

جامعہ گزیر سوری دولہا سوہ بنتو سم نلس

۱۵۴ - ۱۴۰۴ ع

آبائی یعنی اولاد ہوتی سرودونہ

لیکوال

پروفیسر عبدالجی جیبی

۱۳۶۱

د افغانستان د علومو
 اکاډمۍ کتابتون
 بې ننگولوښت
 ۱۳۶۱

آسماني نغمې اولاهوتی سرودونه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبی

خپرونکی

د افغانستان د علومو اکاډمۍ

د ژبو او ادبیاتو علمی او تحقیقی مرکز

پښتو ټولنه

کابل مجله

۱۳۶۱

لومړی ځل چاپ شوی
 خپرونکی: خیر بازار لاهور
 ۲۱۴۵۳۳

امیر کوہستانی (۱۵۳۰ء تا ۱۵۴۰ء)

Hamid-passive

سریزه

د پنځوسو کلو را پدیدخوا دپښتو ژبی او ادب په باب څپر نی او گرویرنی کوم په دغو څپر نو کی ځینی داسی لیکنی او نوشتی دي چی پر تحلیل بنادی او ځینی یی بیایر تحقیق. زما د دغو لیکنو عمومی مسیر داسی دی چی دپښتو د ادب، ادبی رجالو او ځینو کتابو په باب څپر نی او تحلیلونه لري .

زما دغه ډول څپر نی دپښتو د ادبی تاریخ پر ځینو مهمو خواوو ورنسا اچوي، او ځینی تیاره گوټونه روښانوي. زه دانه وایم چی زما دغه څپر نی او گرویرنی انتهایی دي، بلکې دغه څپر نی یوه نوې لار پرانیځی اوزمو راپندگان به زموږ دغه لیکنی پسی بشپړې کړی، کره او کوټه به یی سره بیل کاندی. زما دغه لیکنی ځینی چاپ سوی او ځینی دیاد داشو په ډول له ماسره پاته دی ددغو نوشتو یوه برخه په دې مجموعه کی راټوله سوی ده په دغو مقالو کی ځینی په اوسو کلو نو کی کښل سوی او ځینی یی داسی دي چی پخوا کښل سوی او په متفرق ډول خپرې سوی وی، چی تر بیاکتنی وروسته له نور و مقالو سره یو ځای په دی مجموعه کی راغونډې سوی، گوندی وی چی زموږ دادبی څپر نوله پاره مهمی ثابتی سی .

ددې مجموعه په چاپ او ترتیب کی زما د زلمی شاگرد گران هیوادسل هڅه مشکوره ده، چی دده په همت دغه مجموعه ترتیب او ماتنه او سپارل سوه چی بیایی وگورم او له سره نوی نظر پر وکړم. دافغانستان د علومو اکاډمی په تیره د کابل مجلی د کارکوونکو زیار هم ددغه اثر د چاپ او نشر په څه کی دیادونی او کورودانی وړدی .

عبدالحی حبیبی جمال مینه - کابل ۱۵ - اسد ۱۳۶۱

فهرست

- پښتو برخه :
- مخ
- ۱ - آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه ۱
- ۸ - دحمزه په غزل کې پښتني عناصر ۸
- ۱۲ - په پښتو شاعري کې استازي ۱۲
- ۱۷ - دافغانستان يوخوادي او علمي کورني ۱۷
- ۲۲ - دپتي خزاني له مخي په پښتني کلتور کې دمور مقام ۲۲
- ۲۹ - دسیدال ناسرملی او ادبي شخصیت ۲۹
- ۳۸ - خوشحال خان دايدیاليزم اورياليزم پر پيچومي ۳۸

دربري څه:

- ۱ - نظريه جهانداري خوشحال خان خټک . ۱
- ۱۵ - پته خزانه (گنج پنهان) ۱۵

آسمانی نغمی اولاهوتی سرودونه

چیری چی بنکلا یوجا ویدان فن اوشکلی آرت پیدا کوی

ترنک بهیری ترنک بهیری غاری ترغاری
زمازگی خو خپل لالی غواری

دپښتونخوا په زړه کی چیری دغزنی له مجله بناره دزابل اوبست پرخوا

کاروانونه روان وودلویې لاری ترخنگ ترنک بهیری !

هو ترنک بهیری مگر ډیر مرام بهیری! پردواړو خواوو یې دغنمو شنه کښتونه
اوارتی مخکی په زرغونو شالو بنکلی شوی بنکاری! لوی دښتونه، هسک غرونه
جگجگ پوتی اولوری لوری غونډی د بادامو په ونو پتی دی او کله کله
له دې شاخساره دبلبلانو خواړه دغونه هم ارو پدل کیږی .

دونوله ییخو خخه درنو او زالواو بوچینې راوژی، په غر سبا غر سبا بهیری
آبشارونه سازوی، او په فضا کی په زړه پوری دجاویدان موسیقی انگازی خپروی !
په دی مخکو کی یووخت دبا با هوتک د شعر خواړه اوازونه ورپدل
کېده، دلته دتوخو دد رنې کورنی غښتلو حکمرانا نودعدالت او امن

بساط غور و لوی و اوهم له دې کورنۍ څخه مېرمن نازود حاجی میرویس خان مور را ووته ، چې پخپله غېږ کې یې داسې پښتون او آزا د یخواه مېر - وروزه ! دلته دکلات پر لوره غونډۍ شیخ متی خلیل شیخ دی چې د پېښور له درنو او پیا وړو خلیلو څخه د لته راغلی و ، او د ترنک پر غاړه به یې له لاهوتی ارغنونه خواړه او په زړه پوری سرودونه پښتو ته اورول او د خدای د مینې سندرې به یې دخپل جاویدان او سوځند عشق په کیف او حال کې دغولې !

شیخ متی د پښتنو هغه خدایي شاعر دی ، چې د جمال او ښکلا سرارد شعر په ژبه څرگندوی ، دی نړۍ ته په داسې نظر گوري ، چې د پخوا عارفانو او لاهوتی رجالو په غېږ هرغه ښکلی وینی او کوم وخت چې د ترنک پر غاړه ناست وی شاوخوا لوړی ژ وری ، کښته پورته ، غرونه رو دونه ، دښتونه او مېرې ټول دیوه ابدی او خلاند جمال په وړانگو کې غرق گڼي ، دی ښکلا وینی ، ښکلا اړوی ، ښکلا حس کوی ، دښکلا تجلیات پر کائنا توطاری او ساری کوری ، او کله چې شپون دیوې شنې او زر غونډۍ په لمن کې خپله شپیلې دغوی یا یو مین خلمی په زهیر دغ د مینې سندرې لولی ، نو شیخ متی په دې ټولو کې دحسن هغه مبداء ته انتقال کوی ، چې د جمال سرچینه ده ، او هر آرټ او بدیع صنعت هم له دغې ښکلا څخه رڼا اخلی او تحقق مومی .

وایی چې شعر د ښکلا احساس او د جمال ترجمانی ده ، مگر هر شاعر با یدستر کور وی ، د ښکلا د آثار و په لیدلو او تشخیص کې څیر وی دی باید دهر ښکلی او جمیل په ټاکلو او تماشا کې د نظر دقت و لری او په دې کار کې د خاص لیاقت خاوندوی د جامالی احساس او ښکلیز استعداد عام او دهر چاپه برخه نه وی فقط د مینې مستان او د ښکلا لېوالان غواړی ، چې دلته څه ووینی څه واری او څه تماشا کړای شی بلخي جلال الدین همدا مقام په څه مستی او جمالی لیاقت بیانوی .

باده در جوشش گدای جوش ماست
 چرخ در گردش اسیر هوش ماست
 باده از ماست شد، نی مازو
 قالب از ماهست شد، نی مازو و
 بر سماع راست هر تن چیر نیست
 طعمه هر مرغکی انجیر نیست
 نوراودر یمن و یسرو تحت و فوق
 بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق
 آینه کز زنگ آرایش جداست
 پر شعاع نور خورشید خداست
 رو تو زنگار از رخ او پاک کن
 بعد از آن نور را در اک کن
 (مثنوی مولوی)

شیخ متی دکلات په بنکلی وادی کی دگلا نوزرغون توب دپدیا جمال
 اود ترنگ سیلاب اود طبیعت بنکلی مظاهر کوری، اود جما لی شعر صنعت داسی
 ایجا دوی :

جنه‌ی زرغون که په بید یادی
 دبر بن خواته په خندادی
 ترنگ چی خردی په ژرادی
 داتول اغیز دینی ستادی
 توله بنکلی دی ستا له لاسه
 ای دپا سوالو پاسه پاسه !

دپسرلی په مسیحا بی نفس، وچ غرونه زر غونیری، نسیم سحری دژوندانه
 نوی موجونه پیدا کوی، دلسمراوسپوړسی جمال کمال تهرسپیری، دا

ښکلی مناظر دیوه عادی انسان په نظر کی کوم اهمیت نلری، دعواو سترگی
 د دې دستگاره ښیځنې او ښهانی نشي درک کولای، یو عادی سپری چې وایښکی
 اولور راواخلی او زرغونه وایښه او ښکلی کلان دخپلې غواپاره ریښی، هغه
 نه ښکلاوینی، اونه دپسرلی دوړو معطر حس کوی. مگر چیری چې ښکلا وی
 او دښکلا لیدونکی څیری سترگی وی، هلته داسی یو جاویدان آرت تخلیق-
 کیری :

که لمر روښانه مخ یې سپین دی یادسپوږمیه تندی ورین دی

که غردی ښکلی پر تمین دی لکه هنداره مخ دسین دی

ستا دښکلا داپلوشه ده

دایی یوسپکه ننداره ده!

دلته لوی غرونه زرغونېری دژوندوړمې پکی چلېری

بورا وی شا وخواکړیری سترگی لیدونه یی هیښیری

لویه خا ونده! ټوله ته یې

تل دنړی په ښکلیده یې!

ښکلا یوز پرنده او جاویدان میدا فیاض لری دزمان او مکان په مسیر کی لکه
 دبرښنا گرځیدو نکي او تیریدونکې څپې دښکلا تجلیات کړخی را کړخی او
 خپل کمال ښیځی، داجمالی او تجلیاتی سپر او دوران، دنړی پر مخ یوه تماشاجور-
 وی او هم دغه ننداری دی چی دعا رف شاعر سترگی ورته اریا نی وی او ابن
 فارض مصری عارف نارې وهی چی «زدنی بفرط الحب فیک تحیراً» او شیخ متی
 دارنا او ښکلا او تما شادشعر په ژبه داسی څرگندوی :

خاونده! ښکلی ستاجمال دی ښکاره یی لور په لور کمال دی

که ورځ، که شپه که پېری، کال دی ستاد قدرت کمکی مثال دی

ستا دلورو نو یوه رناده

دلته چی جوړه تما شاده!

بنکلا پخپله یوه لایتنا هی او بی پایه حادثه ده څوک چی نه ورته کوری، د هغو پرسترگو تپه تیاره ده، دوی جمال نه پیژنی، ننداره نه وینې، اوله دی زړه خوځوونکی تماشا څخه محروم وی. مگر د عارف سترگی د رنې هنداری په دود هر څه پخپل زړه کی تصویر کوی او داسی حساسی وی، چی په هر شی کی جمال وینی، او په شاعرانه تعبیر یې هر شی د بنکلا څری وی دی دغه لاهوتی او سماوی جمال ته چی بل هیڅ جمال ته ورته ندی څیر کیږی، خود لته هغه پخپله نوع کی واحدوی او بل مثال او څیر نلری:

جمالکلا یقاس الی جمال و قدرک جل عن درک المثل

دلته نودده سترگی داسی جمال سنجی شی، چی بالاخره هیڅ شی بدنه وینی او وایی ازبسکه دودیده در خیالات دارم در هر چه نگه کنم تویی پندارم
شیخ متی هم د عشق شپیلکی له غرو څخه اروی هر شی که ووروی که غت دده په نظر کی د جمال څری دی، د نړی سمی په سینه کی کتی، او په دغو نندارو کی داسی دکلماتو او وینایکلا پیدا کوی:

په غرو کی ستاد عشق شپیلکی دی ددی نړی په عشق سمی دی

که غت، که وور که پنهنری دی ستاد جمال څری هر شی دی

چی پر دنیاسی سترگی پرې سوې

ستاد جمال په ننداری سوې

د بنکلا په دې نندارتون کی شیخ متی د پخو عارفا نو په څیر، په تماشا لگیا دی د تجلیاتو په رڼا کی محدودی، مست دی، شیدادی او د سینی څپولا هو کړی دی، خوددی کیف او حال پای یوه دایمی ژړ او حزین فریاددی، کله چی دی دخپل مبدأ په یاد کی لویری اوله هغه جمالی فیاض، متبعه بیلتون حس کوی نود هر سهجور پر حال ژاړی او دهر غمجن په غاړه ورسره غیری:

بیلتانه په غم شریک کړم د غمجنو دهر چاپه غاړه ژارم لکه نی

د بلخ اوقونی قلندر دغه بیلتون لیدلی وچی ویل به یې:

نې حديث راه پر خون ميکند
 هر که اواز هم زباني شد جدا
 قصه های عشق مجنون ميکند
 بينواشد گر چه دارد صدنوا
 اوس نو و کوري ء چي دترنگ دغاړو ستر کور او دردمن عارف شيخ متي په
 دې مقام کي څنگه په ژړاژ اړي او د تماشا او ښکلا او ننداروسره سره د حسرت او ارمان
 په سوز و کداز کي بيانفيس ادب او وينا او کلام آرت تخليق کوي، او دخپلي
 پرديسي، يادهم کوي :

زه چي څرگند پر دې دنيا سوم
 ستا پر جمال با ندي شيدا سوم
 د ښکلي مخ په تماشا سوم
 له خپلي سټي راجلا سوم
 په ژړاژ اړم، چي بيلتون دي
 يمه پرديسي بل مي تون دي

داتون چيرې واوڅنگه و؟

ددې دلنواز داستان شرح هم د بلخ د آگاه او خداشناس درويش له خولي وارويء:
 چونکه هر جزوي بجویدار تفاق
 چون بودجان غريب اند ر فراق
 گويدای اجزای پست و فر شيم
 غربت من تلخ تر، من عرشيم
 ميل تن در سبزه و آب روان
 زان بود که اصل او آمد از آن
 ميل جان اندر حیات و درحی است
 زانکه جان لامکان اصل وی است

شيخ متي خود جمال په نندارو مست ښکاري دغه ليد نه او کتنه دي ښکلا د
 لايزال اوفياض مبدأ په ياد کي ژړوي هم. دي خپل بيلتون حس کوي، او خپله
 پرديسي يې ژړوي، او هر د ناره چي د غرو له شپيلو اروي هغه د يوه عرشي
 اما غربت وهلي او پرديس روح نارې سورې کښي او وايي:

په لوی یو غرو هم په دښتو کی

په لوی سهار په نیموشپو کی

په غاړه ږغ او په شپیلکو کی

یادو یر ژ لو په شپیلو کی

ټول ستا د یاد نارې سوری دی

دا ستا د مینې نندارې دی

دنړی پردی سپیره ډگر عارف او د زړه خاوند تل دغه خو ندا ونداری او تماشا-

وی لری او هم ددغی ښکلا په مینه ښکالی ادب او نفیس آرت ایجاد یری، خو ظاهر-

بینې سترگی دا کیف او حال نشی لیدلای او بیچاره شا عر تل د حق او ښکلا

غږ گندولو په سجادله کې گرم گهی نود آرت او صنعت دغه خلاق مزاج او د ښکلا او جمال د

خبرو او روښانو سترگو خاوند به تل دخپل زړه درد او سوی داسی ښکاره کوی

چی :

در عشق تواز ملامت بیخبران

در جان و جگر خدنگه دار من

دحمزه په غزل کی پښتني عناصر

په او سنی پښتو شاعری کی که څو کتنه کوی، نو ضرور هغه ته حمزه ور په یادیری. حمزه پوخ او دروند سپین یری دی او دخیبر په زړه کی ژوند کوی چیرې چی دپښتو دتهذیب زړه هم دی .

دحمزه کپه ور په دده وینا، راشه درشه، او دژوندانه ټول مظاهر او دده شخصیت او فکر او هنر ټول دپښتانه دی زه په دې عصر کی هم دی دپښتو غزل استاد، او دخوشحال او رحمان پر گدی ناست کیم .

دحمزه شخصیت او سیرت دپښتو دزازه تهذیب او فکر یوه ژوندی نمونه ده دشرقی کلتور او دتاریخ ورکی رڼاوی دده په تندی کی بریښی، دانسانانو داوسنی علم او فکری جریانه سره دحمزه فکری تخلیقات دتاریخ او روحانیت او تصوف او پښتوالی په پړونی کی نغښتی ځی، او دده دغه خصوصیات دی چی دهر فکری مکتب شاگردان حمزه او دده هنر خوښوی او داسی نن د پښتو یوسلم ادبی شخصیت گانپه شی .

دپښور په ادبی حلقو کی حمزه په درنه ستر که لیدل کیږی دهر فکر خاوند که نوی وی که زور، که دمترقی ادب پر خواوی، که څه بل فکر ولری، ټول حمزه دبزم مشر او دهنر استاد گڼی، زلمی دده احترام-هسی کوی لکه زازه! زاره یی هم هغسی دروند گڼی لکه زلمی .

حمزه پر ژوندانه بانندی دغایر نظر خاوند دی، په اجتماعی مسایلو کی خاص

اوپاخه فکر ونه لری. ماضی له اوس او آینده سره مینه نښلولای شی 'شعری لکه نشر' او نشر یې لکه شعر 'خوږ'، روان، اغېزمن او د سهلو وړېدی. په پښتو کی دحمزه آثار څه نظم دی څه نثر وېرېدی، بعضی یې چاپ او خپاره شوی هم دی. او دده آخرنی کتاب غزونی څو کاله مخکی خپور شو، دا کتاب دحمزه دهنر یعنی دغزلی بهترینه مجموعه ده او څه نور اشعار هم لری.

زه دحمزه دهنر ښکلی او جامع مظهر هم دده غزل 'کنیم' نور چی هر څه هنری آثار ولری، ټول دده دغزلی دبداعت تر مسیوری لاندی راخی او دحمزه غزل داوسنی پښتو ادب پر آسمان لکه روڼ ستوری داسی بریښی.

دحمزه غزل لکه روان سیند په نویوز مزو ورو ورو بهېری. ظاهر آخا موشی اوسکون او متانت لری، خو په باطن کې یې دطوفانو غوندی سوجونه پراته دی الفاظ یې نرم او ملایم او متوازن دی. خوشعانی او مطالب یې خوځوونکی دی او د پښتنو د فکر او تخیل غونډه او کره سواد پکی راټولوی. نو ځکه دحمزه هنر دپښتنی فکر مظهر دی او په عاشقانه مضامینو کی هم دغسی جوله ښکاره کوی.

وگوری عېده یې غزل کی څونی د پښتنی فکر عناصر سره یوځای سوی دی:

سوی می نظر لکه پتنگ لیدلی دی

بڼه دشمع رو یومی قلنگ لیدلی دی

نن درقیب سترگو کی پیغام دصلحی ښکاری

ده پروڼ زمونیر دستر گو جنگ لیدلی دی

سترگی دی چی غشی کړتوی زما نظرته

تاد پښتنو زلمیو جنگ لیدلی دی

تاله یم راغلی هغه ته وې که تهنه وې؟

څوک خومی شاید چی ستا په رنگ لیدلی دی

لاس دی صراحی ته داسی کم ولی ساقی ځی ؟

چرته کوم زاهد دې په زړه تنگ لید لی دی

دعشق په دنیا کی تکبر او ځان ځانی نه ځا پیږی ، سین تل دسینی په سوز وکد از
کی دمعشوق پر درکاه یو متواضع نیاز من وی ، مگر دحمزه په عاشقی کی
دپښتنی خودی مظاهر داسی ښکاری :

ما کوزورته لیمه کړه ، زما سر نه تپتیده

شاید چی په الفت کی هم افغان پاتې کیدلم

په یوه بله غزله کی خپل عشق ته دسر کوزی داسی پیغور ور کوی :

داسر کوزی پښتونه عشقه ولی ؟

ستا دز لموهغه بکړی څه شوې ؟

دحمزه هنری مضمون آفرینی ډېر ځله قومی او پښتنی جو له لری ، کله چی
دعشق دترخواو دمعشوق دجفا لپاره چاره لټوی ، نو هم پخپل قومی
ژوند کی دهغه لپاره داسی علاج مومی :

ستادترخوبه داعلاج وی چی په کور درشم

ننگ دپښتو به دی مېلمه ته کړی خو پې ستر کی

په دې ډول دحمزه په غزل کې دخپلې قومی دنیا نقشه کښله کیږی ، دده تخیل
اصلی محور او قالب هم دغه پښتنواله ده ، دهنر په تخلیق کې اصلی مساله هم
خپل قومی دود او جال دی :

دهغه ستر کو پښتنو خبری

څنگه درنې وی ددر نو خبری ؟

داوستری ژوند دی مبارک شه مینی !

زده چی آشنا کړی په لېمو خبری

زاهده! پر پرده دتسپو خبری

کوی ما حول دزولنو خبری

درنده وانورمه پوی شوې که نه ؟

درته می و کړې په پښتو خبری

دابو کښېدلی هوسی سترگی دتا

و کړی ناخپه دسزرو خبری

دحمزه زړه ته دلا سه ورکوه !

دادی ارمانه ! دزلمو خبری

او په پای کی دحمزه یوه بله غزله هم راوړم :

تله بدپه لارد سپر نوسره خم	یمه پښتون د پښتنوسره خم
دملیت نمره ! دپرخي په خپر	ستاددي شو خو پلو شو سره خم
داجي خرد هم په ملت لاروی	زه د همداسی لپو نوسره خم
پام کوه زه هغه نظر نه یمه	چی به په دود د سپلنوسره خم
وایی اغیار چی ددو زخ ژبه ده	زه به جنت ته د پښتنوسره خم
راستبیدی چی نشی وخت خونه یم	خودحالت د تقاضوسره خم
کر مه جهان چی دپښتون زلمی	دخپلو پیغلو حوصلوسره خم
وړم مستقبل ته دماضی روایات	زه دخپل حال دولوسره خم
خوچی راغونډ په یوسر کز بی نکړم	هری تیپ ته دجرگوسره خم

حمز مسفر که دحجازوی نو هم

زه دپښتون د قافلوسره خم

په پښتو شاعري كې استازي

د ايشيا د شاعري يو ډير په زړه پوري ټوك هغه مضامين دي چې شاعر يې د عشق په دنيا كې د قاصد له پاره پيدا كوي .

د سيني/په نړۍ كې استازي ډيره درنه وظيفه لري او دې تل د مين د درد او سوي او نړيو احساساتو حاصل وي .

فارسي شاعرانو هم د قاصد او نامي په باب ډيري مضمون آفريني كړي دي او د شاعرانو د يو انونه په دغه باب كې په ښكلكو او نوو مضامينو بڼايسته شوي دي

مثلاً یوه شاعر خپلی نارې او غلبلی د قاصد په توګه استعمال کړې خو هیڅ-
اغیزه یې ونکړه نویی په عوض کې اوښکې پسی واستولی :

اشک را قاصد کویش کنم ای ناله بمان !

زانکه صد بار برفنی اثری نیست ترا

مګر اوښکو هم دغه کارونکې ای شوای ځکه چې یو دریا ب ځنی جوړ شو او د
عشق لاریی بالکل خړوبه کړه دلته نو شاعر مجبور شو چې خپله نامه د ماهی
په وزر پورې و تړی او په دغه دریا ب یې کې لاهوکی :

بعد ازین نامه خود بر پر ماهی بندم

که ره عشق تو پر آب شد از دیده من

جهانگیر دهندوستان پاچا دکل پر پانی خپله نامه لیکې او وایی :

مانا مه ببرگ گل نوشتیم

شاید که صبا باور ساند

اختری یو هراتی شاعر دخپل مکتوب له پاره پروانه قاصد کوی ، ځکه چې فقط
همدغه پتن کولای سی چې د زړه سوی نقل کا ندی :

عاقبت مکتوب ما را سوی او پروانه برد

طاعت سوز دلم بال و پری دیگر نداشت

پخوا به داوسنی طیاری پر ځای مکتوبونه کو تر و وړل او په دغه زمینه کې

یوه شاعر داسی مضمون آفرینی کوله :

شب که در دل رقم دلبر می شد

دیده هر قطره که میریخت کبوتر می شد -

صائب پخپله د مکتوب هره لیکه شهپر جبریل ګڼی :

هر سطر کار شهپر جبریل میکند

این نامه را ببال کبوتر چه حاجت است

په عربي شاعري کې اکثر آئسيم د قاصد وظيفه اجرا کوي او دغه لطيف عنصر
داوسنی پوسته رسوونکي کار کوي. يوشا عروايي :

ياريح ! اذا تيت دار الاحباب وقت السحر

قبل عنى تراب تلك الاعتاب واقصص خبري

په پښتو شاعري کې هم دغه مضمون په لطيف ډول او دمحيطي تخيله سره موندل
کيږي .

مثلا يوه پوونده پيغله چې کيږدې يې دلو يو غرو په لمنو د پسرلي د گلونو

په منځ گڼبي ولاړه ده دشپي دهمز و لو په يادله کيږدې غځه راوړي او گوري

چې سپوږمې خپلې سړې پلوشې د بيدا پر رنگينو گلونو او راغونو باندې غوړولي

دي دغه ار ما نجنه پيغله سپوږمې داستا زې په توگه د همزولو کيږدې ته

ورليږي اوداسې وايي :

ارمان ارمان ! سپينې سپوږميه !

سلام مې وروړه د همزولو تر کيږد په

خوشحال خان چې دهندوستان دمغلي امپراتور په لومه کې نښتي وه لته به يې

خپل وطن او دلته د سين دغاړې سراي او خير آباد وړ په ياديدل، دوطن مينه

دهر پښتانه په زړه کې غورځنگ کوي نو خوشحال خان هم دنسيم په لاس

خپل سلامونه داسې را استوي :

که کذر په خير آباد وکړي نسيمه

يادې گڼت وشي دسرای دسيند په سيمه

اباسيند و ته ناره وکړه په زوره

ولندې ته وينا ووايه حليمه !

گوندې وي چې پيامي ستاسې جام نصيب شي

په کنگا جمنه به نه ووله قد يمه

خدایه زړه مې په وصال دهغو خوش بش کړه

دا چی اوس و رخنئی لیری دی دوه نیمه
 عبدالقا درخان ختک هم له نسیمه سره دزړه خواله کوی او دوصال زیری
 مخنی غواړی او داسی وایی:

زه دې تل وینم و زان دسحر باده
 په مقدم دې شی سینه دغم جن بناده
 چی یی لاس ددلاهما په تندی کښیږدی
 قراری دیماروشی له فریاده
 چی ترمنځ دقاصدانو لارې بند شی
 پیغام یار ته دیار راوروی له هیواده
 دوصال په زیری هسک عبدالقادر کره
 پری ایستلی دی هجران له ده باده

کاظم خان شیدا خو په کلو کلو دوطن په هجران سوخلی و. او دپښتو-
 نخوا دغه خوشنوا بلبل درامپور په تورتم کی پروت و، دی هم دنسیم لمنی ته
 دقا صدی لپاره لاس وراچوی او داسی یی سرای یعنی خپل وطن ته رالیری:

نسیمه! ورشه دسرای سوادته
 له هغه پسه افضل آبادته
 سلام می وکره په دواړو لاسو
 درودیوار ته کل وشمشادته

بیا نوله نسیم صبا ختخه داسی یو دارمانه دک خواهش کوی :

چی کذرو کرې صبا دسرای په لوری
 اواره بلبل یی یاد په کلزمین کره

دقند هار دتلو کان ملا حسن خو هم دمیڼی په امانجنه نړی کی خوږمن زړه
 او سوځند احساس لری ، دی هم نسیم ته دقا صدی له پاره داسی نیاز کوی :

دسحر باده! خوشبو نسیمه!

سلام می یوسه دیا رترسیمه
 ورته می عرض کپه دخدا ای لپاره
 په سرت ایری شوم په زره دوه نیمه
 احمد شاه بابا دشاهنشا هی دعظمت سره دعشق دلاری له درماند گانو
 خخه دی د دې لاری دپری کولو له پاره تنک و دوکوی مگر پوهیری چی
 لاس و پپی دی محای ته نهرسیری نوزره له تیره را باسی اودقاصددرنه وظیفه
 ورمپاری ، داسی وایی:

که می لاس و پپی و تاته نهرسیری
 دغه خپل زره به مرغه کرم ستا پر لوری

پوهاند عبدالحمی حبیبی

د افغانستان يو څو ادبي او علمي کورنۍ

لکه د اسلامي عربي خلافت عباسي، سياسي بنیاد چې د خراسانيانو په لاس ايښودل سوی دی د غسې هم په عباسي دوره کې تر ۱۳۰ هـ وروسته د خراسان خلکو د اسلامي دنيا په علمي غورځنگ کې د ونی لويه برخه اخېستې ده، چې حتی د ځينو اسلامي عقلمي او نقلی علومو اصلي راويان او بانيان هم دغه د خراسان خلک دي.

د اسلام دراتنگ په وخت يعنی په لومړۍ پېړۍ کې د دې ځای خلکو په خپل منځ کې قديم علمي او فرهنگي ميراثو نه درلودل مثلاً رتبيل د زابل يوه پاچا د هارون حضورته دخپل درباريو منجم ليرلی و او د البير ونی په قول او گرم بوت نومی عالم د کا بلشاه انند پا له په دربار کې ؤ چې د شکهت پرت په نامه ئې يو دنجومو کتاب کښلی و.

خراسان ډېرې غټې کتابخانې هم لرلې او داسی وايي چې د سر و او نشاپور کتابخانې داسی مشهورې وې چې له ليرې به خلک مطالعې ته ورته راتلل او دغه کتابخانې تر اسلام دمخه زمانې څخه پا ته وې، وايي چې عتابی عربي شاعر درې واره خراسان ته د دې لپاره راغلی ؤ چې دلته نادر کتابونه وگوري او چې عتابی دغه نادرې ذخيرې وليدې نو ئې وويل:

عربی ژبه خويوه تکړه ژبه ده مگر سعاني خو ډېر د عجمو په کتابو کې دي داروايات ښکاره کوي چې دلته زموږ په وطن کې يو علمي ښه ذهنيت موجود و. او کله چې اسلام راغی نودخر اسان خلک هم علمي حرکت ته تيار وو او داسلامي علومو په روزنه کې يې ډېر کا رونه کړي دي چې زه يې يو څو علمي کورنۍ در پيژنم:

آل شاکر:

موسی د شاکر زوی د خراسان له خلکو څخه و چې په ځوانۍ کې یو لښکری او د لاورسپي وده هندسه زده کړه او په دې علم کې خورا ما هر سو دده دري زامن په بنی شاکر مشهور او نومونه ئې محمد احمد حسن و و چې د مامون عباسی خلیفه په بیت الحکمه کې تربیه سول.

لومړی زوی ابو جعفر محمد چې په ۲۰۹ هـ کال مړ دی په هندسه او نجوم او اقلیدس او المجسطی کې لوی استاد و او دغه درې سره وروڼه داسې پوهان وو چې تل به ئې د علم او عالما نو پر ورښت کاوه او په دې لاره کې به ئې ډېری پیسې خرڅولې چې په یوه میاشت کې به تر ۱۰۰ دیناره رسیدې دوی په هندسه او علم حیل او حرکاتو او موسیقي او نجوم او ریاضي کې ډېر کتابونه تالیف کړل او احمد په علم حیل کې دونې استاد و چې هیچاسیالی نسوای و رسم کولای او هابل دریم و ورو حسن په هندسه کې وتلی و، او ډېرې سسټلې ئې پکې کشف کړې وې لکه داچې زاویه ئې پر درو مساوي بر خو وېشله یا به ئې دوه خطونه په دوو متوالی خطونو کې کښل چې په دغه وسیله به ئې نور مسائل حل کول.

د آل شاکر له مولفاتو څخه ابن ندیم پنځلس کتابونه دریا ضی او هندسې په مختلفو فروعو کې ذکر کړي دي دگوستا ولو بون په قول: مامون خلیفه محمد بن موسی ته امر وکړ چې یوسا ده او عام فهمه کتاب په جبر و مقابله کې

ولیکي نود وی لومړی پلا جبر ومقا بله په هندسه کی استعمال کړه . او دکروي مثلثاتو دحل کولو لپاره ئې داسی اشکال تیار کړل چی تر اوسه لاهم معمول دی. هم دوی دسیار اتو تقویمونه ترتیب او د بغداد عرض البلد ئې داسی ویا که چی له ا و سنی عرضه سره ئې فقط لس ثانیې فرق سته . او د غو در و رو نو په میکانیک یعنی علم حیل کی دونی شهرت و مون دچی خلکو به دغه علم دېني موسی حیل باله او د و ا تیکا ن په مکتبه کی یوه خطی نسخه سته چی نوم ئې داسی پر کنبلی دی:

« کتاب الحیل بنی موسی بن شا کر منجم ».

دفوات الوفیات دمؤلف په قول آل شا کر داسلامی خلافت په مرکز بغداد کی دوهمه رصدخانه دبغداد له پله سره جوړه کړه او هلته دستور وپه لیدنه کتنه بوخت سول او د لمر او سپوږمی دحر کاتو حسابونه ئې استخراج کړل.

آل اما جور:

بله علمی کورنی دجو زجا ن له آل فریغون څخه وه چی پلار ئې اما جور د هرات او سېد ونکی و. دده زوی ابو القاسم عبدالله بن اما جور هروي پخپل عصر کی لوی عالم او دگټور ورتا لیفا توخا وند دی چی اکثر زیچونه ئې ابن ندیم او ا لقضطی ذکر کړی دی، دی د . . ۲ ه په شاوخوا کی ژوندی و دده زوی ابو الحسن علی هم تر ویتنی (منجم) او دار صاد عالم و او د پرتاء لیفات لري چی د . . ۳ ه کال په حدودو کی یې علمی پلټنی او کتنی کولې ، او ده د بطلمیوس دقول پر خلاف داثابته کړه چی دمیاشتی فاصله لمره څخه کمیري او دا یوه نوې نظریه وه چی دمیاشتی په حر کاتو کی پیداسوه.

علی بن عبدالله اما جور په ۳۰۶ ه دصفر اولومړی خور په میاشتو کی دمشتري درجعت رصدو کړ دمشتري مریخ - قمر رصد ونه ئې و کنبل او دا ئې کشف کړه چی دلمر عرض پریوه حال نه پاتېږي .

داین آدمی په قول دغه علی دېرش کاله په فلکی تحقیقاتو بوخت وو. دسیار اتو دطول او عرض اختلافات ئې ضبط کړل او د قمر په طول کې یې شپاړس د قیتمې در صد او حساب فرق راو یوست وای چسې د قمر، اهتنزازی حرکت هم ده په غور مطالعه کړه مگر کاملاً ئې حل نکړای سو د دې علمی مشهورې هراتی کورنی لومړی پلار عبدالله، دغه کتابونه تالیف کړي وو چي اکثرئې د نجوم او فلکیاتو دی لکه: زیچ خالص- زادلمسافر- زیچ مزنر- زیچ بدیع- زیچ السنند هند- زیچ ممرات- زیچ المريخ او نور...

د خالدمروزی کورنۍ :

بله مشهوره علمی کورنۍ ده چی خالد بن عبدالملک دسرو رود وو. دا هغه مخکه ده چی اوس دهرات او میمنې ترمنځ دمرغاب وادی گنله کېږي. پخوا په دغه سیمه کې ډېر ښارونه او آبادی وې او په اسلامی تاریخ کې ډېر دسرو رود دځنک مشهور دي.

خالد په اسلامی دنیا کې مشهور راصدو، چی د... ۲۰۰ ه کال په شاوخوا کی ژوندی و او کله چی په ۲۱۸ ه مامون عباسی خلیفه دنجومو پوهان سره راټول کړل او دوی ئې درصدي آلتو په جوړولو او دستور په ارساد د بغداد په شما سیه او د دمشق په جبل قیسون کی وگمارل په دغو پوهانو کی یو خالد مروزی هم و؛ چی یوز یچ ئې ترتیب کړ او دغه مامون یی رصده په عالم اسلام کې لومړی رصده دی چی یوخراسانی عالم هم پکی شامل ؤ د خالد دوفات تاریخ ندی معلوم مگر د مامون ترمرگه ۲۱۸ ه پوری لاژوندی و.

په دغه رصده کی دځنکی دکری د دوراو ددو الی په اسلامی دنیا کی لومړی پلاو ټاکل سو د وی د هرې جغرافی درجې طول ۶۰ میله و گانه او په دې حساب ئې د کړې ټول محیط ۲۰۰۰ میله حساب کړ چی داوسنی علمی تحقیق سره (۱۰۱) میله تفاوت لري او دا په اسلامی علمی دنیا کی یو لوی تحقیق گنل سوی دی ځکه

چې د پخوانو حکیمانو او منجمانو ټاکنه له اوسني تحقیق سره ډېر تفاوت لري
دغه خالد یوزوی هم د همدې نامه درلود چې داخبار الحکماء د مؤلف په قول-
د خپل عصر لوی ترویتی و او د ستور وپه یون ښه پوهېده .
د همدې عمر نومېده چې دی هم د خپل عصر مشهور منجم و او د خپل-
نیکه خالد په ډول ئې یولنډ زیچ لیکلی دی، دی پخپله هم لوی اسمان پلټونکی-
او در صدخاوند و یو کتاب ئې د تعدیل الکواکب او بل ئې د صناعات الا-
صطرب المسطح په نامه کښلی دی.

له دغې لورې څېړنی څخه تاسی ته داپه ښه ډول ښکارېږي، چې په خراسان
کې داسلامي دورې د عقلی علومو پر ورښت په ښه ډول سوی دی، او اکثر
مشهور پوهان او حکیمان او څېړونکي ئې د خراسان خلک وو، چې زه
دلته د یو څو نومیا لو پوها نو نومونه اخلم :

میشی خراسانی د سرو وچې عربوما شاء الله باله ۲۵۰ تا لیفونه په فلکیاتو کې لری
ر بن دبر ولوی معلم او دعلمی کتا بو مترجم و چې په ۲۳۷ هـ وفات سوی دی
ابو معشر د بلخ لوی منجم چې اوس یې هم دوولس کتابونه موجود دي .
حبش حاسب هم د سرو رود و په ۲۲۰ هـ کال مړ سو ډېر دریا ضی اربتا ونجوسو
کتابونه لري .

جا بر خراسانی ۲۳۲ کتا بو مؤلف و دی د کاسټیک سودا کا شف دی او گو-
ستا ولویون یې ترلا وازیه دسخه د کیمیا مؤسس گڼي .
ابوالعباس هم د خراسان د سرخس و ۲۳ علمی تالیفونه ئې معلوم دي. دریا-
ضی او منطق موسیقی او طب او فلکیاتو استاد و .

دا څو تنه ماد مثال په توگه ذکر کړل که نه وی په عقلی او نقلی علومو کې د خراسان
سان ډېر داسی استادان لرو، چې د بعضو علومو مؤسسان هم بلل کېږي.

د پټی خزانی له مخی په پښتني کلتور کی دمور مقام

د افغانستان په قدیمه انساني ټولنه کی له هغه وخته چی د قبل التاريخ د زمانو آثار ښکاره سوی، مورتل په احترام او درناوی لیدل سوې او داچی اوس مور د دمور د ورځی په نامه یوه خاصه ورځ نمانځو، زموږ د تاریخ د زړو عنعناتو سره ټینگ اړیکی لري.

دمور احترام په زاړه افغانستان کی د ونی ډبرو، چی پخوانو خلکو مور یوه ربه، انواع منله، چی د هغې مجسمې دقندهار د منهی گک او د پښین اودشمالی ولایاتو په لرغونو آثارو کی پیدا سوی دی، اود وی عقیده درلوده، چی دغه د خیر او برکت ربه، انواع دمور د شفقت او پرورش نمایندگی کوي او مور د خیر او برکت وسیله ده. نو ځکه دمنځنی او پرستش وړده.

دغه د خیر او برکت ربه، انواع وروسته دانا هیتا په نامه د احترام وړوه، او ځکه چی اوبه اورودونه هم دانسان لپاره دژوندانه منابع وو، نو پخوانو آریا ټیانونو داسی تصور کاوه، چی درود او اوبو او کښت او کرنی ساتونکې قوه هم دغه مورده چی ا دیتاوانا هیتا بلله کېده. او تراوسه هم د پښتو او دری «ادې یعنی مور» له دې ریښې څخه راپاته ده.

په پخوانو آریایی کتابونو کی ډېر و مشهور وینځواوندو نومونه راغلی دی چی په دوی کی دعلم او شعر او سیاست خاوندانې هم وې، لکه چی مور په

رگویداکی دخوتنو ښخونه مونه پېژنو، چې له دوی څخه د دې لرغونې کتاب سرودونه را نقل سوي دي.

په زردشتي دین کی هم د ښځی مقام لوړو، لکه چی ځینی وختونه به دې ته - دشا هی مقام هم سپارل کېده. د زردشت مورد د غد و په تاریخ کی لوړ نوم لري. او د افغانستان د لرغونی مدنیت په تشکیل کی د زردشت دروزب لو په سبب د دې مور برخه خورا لویه ده.

په دغه وخت کی چی خلک په کورنیو او خانواد وکی سره تقسیم سول نو دهری کورنی مشر ه یوه ادې وه، چې هغه ئې کدبانو بلله یعنی د کورنی مشر. او دغی مشری ادې ته ئې «زن پادشایها» هم ویله، چې لکه پادشاه داسی وه. د زاړه افغانستان او خراسان ښځی چی د حسن او اخلاقو او ښه مور توب په گڼو ښکلې سوی وې، په ایشیا کی یې خورا شهرت درلود، او هغه وخت چی - عربی فاتحان دلته راغلل، نو دوی له دې ځایه ډېری ښځی بوتلې، چې د عربی خلفاوو په دربارو کی داخلی سوې، او د اکثر عربی خلفاوو مندی په دمشق او بغداد کی دغه خراسانی مندی وې.

مثلاً مر اجل د بادغیسی استاد سیس لورداسی ښکلې او مهذبه ښځه وه، چې هارون - الرشید په نکاح کړه، او د دې خراسانی مور په غېږ کی مامون غوندی علم او مدنیت پالونکی وروزل سو.

په اسلامی دوره کی مور ډېری داسی میندی پېژنو، چې دوی په سیاست، علم پالنه او د فرهنگ او مدنیت په روزنه کی لویې برخې اخیستی دي. مثلاً حرم ختلی دامیر سبکتگین لور او د سلطان محمود خور هغه باتدبیره او سیاست مداره ادې وه، چې په (۱۰۲۱ هـ) کال کله چی سلطان محمود په غزنی کی وفات سو، نو دې ادې ژر سلطان مسعود ته خط ولیکه، او دایې تشخیص کړه چی د سلطان محمود په زمانو کی مسعود د سلطنت وړ دی، ابو الفضل مهدیهتی د دې خط مضمون داسی را وړی دی:

«و امیر داند که از برادر این کار بزرگ (سلطنت) بر نیاید،
و این خاندان را دشمنان بسیارند و ماعورات و خزاین
بصحرای افتادیم.

باید که اینکار بزرگی گیرد، که ولی عهد پدراست و مشغول
نشود بدان ولایت که گرفته است و دیگر ولایت بتوان گرفت...
و اصل غزنین است و آنگاه خراسان و دیگر همه فرع است.
تا آنچه نوشته ام نیکو اندیشه کند و سخت بتعجیل بسیج آمدن کند
تا این تخت ملک و ماضی نمایم و بزرگی قاصدان را باز
گرداند که عمت چشم بر راه دارد.»

(تاریخ بیهقی صفحه ۱۳)

دغزنی نمیدو ترسیاست او جهانداری علاوه دعلم په روزنه کی هم غبیتلی لاس درلود،
(۴۴۵ هـ) په شاه خواکی په دغه ښار کی یوه ادې او سپدله، چی نوم ئې ریحانه
د حسین لور وه، دې ادې د ابوریحان البیرونی مشهور پوهاند سره علمی رو ابطرل
او ددغی ښځی په غوښتنه او سپارښت ابوریحان په علم نجوم کی خپل دری کتاب
کتاب التفهیم ولیکه او داسی ښکاری چی دایوه عالم پروره ادې وه.
(کتاب التفهیم ص ۱)

دغوریا نو په کورنی کی هم مندی روزلی سوی دې، چی له هغو څخه یوه
ماه ملک د محمد بن سام لور وه، داملکه په جلال الدین او الدین سلطان الملکات
ملقبه وه، او ددې د پالنې او روزنی په غېر کی منهاج سراج غونډی عالم او مورخ
وروزل سو، وروسته په ډهلی کی د هند قاضی القضاة او لوی مدرس
سو. منهاج سراج وایی:

«و آن ملکه جهان این ضعیف را در حجره پادشاهی خود، چون فرزندان در پر-
ورش پادشاهانه داشتی... و در نظر مبارک او تربیت یافتی.»

(طبقات ناصری ۳۱۹/۱)

دهنر او آرت په پالنه کې هم دمنند و برخه په خراسان کې وینو، دهرات د تیموری خاندان ځینی پڅې داسې وی، چې مدارس او معابد به ئې جوړول. د مشهد د حضرت امام علی بن موسی رضا (رض) دمزار یوه برخه د گوهرشاد په امر او مصرف جوړه سوېده، چې یقیناً دینا او تزیین او رصانت له رویه د خراسانی هنر یوشهکار دی.

دملی مشرانو په روزنه کې هم دافغانی مورسری پروره لاس د و نی کار کړی دی چې دلته زه یوازې دخو تنو مشهورو مندو برخه په خو واقعو کې یادوم:

زموږ د وطن په تاریخ کې حاجی بیرویس خان هوتک د آزادی د لاری یو ملی قاید بلل کیږی. بیرویس په کندهار کې د پښتنو د ملی حکومت بنیاد. کښېښوده، د پردو د غلامی څنڅیر و نه یې وشلول، او اته کاله ئې په ملی توگه د خپل قوم رهنمایي وکړه. بیرویس یو ملت ساز شخصیت و، دده فکر دا و، چې یو ملت جوړ کړی.

د بیرویس د شخصیت په جوړولو کې دده مور نازوانا لویه برخه درلوده. دې خپل زوی په داسې ډول وروژه، چې د لویو کارو دا انجام لپاره تیارسی. دې خپل زوی ته دا خبره ورښوولې وه، چې په ملی ژوندانه کې لوی کار کوم دی؟ او څنگه باید چې دی خپل قوم د پردوله جوغه څخه آزاد کاندی؟

دا قصه دپتی خزانی مولف محمد هوتک داسې لیکلی ده:

«حاجی میرخان چې وزېږیدی» مور ئې په دیانت او

عبادت سره لوی کا.

... او هر کله به ئې ده ته نصيحت کا، چې زويه !
 ستا په سځ کې دی لوی کارونه ! نو چې لوی سې 'دخدای
 عبادت او دخلقو خدمت کړه!
 ته خدای پیدا کړی یی 'د دې دپاره چې لوی کارونه تر
 سره کړې 'او خلق الله په خدمت ستا آرام وکا »
 (پټه خزانه ۱۷۸ مخ)

وگورۍ چې یوه افغانه مور څنگه دخپل زوی په زړه کې دخپل ملی تلټین
 اثر پریردی؟ کله چې میرویس خان دخپل ملت مشر سو، ده دخپلی مور
 هغه وصیت نه وهبرکړی او مېد هو تک لیکي:
 « حاجی میر خان علین مکان به هر وقت ویل چې
 زما مور ماته د لویو کارو وصیت وکا زه باید هسی کارونه
 وکړم .»

«چې په ۱۱۱۹ سنه هجري ئی قوم دظا لما نوله ظلمه وژ غوره 'نو ئې سجده
 دشکر وکړه او وې ویل:

خدایه! دا هغه کارو، چې ماته سور سپارلی او وصیت-
 ئې کړی و. دا خوستا دعبا دو او بندگانو خدمت و، چې ما
 تر سره کا.» (پټه خزانه ۱۷۸ مخ)

نازوانا دسلطان ملخی توخی لور وه، چې په ۱۰۶۱ ه کال زېږېدلې وه، دا میر من
 لکه چې یوه سپری پر وره بڼځه وه، دپښتوشا عره او عالمه هم وه. او کله چې
 مور دخپل ملت دآزادی تاریخ گورو، نو ددې مېرمنې ادې کار نامه کورټ
 نسوهر ولای .

زموږ په تاریخ کې یوه بله مور چې ننگیالی زوی ئې پخپله غیر کې روز-
 لی دی زرغونه انادلوی احمد شاه بابا مورده.

زرغونه هم یوه سپرې پالونکې مور وه، دې احمد شاه غونډی زوی خپل ملت ته وروژه، چې داوسنی افغانستان مؤسس دی.

زرغونې داحمدشاه لارښوونه او پالنه په داسې ډول کړې وه، چې دی ددوني لوی همت او عالی فکر خاوند سو، چې نه یوازی افغانستان بیا جوړ کړي، بلکې ده دپښتنو زور تاریخ په هندوستان کې هم تجدید کړ، او یوه لویه امپیر- اتوری ئې په آسیا کې جوړه کړه.

کله چې احمد شاه د کندهار اوسنی ښار دخپل پا یتخت په ډول جوړ او، پردی ښار باندی ئې یوه محکمه کلاراوگرزوله، او ددفاع لپاره ئې سنگرو- نه او برجونه هلته جوړول.

زرغونې خپل زوی ته وویل: «ښار جوړ که! مگر دلته دځان لپاره سنگر مه جوړوه!

دنیپراخه ده، دپښتنو پاچهی تر ښکاله وه،! ته با ید جهان دخپل عدل او- احسان په رڼا روښانه کړې، نه چې د کندهار دکلاپه مورچل کی ځان وساتې! « دزرغونې دې خبری احمدشاه دوني متاثر کړ، چې د افغانی زاړه عظمت د- تجدید په فکر کې ولوېد، او په دې لاره کې بریالی هم سواداسی ئې وویل:

چې دهند دملکو فتحه می روزی سوه

نور ایران لره په توغ په نغاره خم

(احمدشاه بابا)

کله چې احمد شاه ی لوی مملکت دده دلمسوپه وخت کې ضعیف سو، اوله- هری خو اخطرونه پر راغلل.

دیوه لوی اختر په ورځ دهلمند دنادعلی په یو محکمه کلاکې تقریباً شل تنه تکړه ځوانان سره راغونډوو، ددوی مور «لوادې» نومېده، او دې مور داسی غښتلی او تکړه زلمی روزلی وولکه وزیر فتح خان او امیر دوست محمد خان!

دابار کزی ورونه د مملکت خطر ناک حال ته ملتفت وو، دوی سلاسه کوله
چی څه وکړو؟ لوادې راغله، زمانو ته یې وویل:
«له کشمیره تر هراته دالوی مملکت ستاسی همت ته گوری.

که ئې بل څوک نسی ساتلای! تاسی ولاړسی، او د ا مملکت

وساتی!»

دانگریزانو او افغانانو په لومړی جنگ کې ۱۸۳۹م د سردار پاینده خان یوه لور
چی حلیمه نومېده او دخپل زوی په نامه «دمد دخان مور» مشهوره وه، داسی یوه
عالی همته بهرمن وه، چې قرآن په بغل کې به کور په کور گرزېده، او خلک
به ئې د پرنګی مقابلې ته تشویق کول.

موهن لال لیکلی، چې دامبرمن مور د پره تعقیب کړه، مگر په لاس نه راغله.
دا له سرای خواجه څخه رهی سوه، کور په کور په ټول کو هستان کې-
وگرزېده او ځوانان ئې د جنگ میدان ته را استول. او په دغه ډول د تګاو او
نجراب له خوالغمان ته ولاړه او ټول خلک ئې جهاد ته تیار کړل. (دامبر
دوست مېدخان ژوند)

داحیمه دمد دخان مور دامبر دوست مېدخان خور وه، چې په ۱۲۸۲ هـ کال-
په لغمان کې وفات سوه، قبر ئې د سهرلمک په هدیره کې دی. او دا هغه
افغانه مورده چی په یوه سردانگریزانو په مخالفت کې ولاړه وه، او غازیان یې
جنگ ته را استول.

په دی ډول زموږ په تاریخ کې داسی د پری مندی سته، چې د احترام
اویادولو او نمځنی وړدی.

د سيدال ناسر د ملي او ادبي شخصيت

زموږ په ملي تاريخ كې مرحوم حاجي مير ويس خان د ازادۍ غوښتلو د حرکت يوداسې ملي غورځنگ و چې هر افغان يې بايد په افتخار و لولي او په دې وپوهيږي چې زموږ خلكو دخپلې ملي ازادۍ دساتنې لپاره هروخت په كله څه قرباني وركړې دي او داچې اوس زموږ يوازاد او خپلواك هيواد لرو او ديوه واحد او نه بيليدونكي وجود په خير پخپل مملكت كې ژوند سره كووداكو مور جالو او مير و نو دسعي او مجاهدت نتيجه ده او څنگه بايد چې ددوي نوم او ياد ژوندی وساتو.

سيدال خان ناسر هغه افغان لوی سپه سالار و چې د حاجي مير ويس خان په دفا - عي جنگونو كې د متجاو زوق او وسره د پښتنو د لښكر قايد او لوی افسر او په ورو ورو يې پر دو تجاوز كوونكو لښكر و ته د كندهار او فراه تر منځ شكستونه وركړل او كله چې به د ازادۍ ساتنې د جنگ او دفاع وخت راغی نو به سيدال خان د ملي قواو په تنظيم بوخت شو او د متجاو زينو لښكر به ئې داسې تاش په تاشه كړ چې دوی به كورټ كندهار ته نسوای رارسيدلای او د سيدال خان د ملي قواو له وخوا به پر لارې محوسوي وو.

زموږ د ملي لښكر و د اير يالی قوما نندن داسې غښتلی او مدبر او زړه وړ پښتون و چې مليون به تل پرده راټوليدل او دده په عسكري بولي به ئې سر و نه پر -

میدان بایلل . دده شخصیت او تدبیر او قول و عمل دونی نافذ و چی تر ملی
زعیم میرویس خان و روسته زموړ ملی کاروان دده په ږغ حرکت کاوه او
هم داسې وچی دارغنداو او هلمند پر غاړو به ئی داجانبویر غلگر و منظم-
او مسلح لوی لوی پوځونه محو کول او دافغان دازادی بیرغ به ئی تل
جگک ساته .

سیدال خان یوازی دجنگ دمیدان فاتح او توریالی سپه سالار نه و بلکې دخلکو
یو اجتماعی رهنما او ملی لارښوونکی هم و دی دحاجی میر و یس خان سره په اولسي
جرگو کی دخلکو دیوه معتمد رهنما په ډول هم شامل و او دوحدت او یو
والی هغه پیغام چی د میر و یس خان له خولی به راووت د سیدال خان او دده
دملگر و په وسیله خلکو ته رسول کیده .

کله چی مرحوم میر و یس بابا وفات سو نو دده میرنی زوی شاه محمود د هوتک
په کندهار کی پر تخت کښینوست او سیدال خان دده د دربار غټ سپه سالار او
حربی مشاور و . دلته افغانی دربار دا خبره درک کړه چی د ملت آزادی تل د
غرب دیوې قوې او غښتلی پاچهی له خوا په خطر کی ده او که دغه خطر له لویه
سره دفع نسی نوبه تل افغانی مملکت له دغی خوا څخه ضرر و نه وینی
او دافغانستان دخلکو پر آزادی باندي به ناقه تعرضونه او تیری کیري
دلته نوافغانی مشرانو او ملی جرگی دا فیصله و کړه چی یوه ملی او کله قوه
دافغانستان د ټولو خلکو په گهون تشکیل کا ندی او د صفویا نوله مرکز
حکومت سره دافغان د آزادی مقدرات په قطعی ډول و ټاکي .

دافغانی ملیو نو قوا په کندهار کی سره راغونښول او د شاه محمود او سیدال
خان په قیادت ئی د فراه او سیستان له لاری کرمان ونیو او
بیائی په اصفهان کی د صفوی شاهانو لښکري قدرت له منځه و یوست او شاه
محمود دافغان پادشاه د اصفهان پر تخت کښیناست .

په دغه تاریخی بري کی دافغانستان خلک ټول برخه لري او په هغولسبکرو کی چی دسپه سالار سیدال خان په قیادت ئی اصفهان فتح کاوه دکندها وراوزو- گان او هزاره جات خلکو هم برخه درلوده و له نوروو افغانانو سره څنگ پر څنگ د خپل مملکت دافتخار لپاره دسیدال خان تر قیادت لاندې جنگیدل.

سیدال خان د شاه اشرف هوتک سپه سالار هم وده دوو لویو دولتو دلسبکرو و سره دافغانی سرحداتو ساتنی لپاره هم فاتحانه جنگونه وکړل دتزاری روس- قوایې دایران دشمال پر سرحداتو ودروله او دعثمانی دولت پوځونه ئی پر غربی میدانو باندی مات کړل او کله چی د شاه اشرف افغان ترمرگ ورو- سته افغانی قواد نادر شاه افشار سره مخامخ سول نو بیا سیدال خان دایران په- په ټولو جنگونو کې د افغانی قواو ولوی مشر اولسبکري قایدو.

سیدال خان د جنگ په کارو او تدبیرونو کی یوه نه ماتیدونکی اراده درلوده او عزم ئی په هیڅ جنگ کی نه متزلزل کیده ده تر هغه وخته دنادر سره مقابله کوله چی دجنگ پر میدان یو څو زلمی ورسره پاته وو او بیانوراغی دکندهار په کلاکی له نادر سره یو کال او څو میاشتې په داسی میړانه او مهارت و جنگیده چی مو برئسی په خپل عسکري تاریخ کې نظیر یو لبر لرو.

دافغانانو اخرنی مقاومت هم دنادر په مقابل کی هغه وخت و چی سیدال خان دکلات په کلاکی دنا در افشار په لاس کښیوت او هم دده په امر ووند کړ سو او وروستی عمر ئی هم دکابل په شمالی خواشکر دره کی دفنی په ډول تیر کی څو هم دلی وفات او بنځ سو.

اوس دوطن دآزادی ددې لوی مدافع او ساتونکی قدر دانی کول او هم دوطنی او ملی غیرت او شهادت یادونه او پیروی هر وطن خواه افغان ته ښایي او که مو ږد خپلو تاریخچی رجا لوانا مورانو د ښو اعمالو او خد متونو

ستاينه كو ونسودا بسه سوږدافغانستان خلك نن دژ وندانه
يوه خورا مهمه دوره تير وواو سوږ دنوي ژوندانه اونوي تنظيم پر لوري
روان يوددې لارې د تللو اورهبري لپاره ډيرو فعالو وصادقواو تر سره تير و
خلکوته ضرورت لرو او دغسی رجال هم په قدر دانسی و ملی
حق بينی او تقدیر منځ ته راخی. که سوږ د خپلو تير و ملی سپرو قدر و
کوو او سنی صادق خلک هم پخپل کار او فکري فعالیت کی حوصنه او د
لگرمی مومی نوڅکه زه د تاریخی رجالو یا دونی اوستاينی ته په بڼه نظر گورم.

ادبی شخصیت:

د پښتنو په تاریخ کی د د ولسمی هجري پېړی لومړی برخه دیوه ملی قیام او
رستخیز دوره ده. په دغه وخت کی د پښتنو نامی پهلوان او لوی شاعر
خوشحال خان مرسو، او دده له اسفناک مرگه سره دلرې پښتنو نخوا دنگیالیو
پښتنو ملی جهاد دکور گانیانو دظالم او پردی حکومت سره ختم سو.
مگر پښتنه ابی شهنه نه وه، په همدغه زمانه کی له برو پښتنو څخه یو بل-
سپره دهو تکو په درنه کورنی کی پیدا سو، چی کندهار یا نوحا جی میرخان
باله. او داهغه دروندا و آزاد یخوا او مدبر سپین ږیری دی، چی اصلی نوم یی
میر ویس خان و. میر ویس خان د کندهار په سیمو کی مشال بل کې هغه چی
شل کاله مخکی خوشحال خان دلنه ی او ابا سین پر غار ورون کې و. هغه
رنا چی لرو وخت دمخه داکورې او خټکوا و یوسفز و پر سیمه او غرو و خلیدله
اوس دار غنداو پر غار و پر کندهار و خلیده، او د میر ویس په رهنمایی او
تدبیر د کندهار په تاریخی ښار کی دآزادی گلگون بیرغونه وریدل.
دمیر ویس خان دآزادی دجنگو او د هو تکو د کورنی یو توریالی جنرال-
سیدالخان ناصر و، چی له کندهاره تر هراته او اصفهانه دده د همت او فتوح-
تو او توری د خلامیدان و.

د پښتنو د لوی جنرال او فاتح سپه سالار چی د هو تکو د دورې ارت فتوحات دده په توره او سپرانه سوي دي د تېرې تورې او دلا وری سره یې دردمن زړه او بیناسترگی هم درلودې، د پوهی او علم خاوند ؤ او د پتی خزانې د مؤلف په قول یی مروج علوم، لکه فقه، تفسیر، فصاحت، صرف و نحو او پارسی کتب لوستلی وو.

زما مطلب په دې لیک کی د سيدال خان لښکري نبوغ او جنگی مآثر نه دي، خو دونی باید ضر و رووایم، چی دغه نامتواو میړه جنرال په هرات او کندهار کی د وطن د دفاع او د پښتنو د عظمت له پاره تردې حده و جنگېده، چی په پای کی دکلات په جنگ کی د نادر افشار په لاس و رغی، او دهغه په حکم وړند کړ سو، او عمر یی دکابل په شکر دره کی تېر کی ؤ، او هم د دغه لځای د سپاه سنگ په هدیره کی ښخ دی. وایی دکوم انسان په فطرت کی چی د نبوغ او عبقریت استعداد وي، نو که دغه دانتلوب لیاقت په یوه رنگ کی ښکاره نه سی په بل رنگ او صبغه خوضرور ښکاره کیږي.

شاعري اصلاً یو نفیس او جمیل فن دی، چی دانسان له فطري او جمالی استعداده رازیږي، نو که یوسړی د دې هنر له پاره خته کی تومنه لري. خودظهور او تجلی له پاره یې مساعد چاپېر نه و موسی، نو ښایی چی د دغه وړتیا او لیاقت د څرگندیدلو له پاره کومه بله مساعده او سمه مچراپیداسی، او هم له هغی خواد. نبوغ او اتلوب مظاهر څرگند سی زموږ تور یالی جنرال سيدال خان هم له دغو و تلو او نامتوا انسانانو څخه ؤ. چی دشعر له نفیس صنعته سره یی عسکري اتلوب او نبوغ هم درلود، سيدال هم لوی جنرال ؤ هم ښه شاعر ؤ، د پتی -- خزانې مولف مؤمجد هو تک وایی:

سيدال خان ناسر په هغه وخت چی په جنگ گرفتار نه ؤ، نو به یې اشعار ویل، او د عشق سندرې به یی کښلی، خوا و س په اصفهان کی په مهماتو بوخت دی او دشعر و یلو فرصت یې نسته او ورځی په جنگو نو تېر یږي چی رستم هم ځنی ډار کا.

سیدال له عسکري نبوغ او لياخته سره دغه ادبی ذوق او نفیسه قریحه ډیر مینه ایسی دده دشعر ډیری نمونی مور او س نه لرو ، خودپتی خزانې دمؤلف په همت دده یوه ملی بدله گو توتو ته راغلی ده.

دا بدله دیوه ملی او خاص پښتووزم او شعري رنگ نمایندگی کوي او دهغو سپرو بدلویو مینکلی نمونه ده ، چی تر اوسه یی هم بدلچیان ، دکندها رپه باب غو ، او دسیوری او اتغر په سیمو کې په ټولنه او ښکلو خوند و روړ غونو وایی او زموږ دملي بدلواو کسرو نو یو خاص ډول دی.

دمینی دنیا بیل رنگونه او ډول ډول مظاهر لري ، کوم وخت چی سړی په دغه کوه څه کی قدم ږدي ، بیاتر هغه دمه چی ددې لارې په کېرو ورو پیچو مو روړ - دیري ډیرسراحل به طی کوي ، څو چی پای ته به هر څه دخپل یا رپه رنگ کې ویني او تش به هم په ده مشغول وي ، مولوي بلخی دغه حال داسی څر گندوي:

اوست نشسته در نظر من بکجا نظر کنم

اوست گرفته شهر دل ، من به کجام تر برم

سیدال خان دغه مقام ته دبدلی په کسر کی په فصاحت او خوږتوب ښه اشاره کوي:

یار ماله هسی گران سو

راتر تر ټول جهان سو

نور نه وینم په سترگو

جهان ټول راته جانان سو

ظاهر آله یوه عسکري سړی څخه دصوفیانو دتحقیقی مقام داسی بیان عجیب ښکاري مگر دظرت دجمالی تشعشع تجلیات خو پر کایناتو عام دي ، او ښایی چی یوسپا - هی هم دهغه په هغو سترگو وکړی سی ، لکه مدقق صوفی چې یی داشراق په برکت کوي!

د سيدال د بدلی لومړی بند داسی شروع کيږي :

دوې زلفې دې او ږدې کړې

پر مخ دې راخپړې کړې

سرې اشړپې دې په تندي باندي سپرې کړې

گرځي په باغ کې په گلو نو کې نخري کړې

په اور دی و سوم ياره

راته او رتازه بوستان سو

په دې بند کې ښاغلی لوستونکی ته د يوې پښتنې معشوقې کړه وړه او د جمال مظاهر ښه ښکاري ، او دلته د يوه پښتانه تور يالی او بر يالی جنرال عاشقا نه څېره څرگنديږي او دده شعر هغه رنگ سومی چې بايدد پښتنې محيط او پښتنې تخيل نمايندگی و کړی او همغسې و ږغیږي ، لکه يو پښتون چې ږغیږي .

په دوهم او دريم بند کې د عاشق حال او د زړه خوږهغه ډول تصوير کوي ، هغه چې د شرقی ادب د تخيل او محاکات مشترک ميراث دی ، دلته د ورځو ليندۍ او د ښو غمشی ضرور کار کوي ، او دا خو هغه د زاړه حربي سیستم اثر و نه دي چې په شرقی ادب کې عموماً د تعبير له پاره له هغو څخه کار اخلي ، ځکه چې په هغو وختو کې لاورې وسلې نه وې عامې سوې ، او د جنگ پر ميدان به هر تور يالی يا توره لخلوله ، او يا به يی غټی غمشی ليندۍ او ږوته اچولی وې او په هغوی به يې تيره غمشی و يشتل ، نو شاعر به خپله معشوقه په هغو وسلو مسلحه گڼله او په هغه وخت کې د شاعر وظيفه هم د غه و ه ، چې د خپل محيط ترجمانی و کړي ، اما اوس که څه هم د اتم په زمانې کې يو ، خوزموږ گرانه - معشوقه له هغې کيږي ليندۍ او غشو څخه کار اخلي ، او د سين خراب زړه په هغو پخوانو وسلو تېږي کوي سيدال وايي :

مېن چې اشنایي کله شپه و ورځ به گريانی کا
 شهې دهستمگاره، خوشحال زړو نه به زخمی کا
 لېندی لري دورو خو، دبانو غشی کاري کا
 مین په لویو غرو ځی
 سرتور په نیمو شپو ځی
 وصال یې نصیب نه سو
 گوره زړه ډک په ارمان سو

پخو اخوا به مین د عشق په در داوسوزکی لیونی غونډې پرگوښوگر ځیده
 اوسخه به یې پر دېننه اوسارانیولی وه او خاورې به یې هم پرسر با دولی، دگر
 دادجنون لوړ مقام اوسنی بدبخت مین نه حاصل نه دی، ځکه چې اوس سېا روتنه ز دې گو-
 ښی ځایونه اوسارانه سوی پاته. ټولی ښکلی اولوری مانی سوې، ودانی
 اولارې هم گرده په سمته کلکی سوې بیچاره مین یوموتی خاوره نسی پیدا کولای
 چې پرسری وپاشی، او که هم څوک داسی لیونی غونډی پرگوښوگر ځی او
 خاورې پرسر بادوي، نوی ژردار المجانین ته بیایي ښاغلی دوکتور به یې دلیو-
 نتیا علاج وکی نو په دې اوسنی دنیا کی به څوک قدامت پسنداو د پخوانو افکا-
 ر وخواند مین دینار په کوڅو کی ایله کړی، چې له ماښامه ترسهاره په خپلو
 آهونو او غلبلو نور خلک له خوبه و باسي، او آرام یې وړان کي؟ سیدال خان
 وایي:

نارې و هم دشپې تر صبحد مه
 ناتوانه دیلتون یم یو گړی نه لرمه
 بی تاسی نفس خپړي راځه ز مادز ره همدمه
 نظر په ماغریب کړه
 چې تاخون می ستا په ځان سو

خوشحال خان دايد به ياليزم او ر ياليزم

پر پيچومي

آيا دخوشحال هنر دهنر لپاره و، که دژوند لپاره؟

دايد ياليزم يعنی اصالت تصور او خياليت ريښي دانسانا نو په شاعري کې ډيري قديمي دي، هر کله چې انسان له خورا قديمو زمانو څخه د فطرت په جذباتو او ولولو کې دخپلو پتوميلا ناتوترجماني دشعر په ژبه وکړ له هغو اشعارو غير مادي او روحاني او دعا لم بالا څخه يو منبج درلود، او شاعر دهغه غير مشاهد او خيالي عالم استازي گڼل کيدی.

ديونان قديم اساطير وائي چې آمفيون د جو پيترزوي هغه ميتا لوژيک شاعر اوسندر غازی ؤ چې دتب دښار په ودا نو لوكي په ښه ږغ او سحرناكو نارو، خپل ارغنون واهه، اودي سند روبه داسي اثر درلود، چې كافي به چاودل، او شاعر ته به ئي راغستل، اوده به دكلاپه جوړولو كارول د جو پيتر له لوني څخه يوه (موس يا ميوز) دشعر الهده وه، چې شاعر انوبه دهغي دجلال او جمال له لوره عرشه ا لهام ا خيست دشعر دخيالي رواياتو دغه لوره افسانه ډيره پخواني ده. خو په دي نژد وپير يو كي امانويل كانت دجرمني مشهور فيلسوف او محقق دايد ياليزم او خيالي شاعري مكنب په مرتب ډول وپرانيست، دي وائي چې هنر او آرت پخپله مطلوب او بالذات مقصود دي نه د كوم بل

غایت لپاره دا هغه نظریه ده، چې آرټ د آرټ لپاره بولي، او هغه په یوه مجرد او غیر مادی دینا میزم پوری مربوط گڼي، او وائی چې د دنیا انسانان خو په نژاد او جنس او وینه او مذهب او مشرب کی سره مختلف دی، مگر ددوی په شعر او آرټ کی یو ډول وحدت او د معانیو تجانس او د افکارو هارمونی شته، او دا خبره ثابتوی چې دانسانی آرټ منبع یوه آسمانی او روحانی مشترکه او واحد سرچینه ده، زموږ شرقی مفکران او شعراء هم آرټ لره د جمال یو عالی او آسمانی غیبی منبع منی، او مخصوصاً صوفیان خوبل غه نه وینی او نه ئی منی. شیلر د جرمنی یو آید یالست شاعر دی، دی د آرټ دغه الهی او جمالی غیبی انتساب په یوه خور الطیفه او خوږه قطعه کی داسی بیانوی:

«لوی خدای خپلو بندگانوته وویل چې دا ټوله مخکه ستاسی ده، هر څوک دی خپله برخه ځنی واخلی. خلق ولاړل، دهقانان او وزمینداران او مخکی او پتی و اخستل سو دا گرانو پیسی او مالونه یو وړل، ملایان په مزدکو کی کښیناستل کښیشانو گرجی و نیولی پاچهانو ملکونه او خزانی واخیستی... د مخکی مال دولت و ویشل سو، خوچی دشاعر وار، راغی غه نه وه پاته ده پر خدای عرض وکړ: چې ای لویه خدایه! زه خوستا په مخلوقا توکې تر ټولو رښتین یم خو غه می نه و موندل، تش لاس پاته سوم خدای وویل ته چیری وی؟ خو خپله برخه به دی وړه! شاعر وویل: لویه خدایه! هغه وخت خوزه ستا د عرش په غولی کی گرزیدم تا ته می کتل، ستا، کلام ته می غوړو زه په آسمانی میوست و مخکه می د مخکی نعمتونه هیرسول... خدای وویل: اوس خوتاله په مخکه کی غه نسوه پاتی نوزه ستایم ته تل زما په درگاه کی اوسه ستا ځای دلته دی، دلته «اسلامی عرفا هم لکه غربی-مفکران، د جمال او آرټ مبدأ په یوه ماوراء لماده دنیا کی لټوی، او «مولانا جلال الدین بلخی» هم د هغی غیبی دنیا په یادسندری وائی او خپل آرټ د هغی

معنوی او روحانی دنیا دیوه واره انعکاس اثر، اود هغی نړی دیادولوسوزو
گدازگنی :

بشنوازی چون حکایت میکند وز جدا پیمهاشکایت میکند
کز نیستان تا سر ابریده اند وز نفیرم مردوزن نالیده اند

(مثنوی مولوی)

هم دغه مقام دی چی داسلام لوی پوهنیال حجة لحق ابن سینای بلخی
هغه ته اشاره کوی :

«هبطت اليك من المحل الاء رفع ورقاء ذات تعزز وتمنع» تاسی وگوری چی
دآرت ایله یالی مبدأ قدیم یونان او اروپا و داسلام د صوفی او مفکر شاعر
ترمنخ مشترک دی، که څه هم یونانی مبدأ فقط یو خرافی او میتا لوژیک
روایت دی، اود جرمن شیلر هم تش خیال خغلولی دی او اسلامی مفکرین
هم له یوی داسی غیبی دنیا و غیرمادی او نامحسوس لوړه مقامه گډدی چی
انسان هغه نه ولیدلی او نه ئی لیدلای سو ځکه چی هغه یو دملکوتی ماوراء-
الماده او میتافزیکل دنیا ده، خوبیا هم دغه فکر اودغی تیوری په قرنو
دانسان پر دماغ حکومت کړی دی او دآرت هغه عالی مبدأ چی یوه یونانی
ایله یالست فرض کوله هغه دبلخ او قوا نیی قلند رهم تصور کړی ده او کله
چی صوفی پښتون شاعر رحمن بابا دشعر ارغنون دغوی، نودمو لانا بلخی
نیستان را په یاد وی، او په هغومیو بست ښکاری له کومه جامه چی دیونان
پخوانی شاعر یاد جرمنی پیا وړی سخنور مست ؤ، ایله یالیزم وائی: آرت
خپله مقصداو هدف دی، بل غرض نه لری، دشعر، موسیقی نقاشی او ټولو
نفیسو صنایعو د الهام منبع «عالم غیب» دی.

خودا ټول نفیس صنایع او دآرت دونی خانگی دظهور او خارجی تحقق لپاره
له «عالم شهود» او ما دی محسوساتو څخه کار اخلی. تراوسه هم دانسان

پوهنی او طبیعی علومو، دیوه آر تیسټ او فنکار د احساساتو او جذباتو لپاره کوم مادی او طبیعی مقیاس ندی کشف کړی نو ځکه د اصالت تصور او ایډیالیزم طرفداران د آر تیسټیکي الها ماتو او لیاقتونو لپاره یو عالم غیب او عرش الهی فرضوی. او آر ت د الهی جمال او غیبی ښکلا یو انعکاس او نما یندگی بولی، او زموږ صوفی شاعر شیخ متی خلیل (کلات بابا) دغه مقصد په څه څرگنده ژبه بیانوی:

پر لویو غرو هم په دښتو کی په لوی سهار په نیمو شپو کی
 په غاړه، بوغ، او په شپیلکو کی یاد ویر ژلیو په شپیلو کی
 ټول ستاد یاد ناری سوری دی داستاد مینی ننداری دی
 خاونده ښکلی ستا جمال دی ښکاره ئی لور په لور کمال دی
 که ورځ، که شپه، که پیری کال دی ستاد قدرت کمکی مثال دی
 ستا د لورونو یوه رڼا ده دلته چی جوړه تماشا ده

داود ایډیا لیزم ځنی څرگند مبادی په شرقی او غربی ادب کی، چې دانسان د ایډیالوجی او فکری ارتقا و ادبی حرکاتو شمزی گڼل کیږی مگر هر څو ئی چې انسان د ساتریا لزم یعنی مادی فلسفی په ډگر مخکی ولاړ، او حسی او تجربی فلسفه خپره سوه، نود پخوانی ایډیولوجی په مقابل کی ' دریا لیزم د فکر یونوی مکتب یعنی حقیقت او ایجابی فلسفه ودریده، چی دی طرفداران خپل ټول مبادی د «تجربی او عمل او حس و حقیقت» پر ستور دی دوی آر ت یو انسانی او مادی مخلوق گڼی، او فقط د ژوندانه د ښیگڼو او اجتماعی او حیاتی مقاصدو لپاره ئی استعمالوی.

دوی وائی چه هنر دانسانی ژوندانه نتیجه ده، او انتفاعی شی دی. دغه وزم او آهنگ چی دشعر او موسیقی اساس دی، او هم نقاشی او حتی رقص او سرود او ټول مستظرفه صنایع دانسان دکار داسانو لولپاره دی. رقص دکار مخصوص اشکال دی، داستر ایاد خلقو نغا، ددوی دپخوانو اسلافو هغه

حال ښیې چې هغو وحشی انسانان نوبه دوشور ښیې څنگه را کښلی او څنگه به یې
 ځانونه ورته کړول چې په هغو گڼه مېره کړی. دامر یکسرخ پوستان تراوسه هم
 دغر خودر کاتو په ډول ناڅی، چې هغه په دی چم ښکار کاندی. دوی هر وخت
 دښکار په انتظار دغر خو په دود ایشله کوی او ددوی دآرت مبدأ صرف مادی
 ده، له ژوندانه سره مربوطه ده، کوم غیر مادی او غیبی محرک نلری. په دی
 ریالستیک تفکر کی فریود وروستی سایکالوجست دونی اغراق کوی، چې
 ټول فنون صنایع او انسانی اخلاق او روحی محرکات او تاریخی حوادث
 سیاسی او اجتماعی انتقال بونه پر جنسی خواهش بنا کوی، او وائی چې
 آرتسپهان ټول هغه خلق دی، چې دجنسی محرک و میت زجر ئی لیدلی او ددغه
 زجر تلافی پخپل هنر کوی.

عجیبه خوداده چې یوه پوهنیا ریو کتاب لیکلی دی د (کار او ریتیم) په نامه
 اودی ټول میوزیکل آرت خاص دکار لپاره بولی او داناښتوی چې میوزیک
 خاص دکار دتسهیل لپاره پیدا شو، داډله ریالستان او حقیقیون وائی: چې ژوند
 یو حرکت او فعالیت دی او ادبی ژوند هم ددغه حرکت سره پر انقلابی لور
 ملگری دی، انسان دتکامل او بشپړتوب پر خواروان دی او ددغه تکامل لپاره
 یو علمی فارمول هم سته. چې دبشپړتوب (تکامل) حرکت له خپله مرکز
 په بعد کی دمربع په حساب سرعت موسی نوآرت هم تل په دغه سرعت
 انسان دژوندانه دگپور او تیاؤ لورته پر مخ روان دی، ځکه نو دوی وائی:

چې آرت تش دآرت لپاره نلی، یعنی بالذات تصمدنسی کیدای، بلکی دژوند خادم

دی او آرت دژوند، دودې لپاره هنری مسلک دی داډله مفکران اوس ترقی
 پسندان بولی او ددوی آرت هم یو مترقی او آلی شی گڼل کیږی. ددی ډلی

هنرمندانو دهنرمبدأ خپله ژوندون او ماده او عمل او کار او اجتماعی او انسانی سایکالوجی ده، دوی

آرت دژوند لپاره غواړی، او دانسانی طبقاتو په ژوند کی ئی دیوې مؤثری

وسلی په ډول استعما لوی او نن ورځ د وگر نی ادب

یا ترقی پسند هنر په نامه پیر خلک د هنر د تجدید مدعیان دی او غواړي چې لکه ساینس، هنر د انساني بشپړتوب په مقاصدو کې داتوم په ډول استعمال کاندې بلینسکي ددی ډول آرټ یو پیشو او ائی: چې زموږ آرټ به په اجتماعي روابطو کې دژوندانه لپاره وی، او نوی آدب به پر نوو، سادی او انتفاعي لاروځي، دانسانانو محرومه ډله به خوش بخته کوي، او د بې وزلو او بی اسرو په جونگر و او د خوارانو په کولولو کې به گړزی، او دغه نو، یو حقیقي آرټ دی .

نن د دغو دوو ډلو هنرمندانو څیړنی په هرځای کې او ریدلې کېږي ترقی پسندانو ائی چې دایو یا لیستانو هنر جامد او غیر مفید او صرف تخیلی دی انسان له تکامله محروموی او دغه خیال پرستی وه چې انسان ئی په پیر و اجتماعي ناروغيو اخته کړی و.

که موږ دغو څیړنو ته څیر سو دابه ښکاره سی، چې نزاع لفظی ده او دیو ترقی پسندی ریالست غایي هدف هغه دی، چې یوه ایډیالیست هنرمند به ئی تصور کاوه .

حقیقت خودادی، چې د آرټ مبدأ جمال دی، او په کایناتو کې هرځای په هرځای کې د جمال ننداری ښکاري، شعر د کلماتو او الفاظو او تخیل جمال دی، موزیک د رڼو او آهنگونو جمال دی، رقص د بدني حرکاتو جمال دی، نقاشی د اشکالو او خطوطو جمال دی، خو فرقی دادی چې دغه ښکلا د جمال د کوم مقصد لپاره استعمالیږي؟ که یوه ایډیالیست فنکار، انساني ښکلا په تخیلی او تصویری ډول ستایله، او سنی ترقی پسند هنرمند هم دغه جمال ستائی، او دده د هنر سرچینه او مبدأ، هم هغه عمومي ښکلا ده، خودا ډله ئی دانسانانو د حیاتي مقاصدو لپاره استعمالوی که نه وی، ماشین او سپاره او جوغ او د کار توری خیرنی آلی خودی هم نه ستائی، او نه دمکانیزم په زلفو او جمال پوری بدلی وائی. خو موږ به دی ډلې ته حق ورکوو چې د آرټ جمالی مقاصد د ژوند تنظیم

اودانسان دا رتقا اوبیگنې لپاره استخدا م کاندی او آرټ یوحیا تی شی وگرزوی اما کله کله دانسان فطری میلان یوه مجرد جمل او آرټ ته هم وی چی دکوم غرض لپاره نه موزیک اوری، اونه کوم شعر. بلکې درو حانی تسکین او وجدانی آرام لپاره ترنم کوی، یا یو باغ او گلزار گوری یاشعر وائی، یاناهی، چی داهم دانسان یوروحی ضرورت دی، او هم گومان کوم چه ترقی پسند به هم دغه روحی اړتیا لری.

وائی چی دانگریزی مشهور ادیب او فنکار شکسپیر، په خپله درام نویسی کی ددواړو مسلکو لحاظ کړی دی. ایډیالزم اوریلزم نی سره گله کړی دی او یومرکب معجون نی لحنی جوړ کړی دی، چی ډیر مفید او خوږ اودتناول اوسهلو وړدی.

که موږ د شرق شاعری ته دقیق سو، دغه کارلامخکی شرقیا نوکړی و. اکثر فنکاران و، چی دوی دایډیولوژی دآسمان پرکنگر وگرزیده، مگر دانسان دژوندانه او حتی طبقاتی پیگنوفکر نی هم درلود، تاسی دسعدی ایډیالی تغزلات او قصایدولولوی، یانو گلستان او بوستان هم وگوری. چی داسحر کارفنان او آرټسټ څه بلا کوی؟

زموږ هنرمند فنکار او ډیر مشهور شاعر، خوشحال خان هم په خپل ادب کی دواړی خواوی سره گډی کړی دی، دده آرټ دژوندانه لپاره داسی استعمال سویدی چی دا یډیالزم مزایا او هنرونه نی هم ندی بایلمی، خوشحال خان که شاعر و خو یو جنگجوی سردار هم و، او دقوم بشر هم دده هنرژوندو، اوژوندنی هنر. کوم وخت چی به د مینی په معنوی دنیا کی یو پوخ ایډیالست و، نوبه نی مجرد عشقی سوزان اشعار ویل، اود آرټ تخلیق به نی لدې جهته کاوه، چی پخپله دغسی آرټ دروحی تسکین لپاره ده ته ضرور وړاوپدغه تخلیق کی ده کوم بل غایت اوهدف نه درلود، دلته دده آرټ خاص دآرټ لپاره وایا دغسی روان سلیس او خوږ غزل تاسی ته پخپله خوږه پښتو کی پس له ډیر وروزانه

دماغ فرسائیواوروحی محرومیتو نو څنگه خوندر کوی؟ آیا دغسی مجرد آرېت انسان له
پکارندی؟ زما یوسپین ږیری باذوقه متقی اوقیه استادو، چی دا حدیثا و تفسیر
اوقه او ادب ترجمدی درسونووروسته به ئی ویل: اوس روحی تفکر او تفریح
ته ضرورت دی نوبه ئی خوشحال یا شید ایا رحمان یا حافظیا جامی اشعار په
بڼه ترنم آوریدل، او ویل به ئی دادروح غذا ده!

پدی غزل کې زموږ مقتدر فنان (خوشحال خان) صرف دآرېت او نفاست
تخلیق کوی:

ستا وصال لکه دریاب دی زه ماهی

په هجران دې هر زمان دی په ماهی

په ژړامی ځنی خواست د سپینی خولې کې

په خندائی وی چی څه کاد اسپری؟

وې ئې څوکه ئی چی زما په کوڅه گریزی؟

بڼه حاضر ځواب می ور کې ستامریی

هم په څو رنگه ناله، هم په تن نال شوم

بیلتا نه رابا ندی و کې کار دنی

د ځوانی بهار څه بڼه دی دریغه دریغه

د ابهار که همیشه په دنیا وی

گل، سنبل، نسرين، نرگس، لاله، غوتی

دمقدم سره دی راوړد دست پسرلی

چی ئی ونیسم په غیر کې راته گوری

لکه مست د مو ر په پیو کم کبلی

د اشیرین یاران بڼه ونیم چی و سرم

خدایه ما په جهان تل لری ژوندی

ډیر صفت دښاپیر یو اړویده شی

ولی ستادمخ څوک نه و ینم مخی

اورنگ زیب به د کابل دخلل غم کا

ساقی وخت دنو بهار دی راوړه می

چی زړه سوی دی دخوشحال په فر یادنشی

په سینه کې دی سندان دی که زړگی؟

دخوشحال خان په لوی دیوان کې به تاسی دغسی روحی تفکها ت ډیر و موسی

اووه اته زره بیتونه داسی دی، چی فقط دآرت په مچر داو غیرانتفاعی اړخ پورې

اړه لری، مگر خان خویو سیاسی حکمدار هم وده خپله هنر مندی او آرتیستیک

لیاقت او فنی ذوق پداسی چا روکې هم استعمالاوه، چی هغه د روزمره ژوند سره

اړه لری او کله داوسنی ترقی پسند هنرمند په ډول یومدقق نقاد ځینی جوړیده، چی

دریا کارانو دریا او مکر پرده ئی څیرله، او په ژبه ئی دتوپک کار کاوه لکه

چی وائی :

زماژ به نه ده اورده گزارونه دتوپک کا

انتقاد او کریتیسیم خود نوی ریا لزم او ترقی پسندی روح رو ان دی، تاسی

وگوری چی خان ځنی مذهی متعصبان او ریا کاران په کومه ژبه رسوا

کوی :

داتاراج لکه شیخان کاندی په مکر افریدی ندی دا هسی تاراچی

صفائی دزړه پکار ده نه دپیری خو په ږیره گرزوی شانہ عاجسی !

دائی سحر د بنگال دسحکی راوړ؟ چی درست او بش په گت کی ومانده حاجی !

دغه انتقادی تیره ژبه یوازی شیخانوته نه ده متوجه، بلکه دخپل عصر ظالم زما -

مداران هم رسوا کوی، او په هغه وخت کې چی خلق به دا ورننگ زیب

پر دربار سجدی کولی، او دگر دنکشانو او لویو جهاندارانو څټو نه هم ده

تخت ته ٿيڻ و ، خوشحال خان په کومه ژبه او په څه ادبيانه استهزاو
عارفانه تجاھل هغه رښا کاري ښيي :

وخت داورنگک زيب دی دهرچانسپي په لاس دی

خدای خبر ئی دی په زړونو چی ریا ، که په اخلاص دی؟

تردی لاخوږه ده، چی ددی ظالم امپراطور نور شخصي افعال څنگه رسوا کوی
ددی دور شېخان ډیردی لورپلو *اورنگک زيب پادشاه د اورودی انځور
په هغه چاره قلم ساز کافرآن کښې * په هغه چاره بهرگ پری کادورور
په رکوع کې تسبیحات دپلاردرگ کا

په سجد کښې زوروی خپله مشر مخور

دخوشحال ژوندله قومه سره واودخپل آرت یوه لویه برخه ئی دقوم
د اصلاح او وینولولپاره وقف کړی وه، دپښتنو بد عادات او عیوب به ئی غندل
اودغه انتقاد ئی داسی تیز اوموجه اوانتفاعی ؤ چی دپوهانو په عقیده مخوشحال
یوازی شاعر نه ؤ ، بلکې یوسوشل سایکولو جسط هم ؤ ده لیدل چی پښتانه
د خپلی جزوی گټی لپاره ځینی ملی هد فونه اوقومی او عمومی گټی ترپښو
لاندی کوی، اوهم په دی سبب دوی دخپل ملی مرکزیت څښتنان ندی او دپردود
استعمار څپي ئی ملی ژوند ورورانی . نودی دپښتنو حال بیانوی :

اوبس له باره سره کورته ورغلی

په اولچه داوبس دغاړی دجرس دی

بل لځای دده انتقاد ژبه پښتنوته ددوی یوبل عیب داسی ښیي :

پښتانه و اړه بدخوی دی

کور په کور کاندی غورزی

یو چی سر کاندی په پورته

بل ئی ووهی مغزی

دا اجتماعی لوی اومخرب اومدهش عیب تراوسه هم په مورپښتنو کی سته

کوم چی خوشحال خان خوسوه کاله دمخه لځنی ژړل او ویل ئی :

په بل غشی بل توپک ویشتلې نه یم

که ویشتلې یم خو بیا پخپل توپک یم

خوشحال خان دریالزم په دنیا کی مظلوم آزاری یوراز سبوعیت او حیوانیت

بولی ، او داسی ښکاری ، چی دده آرت د غریب اوبی وزلی په نفع هم استعمال

شوی دی لکه چی وائی :

داچی خانان دی امر اگان دی

په هند کی گریزی په هر مکان دی

غوښی هلوونه د مظلومانو خوری

زما تر فهم واره د دان دی

آیا په ترقی پسند ادب کی به هم تردغه لوړ زنده او تند تعبیر د مظلومانو

په طرف داری کی پیدا شی ؟

داؤ دخان د فنی استعداد او قریحی لنه بحث چی د ایډیالیزم او ریالیزم له پلوه

و خپرل شو لنده نتیجه ئی داده : چی خوشحال خان یو مقتد آر تپست او فنکار

دی چی دده آرت او فنی تخلیق هم آیدیا لوالو جیک مزایا او ښیگنې لری ، چی فقط

مجرد آرت گیل کیږی ، او په آرت د آرت لپاره خدمت دی . امادی یوریا لست

هم دی چی د آرت په ذریعه یی ژوند ته هم خدمت کړی او خپل هنر ته ئی انتفا عی

او عملی ډډه هم ور کړی ده ، نوځکه :

همیشه به پری ناری وی د بلبلو داچی ساز کړنن خوشحال په ویل باغ

(پوهاند عبدالحی حبیبی)

دری برخه

پوهاند عبدالحی حبیبی

نظریه جهان‌داری خوشحال خان خټک

یک نظر مقایسه‌ای و تحلیلی به دستار نامه و مقارنه آن با آثار سلف

در ماه ربیع الثانی سال ۱۰۲۲ هـ (مئی ۱۶۱۳) هنگامیکه نورالدین جها تگیر بن اکبر دردهلی بر تخت شاهی قرار داشت در دهکده اکوپه کنار راست دریای کابل به فاصله ۳۵ میلی شرقی پشاور، در مرکز حکمرانی محلی قبیله خټک و دودمان ملک اکوپه، از صلب ملک شهباز خان بن یحیی خان بن ملک اکوپه (نواده دوازدهم خټک بن کسی بن کرلان) فرزندی بوجود آمد، که اورا خوشحال گفتند، و همین مرد بزرگوار بعد از ین در مدت ۷۸ سال زندگانی خویش درس‌رزمین ین خبیر و مجرای عظیم اباسین مدارامارت و حکمداری موروثی خویش بوده، و مصدر کارنامه‌های در خشان جنگی و ادبی و فکری قلم، و پهلوان رزم و نبرد، و مبارز: راه استقلال و پدید آورنده یک حرکت سالم و سودمند فکری و ادبی افغان توان‌خوانده، که در سنه ۱۱۰۰ هـ از جهان رفته و در نزدیکی‌های جنوب شرقی اکوپه در مقام ایسوری بالا آرامیده است.

خوشحالخان علاوه بر کلیات بزرگ اشعار پنبتو ودی که عدد ابیات آن تا ۲۰ هزار میرسد ، دارای چندین کتاب دیگر منشور و منظومست ، که او را از روی آن ، بزرگترین شاعر و نویسنده صاحب سبک و نیرو مند پشتو توان شمرد ، و هم ازین روست که او را « پدر زبان پشتو » گفته ایم .

یکی از آثار منشور خوشحال خان کسه بزبان پنبتو نوشته شده « کتاب دستارنامه » اوست ، که روز ۱۷ ربیع الاول ۱۰۷۶ هـ درمنفاه آن ر تنهپور هند ، هنگامیکه بحکم اور نگزیب عالمگیر شهنشاه دهلی ، در آنجانی شده و محبوس بود ، از تالیف آن فراغ یافته است .

خوشحالخان در خاتمه کتاب می نویسد : که تالیف آن در محبس هند در حالیکه کتاب و ماخذی در دست نداشت ، برای فایده و پرورش دوستان بیاران - فرزندان بطور وصیت نامه به مدد قریحه و حافظ بدون رتنهپور هند ، هنگامیکه بحکم فراق ودوری از وطن نوشته شده ، تاریخ ختم آنرا بزبان پشتو ، کلمات « بس دی محنت د بیلتانه » یافته ، که ارزش ابجدی این کلمات (۱۰۷۶ هـ) باشد .
در مقدمه دستارنامه گوید : که من در منظومه « فراق نامه » بیتی ذوالقا فیتین گفته بودم که :

دستار سړی په شمار دی چی دستار تړی هزار دی

خواستیم که در شرح این بیت رساله بی موجز بنویسیم ، و آنرا بر یک مقدمه و دو باب و خاتمه بنانها دم ، که در مقدمه ذکر دستار و قابلیت آنرا می نمایم . و باب اول در شرح ۲۰ هنر و باب دوم در بیان ۲۰ خصلت است . و در خاتمه آن هم علامات حماقت شرح داده میشود .

نظری به نثر و مزایای ظاهری دستارنامه

کار مهمی که خوشحال خان انجام آنرا درین کتاب در نظر داشت ، بنیان گذاری مکتب نثر نویسی پنبتو بود برشالود های متین نثر نگاری ساده فیر متکلف ، که فهم آن دشوار نه باشد ، و نویسنده به لزوم مایلزم گرفتار نیاید .

باید گفت : نثر قدیمتر پبنتو ، که تا اکنون بدست مارسیده ، چند صفحه بیست از کتاب تذکره اولایا سلیمان ماکو ساکن ارغسان قندهار ، تالیف (۶۱۲ هـ) که نثر روان و روشن وبلا تکلف و تسجع دارد ، وما میتوانیم از خواندن آن بدین نکته پی بریم ، که نثر های پبنتوی پیش از دوره مغل مانند : آثار منثور در ی بلعی و بیہقی ومنہاج سراج جوز جانی و گرد یزی وغیرہ سادہ و روان و روشن بودہ و تکلف بیجا و تصنعی در آن کمتر راہ داشت . ولی چون از او اخر دورہ سلجوقی و آغاز قرن ششم ہجری نثر فنی ومصنوع بہ تقلید نثر های مسجع فنی عربی ، در زبان دری و خراسان ہم بوجود آمدہ بود ، کہ نمونہ های آنرا در مناجات های انصاری ہروی و موازنہ و مزدو جات و متر ادفات وقرینہ ساز یہسای ابوالمعالی نصر اللہ و زیر غزنوی در کتاب کلیلہ و مننہ و مقامات حمیدی حمیدالدین بلخی و بالاخر بطور اتم واکمل بسیار بسیار تذلف آلود در تاریخ و صاف الحضرة در حدود (۷۰۰ هـ) میابیم .

پس نثر پبنتو ہم از همین رویہ پر تکلف نثر مصنوع متأثر گردید ، و هنگامیکہ بایزید پیرو شان در حدود (۹۷۰ هـ) کتاب خیر البیان خود را می نوشت ، در آن تماماً جمل مسجع مصنوعی را بکار برد ، کہ بعد از واخوند درویزہ ننگرہاری و دیگران آنرا پیروی کردند .

ولی باید گفت : کہ این شیوہ نثر نویسی مصنوعی از نظر ادب و فصاحت و ہنر ارزشی نداشت ، و دارای جمال وزیبایی بیان نبود ، و بنا برین مردی باذوق فنانی مانند خوشحال خان رسالتی داشت : تا آن شیوہ ناپسندیدہ نثر نگاری را بہ سبک قدیم باز بر گرداند ، و از تقلید نثر روشانی کہ ذوقاً بہای ہنری کمتر داشت بر حذر باشد . و در همین مورد کتاب مخزن الاسلام در وبزہ رادہ «سواتنامہ» چنین نقادی نماید :

درویز چی بیان گری خپل کتاب دی
 ہریان بی نا موزون مچہول بی رنگہ
 خالی پاتو لہ دانشہ لہ فر ہنگہ
 کہ یوہ مصرع بہ شل بلہ بہ سل دہ
 نامربوطہ ، ناموزونہ بہ ویل دہ

درویشان خیرا لیان یی و لید لسی هغه هم مجهول بیان و نا پسندلسی

ده چی خوشی میدان بیا موند سخنگوی شو په ویل کی یی چی زپهو هسی توی شو

خوشحال خان در دستار نامه باهمین نظر نقاد یکه به نثر پیرو رشان و درویزه و غیره دانست ، رسالت ادبی خودرادر تجدید بنیان نثر نویسی پښتو بجا آورد . و در دستار نامه نثر روان و شیوا و پسندیده که باروح بیان پښتو ساز گار است نوشت .

نام و موضوع کتاب - یا نظریهٔ جاندارى خوشحال خان

در نزد خوشحال خان ، مطابق دساتیر عنعنوی افغانی دستارسمبو لیست از لیاتت و استعداد آدمی ، برای اداره و نیروی بهبود اجتماعی . و هنگامیکه فرزندان افغان بحد رشد و بلوغ میر سیدند ، ایشان را به دستار پوشی و امید اشتند ، و این علامت آن بود ، که این جوان بعد از ین در تمام مسوولیت های اجتماعی و ملی و خانوادگی سپیم است .

خوشحالخان در مقدمه دستارنامه گوید : بسا هنر ها و خصایل نیکو ضرور است تا آدمی را مستحق دستار بندی گرداند . و اگر کسی دارای آن صفات و مزایای اخلاقی نباشد ، در خور دستار بندی و قیادت نیست . بنا برین او ۲۰ هنرو ۲۰ خصلت را درین کتاب شرح میدهد که اگر کسی متصف به آن صفات گردد آنگاه مستحق تسمیه به «مرد» و صاحب دستار خواهد برد و حق رهنمایی با حکمرانی خواهد داشت .

در نظر خوشحالخان فرق هنرو خصلت اینست که : آنچه به وسیلهٔ آموختن و تعلیم بدست آید هنرو کسب و فن است ، که هر یکی از آن مراتب استحباب و و جوب دارد ، و در باب اول کتاب بیست هنر ذیل شرح و سپارش میشود :

- (۱) معرفت خویشتن (۲) علم و کسب کمال (۳) هنر خط (۴) شعر (۵) هنر تیراندازی (۶) هنر آب بازی و شنا (۷) هنر اسب تازی (۸) هنر شکار (۹) شجاعت (۱۰) سخاوت (۱۱) معاشرت و از دواج (۱۲) تربیت اولاد (۱۳) تادیب خدم و حشم (۱۴) اسباب معیشت (۱۵) زراعت و دهقانی (۱۶) بازر گانی (۱۷) تحقیق نسب (۱۸) هنر موسیقی (۱۹) هنر نردو شعرنچ (۲۰) هنر مصوری و نقاشی .

اما آنچه بنام خصلت درباب دوم کتاب شرح شده عبارتست از :

- (۱) مشورت (۲) عزیمت (۳) خاموشی (۴) راستی (۵) شرم و حیا (۶) خلعت
 - (۷) مروت (۸) عفو و کرم (۹) تمییز (۱۰) عدل و انصاف (۱۱) توکل
 - (۱۲) پرورش نیکو و استعمال نوازش بموقع خود (۱۳) خوف ورجا (۱۴) انتظام مملکت
 - (۱۵) همت (۱۶) حلم (۱۷) غیبت (۱۸) حزم و احتیاط (۱۹) طاعت و ورع (۲۰)
- استغفار

سوابق این موضوع در ادب شرق

مردم افغانستان قدیم از ازمئه قبل از اسلام درباره امور جهان‌داری و ادارهٔ مملکت و قیادت مردم، اصول و عنعناتی داشتند، که ازدوره های درخشان تاریخ‌خاندان های باستانی سلطنتی در بلخ و کابل و سیستان و غیره باقی مانده بود. اگر چه شرحی و تفصیلی از آن در دست نیست، ولی گاهی در لف‌نوشته‌های مورخان، حقایق دلچسپی راجع به آن بدست می‌آید.

مثلاً هیون تسنگ که در حدود بعد از سنه (۹هـ) در بارها و اداره و حکمداران این سرزمین را دیده بود، از بودن تشکیلات منظم اداری و مالی و لشکری و حاکمان و قاضیان و مامورین دیگر دو لثی صحبت میکند و طبری مورخ دقیق دورهٔ اسلامی گوید :
 که در سنه ۱۲۰ هـ دهقان هرات بدربار حکمران امویه اسد بن عبدالله به بلخ آمد، و در گرفتاری که روز جشن مهرگان در دربار بلخ ایراد داشت، سه خوی را صفات کتخدایی و پیروزی خواند : برد باری - هوشیاری - سنگینی - (طبری ۵-۴۶۵) و همچنین یکی از رتبیلان شهر یاران زابلستان بقسول البلاذری (فتوح البدان ۴۹۳) وفا بعهد و وقار و ادا رة قوی و تحمل زحمت را در امور جهان‌داری از ظاهر آراسته پیراسته دوست داشت. و حکمداران اموی معاصر خود، که دارای سجایای حکمرانی نبودند انتقاد میکرد. که این خود مسیر فکر او را در امور جهان‌بانی توضیح میکند.

در جامعهٔ خراسانی آنوقت، مردم زردشتی نیز دارای ثقافت کهن و متانت رای و افکار عالی اداری و سیاسی بودند. تا جاییکه حکمرانان مسلمان عربی هم از ایشان پند

می‌آموختند چنانچه درسنامه (۶۴ هـ) هردی دانشمند مجوسی بنام رستم بن مهر هن مزد متکلم درسیستان وجود داشت ، که بقول مولف تاریخ سیستان : حکمران عربی آنجا همواره سخنان پند آمیز را در امور جهانداری و سیاست از او می شنید . و تمام این روایات تاریخی میرساند، که مردم این سر زمین ، در امور جهانبانی واداری و اخلاق اجتماعی چگونه فکر میکردند ؟ و اداره و سیاست و کشور داری ایشان بر چه وتیره بود ؟

اما فاتحان عرب در قرن اول هجری بامبادی ساده زندگی ، و روحیه قبیلوی خویش به خراسان رسیدند . ایشان در عراق و یک قسمت خراسان غربی ، طرز اداره و سازمان دولتی ساسانیان را که مدت چند قرن عمر داشت دیدند ، و در مسایل اداره و جهانبانی و تشکیل سازماتهای دولتی استفاده های فراوانی نمودند . و چون درسنامه (۱۳۲ هـ مساوی ۷۴۹ م) دولت عباسیان بغداد ، سعی ابومسلم خراسانی تاسیس شد ، بسا از عناصر فکری و مدنی خراسان در سازمان دولتی آل عباس نفوذ کرد ، که بعد ها به تسلط تام اداری و سیاسی و فکری رجال و دودمانهای خراسانی در خلافت عربی منجر گردید . و هم انتقال افکار و عناصر ثقافی از شرق و غرب بدنای عربی جریان داشت ، که از آنجمله ذخیره عظیم افکار و روایات آریایی - رومی - مصری و یونانی بوسیله ترجمه باسماع بمرام کز فکری خلافت عباسی انتقال یافته بود، و ما مختصراً یاد آوری میکنیم :

۱- نخستین مولفیکه اندرین اوقات ، درباره سیاست و جهانداری و اسالیب زمامداری سخن گفت ، روز به روز بن داؤیه مشهوره ابن مقفع دانشمند نو مسلمان زردشتی و مقتول حدود (۱۴۵ هـ) است که کتاب خدای نامه و آیین نامه جهانداری را از پهلوی به عربی ترجمه ، و کتابهای ادب الکبیر و ادب الصغیر و غیره را نوشت ، که هر یکی هدایاتی در باره امور جهانداری و اخلاق اجتماعی دارد ، و مخصوصاً «رسالة الصحابة» او خطا بیست به خلیفه منصور عباسی ، که در آن مطالب مهمی رادر رهنمایی والیان و خلفا و وزیران درباره نظام کشور و عدالت و تجبیز لشکرو اعلان جنگ

و شروط صلح و جلب عسکرو قیادت و مالیات و پرورش ثقافت و اخلاق، و رفع نواقص و خود-سری قاضیان و تریب قانون رسمی قضاو قوانین خراج نوشت ، و در تمام این وصایا و رهنمایی های ابن مقفع روح ثقافت آریایی و ارستو کراسی باستانی نهفته ، و در امتزاج دو ثقافت سامی و آریایی ، عامل مؤثر و برهان روشنی است ، ولی درین کتاب و آثار دیگر ابن مقفع سراغی از منطق و تلقین دینی موجود نیست ، و هر چه هست تراوش فکرو ثقافت ملی قدیم آریایی اوست ، که هم بدین سبب بجرم زندگه و الحاد مقتول گردید در - حالیکه عناصر بسیار مهمی را از فرهنگ عجمی در فکر و ادب و حیات سیاسی و اداری و معیشتی عرب داخل نموده بود ، و بعد از ابو عثمان عمرو بن بحر مشهور به جاحظ (۱۶۲- ۲۵۵هـ) در کتاب البیان و التبیین و کتاب الحیوان ، و عبدالله بن مسلم مروی خراسانی مشهور به ابن قتیبه (۲۱۳- ۲۷۶هـ) در عیون الاخبار ، و ابو حنیفه احمد دینوری (متوفی ۲۸۲هـ) در اخبار الطوال ، مثلان یک ثقافت ممزوج عربی و اسلامی با آثار عجمی یونانی هندی اند ، که در آثار ایشان و صایا و رهنمایی خوبی در امور کشور داری و قیادت و اخلاق و ثقافت دیده میشود ، و یک فرهنگ ممزوج و مرکبی را در دنیای اسلامی تشکیل میدهند . که بعد ها در کتب ادب دنیا و الدین و نصیحة الملوك و تسبیح - النظر در سیاست حکومت ، و قانون الوزارة، و سیاست الملك ، و احکام السلطانیه و غیره تالیفات قاضی القضاة علی بن محمد الماوردی (۳۶۴ - ۴۵۰) و الاداب السلطانیه ، و الدول الاسلامیه محمد بن علی ابن الطقطقی (۶۶۰- ۷۰۹هـ) و سیر الملوك عبدالرحمن اربلی و ترتیب الدول حسن بن عبدالله بانواع و ترتیب های مختلف انعکاس یافته ، و حاکی از نضج افکار و مدنیت اسلامیست که فکر عربی اسلامی با امتزاج عناصر دیگر از فرهنگ های سابقه ملل باستانی مجهز گردیده است .

۲- اما مردم خراسان و حوالی آن که عنعنات ثقافی قدیمی داشتند ، و در حدود (۲۰۵هـ) به تشکیل مجدد سازمانهای حکومتی مستقل نایل آمدند ، و دود مانهای طاهریان پوشنگی - سا ما نیان بلخی - آل ناصر در غزنه - لودیان در ملتان - آل فریفون در جوزجان - شاران در غرستان و صفاریان در سیستان و دیگر حکمرانان محلی در هر گوشه

وکنار کشور زمام‌امور را از حکام عربی بدست گرفتند ، ایشان نظام سیاسی و اداری و اخلاق جهاننداری موروث قدیم خود را با استفاده از انزیمه مزوج و مختلط دوره عباسیان بغداد تکمیل کردند . که جزو اعظم آن از راه ترجمه کتب یونانی بدست آمده بود ، و مامی بینیم که در مؤلفات دانشمندان اجتماعی این عصر سه عنصر مهم تجلی دارد :

نخست : هواریت فکر ی قدیم خراسانی .

دودیکر : تراث اخلاق وفقه ودین اسلام .

سدیکر : آنچه از فلسفه اخلاقی کتب حکمای یونان مخصوصاً ارسطو در ثقافت و مدنیت دوره عباسیان بغداد اثر کرده بود ، و قدیمترین نمونه این گونه تالیفات کتب السياسة المدنیة ولادت الملوکیه و کتاب آرا اهل المدینة الفاضلة ابونصر محمد فارابی حکیم بزرگ خراسانی است (۲۶۰ - ۳۳۹ هـ) که مبادی دینی و وحی منزل سماوی رادرامور معیشی با فلسفه مدنی ارسطو تقارب داد ، و فصولی رادرین کتاب برخصایل رئیس مدینه فاضله نوشت و گفت هما نگونه که عضو رئیس در بدن بالطبع اکمل اعضاست ، رئیس مدینه فاضله هم کاملترین افراد همان مدینه باشد ، و صفت ریاست مدینه فاضله هم داری شرایط دوازده گانه است که : (۱) سلامت اعضا ، (۲) جودت فهم ، (۳) قوت حافظه ، (۴) فطانت ، (۵) طلاقت لسان ، (۶) حب آموزش ، (۷) عدم آزمندی در ماکول و مشروب و منکوح ، (۸) دوستداری راستی ، (۹) علونفس ، (۱۰) حبعدل ، (۱۱) عدم دل بستگی با پول و اعراض دنیوی ، (۱۲) نیروی اراده باشد (ص ۸۶ آرا) دیگر از مولفان محقق خراسانی درین مورد محمد بن یوسف هروری نشاپوری عامری معروف به ابن ابی ذر (متوفی ۳۸۱ هـ) است ، که یک کتاب گرانبهای خود رابننام السعادة والاسعاد در اخلاق وقوانین سیاست و اصول ترتیب و تدبیر منزل و جهاننداری برای سعید شدن و سعید کردن تالیف کرده و این تدابیر و اسالیب را از ترجمه مؤلفات افلاطون و ارسطو و دیگر فیلسوفان یونان بانکات مهم دیگر از کتب ایران و هندو عرب واقوال بزرگان اسلام فراهم آورده است و بهترین کتابی شمرده میشود ، که از فکر و فرهنگ مردم خراسان در طول قرن چهارم هجری نما یندگی میکند ، و در توفیق فلسفه یونانی با شریعت اسلامی میکو شد ، و چون وی شاگرد ابوز یدبلخی دانشمند بزرگ آن

عصر است پس میتوان «ناز شاگرد هنرمند» باستاد حواله کنیم و بگوییم که استنارۀ عامری هروی از کانون فروزان دانش در بلخ بوده است .

عامری درین کتاب خود که دایرة المعارف کوچک افکار اجتماعی و حاوی اکثر مطالب سیاست مدنی و اخلاق است گوید که : اسعادت دیگران وابسته به سیاست نیکو بیست که مساس رابه سعادت رساند و ساییس باید درسیاست خود هدف جزین نداشته باشد ، که اهل مدینه را با کتساب خیرات حیوانی مانند صحت و جمال و سهولت‌ها در حسن استعمال مال برساند . و هم خیرات انسانی و الهی را مانند عفّت و شجاعت و حکمت و عدل نصیب ایشان گرداند (ص ۱۷۴) .

عامری سیاست را سه بخش داند : نخست صفاتیکه باید برای مصالح رعایا در نفس ساییس موجود باشد . دو دیگر صفاتیکه باید در مساس موجود آید . سدیگر آنچه ساییس در جریان امور رعیت بدان محتاج است . و بعد ازین هر سه قسم سیاست را دارای هفت شعبه داند که جمله (۲۱) صفت شود .

اما صفات ساییس : ۱- قوام نفس ۲- رعایت سنتی سیاست ۳- حزم ۴- و جوه و قوانین جرم ۵- رفق و احسان ۶- عنف ۷- دفع هضرت دشمنانست .

و صفات مساس : ۱- تولید مسنون ۲- تربیت ۳- زواج و تشونما ۴- تهذیب زنان ۵- تهذیب صنعت کاران ۶- اقتصاد اجتماعی در اموال ۷- تادیب نگا هبانان مدینه .

و ضروریات اداری ساییس : ۱- بر گزیدن کار داران ۲- صفات کار داران بر گزیده . ۳- قوانین و اداب کارداران ۴- ضرورت بر گزیدن مشاور و وزیر ۵- صفات وزیر و مشاور ۶- اصول بر گزیدن ۷- دسا تیر مشوره و قوانین خذرای است (ص ۲۷۴) .

کتاب السعادت و الاسعادت بدینطور تمام شقوق جهاندری و حیات اجتماعی انسان را دریک مدینه فاضله ، تحت قیادت یسک سیاست مدار فاضل و حکیم شرح میدهد ، که در نوع خود کتاب سود مند و جامع و مانع و نمودار مفکوره های اجتماعی و تصورات مردم در امور اداره و سیاست و پدید آوردن یک جامعه مسعود و مرفه درخراسان شمرده میشود و هم طرزبیان آن مبتنی بر تحلیل متود یک و منطقی متسلسلیست که در آثار نویسند - کان عادی بنظر نمی آید .

۳- کتاب مهم دیگر یکی از نظر نشر نویسی در شهباز ، و از جنبه معنی و موضوع نیز دلچسب است ، قابوس نامه نام دارد تألیف امیر عنصر المعالی کیکاوس بن اسکندر بن قابوس بن و شمگیر بن زیار از شهزادگان زیار (تولدش ۴۱۲ هـ) که برای پندواندرز پسرش گیلا نشاه نوشته شده و مادر این امیر زاده دختر سلطان محمود غزنوی بود و بنابراین این کتاب در محیطی نوشته شده، که گهواره سنن باستانی شاهی در خراسان بود ، ولی مراد مؤلف بدست آوردن مقام سلطنتی، بلکه يك عضو سالم و مفید جامعه بود نست که فرزند خود گیلا نشاه را بچنین صفات توصیه کرده است در (۴۴) باب ویک خطبه و یک خاتمه . که با صراحت لهجه و صدق بیان، از عهده مقصد بر آمده و پدید می آید ، که نویسنده امیری بود سپاهی و دانشمند و مسلمان نیکو سیرت با ذوق، که در سال ۴۷۵ هـ از نوشتن آن فراغ یافته است .

۴- کمی پس ازین عصر ، دوره امام ابو-حامد محمد غزالی طوسی (۴۵۰-۵۰۵ هـ) میرسد که مرد عالم و فیلسوف و صوفی بود ، و در آثار خود فلسفه خاص سیاسی را پرورانده، و دارای روش خاص مخلوطیست از فکر مدرسه خراسانی تصوف و اشراق با توفیق احکام اسلامی . و در نظر او سیاست یگانه وسیله تألیف و استصلاح مرد مست که بر ظواهر و بواطن آنها حاکم بوده و جامع سعادت دین و دنیا است . و چون سعادت آخرت بر نظام دین، و نظام دین هم بر دنیا متکی است ، و نظم امور دنیوی هم وابسته به سلطان و سیاست اوست پس وجوب امامیکه زمامدار سیاست باشد . از ضروریات شرعست (الاقتصاد فی الاعتقاد ۱۰) غزالی کتابی بنام نصیحة الملوك در اصول عدل و انصاف که آنرا از لوازم ملك داند بزبان دری نوشت و آنرا علی بن مبارک (مستوفی ۵۹۵ هـ) بنام «التبر المسبوک فی نصیحة الملوك» بعربی در آورد و در آن ده اصل قیام عدالت را توصیه نمود :

- ۱- دانستن اهمیت مقام ولایت .
- ۲- استعانت سلطان از عالم صالح .
- ۳- دفع ستمگری خود و تمام کار داران و مامورین خویش
- ۴- ترک تکبر
- ۵- در تمام امور بر اصل آنچه بر خود نپسندی بر دیگران مپسند
- ۶- گوشش رفع حاجات محتاجان
- ۷- قناعت دوری شہوات
- ۸- وفق و نرمی
- ۹- گوشش درینکه با موافقت شریعت مردم از او را ضی با شنید

۱۰- سیادت قانون و رضای کسی رادرخلاف شرع نجستن .

غزالی برای صحت امامت شش صفت خلقی را که یکسب بدست نیاید ما نند :

۱- بلوغ ۲- عقل ۳- حریت ۴- ذکوریت ۵- نسب قریشی ۶- سلامت چشم و گوش و چهار صفت اکتسابی : شجاعت و عدت - کفایت-علم- و پرهیز گاری را لازم داند و هنگامیکه در کتاب المستظہن ی خویش (ص ۶۷ به بعد) این صفات را به طور اقل برای امام مطاع می شمارد و به باطنیه می پردازد ، ب مذهب خاص خود اشارتی دارد و گوید : «ومذهبنافی الامامہ » و ازین برمی آید ، که وی خلافت پوسیده و ناتوان بغداد را از طرفی و سلطه شاهان سلجوقی را بر اکثریت بلاد شرقی خلافت بچشم سرمی دید و درینوقت موافق به ظروف زمان و مکان ، در امامت دارای مذهب خاصی بود . که شرایط درجه اقل را در وجود امام مطاع جستجو میکرد . پس وی مفکر نیست که سلسله بیانش منطقی و دارای متداست ، و سیاست را در تحت عوامل دین - تجربه و عناصر ارستو کراسی و روحی و ملوکیت طوایف دولت اسلامی زمان خود تحلیل میکند .

۵- در همین عصر غزالی ، کتاب ، سیاست نامه یا سیر الملوک در سنه ۴۸۵ هـ از طرف خواجه نظام الملک حسن بن علی طوسی وزیر معروف سلجوقیان نوشته شده بود ، که در حدود (۵۰۰ هـ) محمد مغربی آنرا ترتیب نهایی داد . این کتاب با نشای روان و شیرین در (۵۱) فصل نوشته شده ، که اکثر فصول آن تا لیمیست برای شخص شاه در امور جهاننداری و هر مطلبی را به حکایتی روشن و مدلل ساخته و بسا نکات تاریخی را در آن تذکر داده است ، که در برخی مباحث ، انحراف و اشتباهی هم بنظر می آید . ولی کتاب خواجه مکتبی برمتد و مفکوره خاصی نیست . و بانو یسندگان دارای متد و روش تحلیل خاص مانند فارابی - عامری - غزالی نسبتی ندارد . و چون مراد اورهنمایی شاه و تحکیم مقام اوست ، از رویه قابوسنامه که هدف آن بوجود آوردن یک عضو سالم و سودمند جامعه باشد نیز دوراست ولی پرسالہ «صحابہ» ابن مقفع شباهتی دارد . باین فرق که در سیاست نامه امثله و حکایات و نمو نهی تجارب و ضرورتان مابعد فراوانست ولی در هدف و غایه که تحکیم یک سازمان مطلق ارستو کراتست ، با مفکوره ابن مقفع نزدیکی دارد . در حالیکه همین مقصد و غایه

رادر تحت روش منطقی ممزوج برو حانیت و دین و فلسفه نرم و ملایم ساخته است .

مقارنه دستار نامه و نظریه جهاننداری آن با آثار دانشمندان شرقی

اکنون مباحث و مطالب دستار نامه را با کتاب هایی که مذکور افتاد مقارنه میکنیم ، و چون خوشحال خان در عصری زندگی داشت که مواریت فکری سلف حتماً بر فکر و زندگی و تصورات او مؤثر بود ، پس در بسا موارد بین او و دیگران تو اردفکری هم واقع میشود ، و هر چند به تصریح خودش در حین نوشتن دستار نامه در متغاً هند کتابی و ماخذی در دست نداشت ، باز هم محفوظات ذهنی او از ادب و کتب عربی و دری به درجه یی پر بود ، که در اکثر موارد به اشعار و مقولات عربی و دری و گاهی هم به آیات قرآنی و احادیث نبوی استتسها کرده ، و ۱۷۰ بیت فارسی ۲۵ مصرع و ۵۷ مقوله و حدیث عربی را بطور شاهده آورده است . و علاوه برین در برخی از فصول کتاب با قابو سنامه و سیاست نامه موافقت دارد ما نند فصول سخندانی و شعر - شکار ، پرورش اولاد - علم - تجارت - زراعت کتابت - موسیقی - نردو شطرنج - که با قابوس نامه موافق است . ولی در فصول مشاوره عدل و انصاف - تربیت حذم و حشم - خوف و رجا با سیاست نامه مطابقت میرساند ، در حالیکه برخی مباحث دستار نامه مانند تحقیق انساب ، و فصول خصایل با کتب عربی این مقفع و ماوردی و جاحظ و غزالی شباهتی دارد و برخی هم ابتکار خود اوست ، مانند آب بازی روابط خاندانی ، ازدواج و اسپ تازی .

پس ما فکرو نظریه جهاننداری خوشحال خان را در باره یک شخصیت آیدیل (که باصلاح خودش دستاری باشد و کتاب دستار نامه در شرح آن نوشته شده) یک مفکوره ممزوج هرکبی از عناصر افغانیت - اسلام - اخلاق انسانی بر اساس حفظ نظام معتدل ملوک الطوائف در زیر یک متد میدانیم ، که بر معرفت نفس و دانش و هنر های جهاننداری و خصایل نیک انسانی و مشورت و رعایت عدل و تقوای اجتماعی و جوا نمردی و راستی و دیگر صفات پسندیده اتکا داشته و غایه آن بوجود آوردن یک دستار بند افغان - مسلمان و متحلی باخلاق و لوازم جهاننداری در کانون ملوکی طوائف و راستو کراسی است ، که شرایط اجتماعی و اقتصادی محیط زندگی آن عصر ، چنین نظمی را ایجاب میکرد ، و خود شخصیت خوشحال خان

هم مرکب از همین عناصر بود و لی او ملوکیت قوی و مسیطر اجنبی را که منجر به استثمار و استعبا دانسان گردد ، عملا با مبارزه های طولانی خود رد میکرد و دستگاه امپراطوری دهلی را بچنین الفاظ محکوم قرار میداد :

داچی خانان دی یا امران دی په هند کی گزری په هر مکان دی
غوښی هیونو دمللو مانو خو ری زما تر فهم واپه ددان دی

ترجمه : «این خوانین و امرایی که در هند و بلاد آن گشت و گذاری دارند ، و همواره گوشت مظلومان را میخورند در نظر بدتر از ددان اند.»

اما هدف ابن مقفع و جاحظ و نویسندگان عربی : بوجود آوردن يك نظام ارستو کراسی و تقویة ملوکیت طوایف معقول ، مطابق دساتیر فلسفی و سنن باستانی و احکام اسلامی بود ، که در مقابل ایشان دانشمندان خراسان مانند فارابی و عامری : تخلیق يك جامعه مسعود و مدینه فاضله را باد ساتیر فلسفی ارسطو و توافق باسنن باستانی و شرع اسلامی ، تحت قیادت سائیس فاضل حکیمی دز نظر داشتند .

اما نظام الملک تقویة نظام ارستو کراسی و ملوکیت را با استفاده از سنن و تجارب اسلاف و تلفیق آن باروحیه اسلامی میخواست در حالیکه غزالی دارای ترتیب و متد خاصی بود ، که همین هدف نظام الملک و دیگران را با تلفیق عناصر روحی و دینی و فلسفی بدست میداد .

اما روشی که خوشحال خان در دستار نامه بر گزیده بازندگی آنر وزه و طرز تفکر افغانی نزدیکی و جنبه عملی و افادیت داشت . و چون خود او دارای تجارب عملی طولانی بود ، بنابراین میتواند راه مناسب و معتدلی را برای روش يك دستار بند افغان تعیین نماید .

نظریه جهان‌نداری خوشحال خان و مکیاولی

صد سال قبل از خوشحال خان در ایتالیای که مهد و پرورش فکر در اروپا بود ، سیاست مدار مورخ و فیلسوف سیاسی مکیاولی Machiavelli (۱۵۷۴ - ۱۶۳۲ هـ ۱۴۶۹ - ۱۵۲۷ م) بوجود آمد که سرآمد نثر نویسندگان دوره رنسانس ایتالیا است ، و او موسس يك نظریه جهان‌نداری مطلق بنام «استبداد جدید» است ، که در کتابی بنام شاهزاده یعنی

زاممدار آنرا پرورانده و از دو جهت پاخوشحال شباهت دارد : اول اینکه خوشحال خان دستار - نامه را در منفا هند نوشت . در حالیکه مکیاولی کتاب شهزاده رادر تبعید گاه نو شته بود . بین مکتب فکری مکیاولی و خوشحال خان ملتقای مشترک اینست که مکیاولی تنها زمامدار را معمار کشور و اخلاق و دین و اقتصاد همه چیز داند ، و هدف او حفظ اقتدار است بطور مطلق که در آن هیچگونه شرایط اخلاق یادینی جایی ندارد . و حقوق و قانو نرا نیز ناشی از اراده واجب اطاعة زمامدار می شمارد گوید ، که اخلاق نیز مخلوق قانون موضوعه زمامدار است .

در نظر خوشحال خان نیز جهاندار مستحق دستار بندی همین زمامدار مظهر اقتدار است باین فرق که وی ارزش های دینی و اقتدار اخلاقی و ملی را نیز در نظریه جهاننداری خویش دخیل داند . یعنی مکیاولی در حفظ اقتدار و موقعیت سیاسی ، مقید به بیچ قیدو شرطی نیست ، و هدف او خود اقتدار است و خوشحال خان نیز شخصیت دستار بند خود را مظهر همین اقتدار تام میداند ، ولی بدست آوردن و حفظ آنرا مقید و مشروط انگارد ، و بنا برین او هم مانند مکیاولی فکر میکند ، اما چه مکیاولی ؟ مکیاولی افغان و مسلمان و مقید بمبادی افغانیت و مسلمانی و تقوای اجتماعی

پس خوشحال خان يك نفر دستار بند و زمامدار افغان و مسلمان و مقید به اصول افغانیت و تقوای اجتماعی میخواهد ، صادر اثر لیاقت اجتماعی و شخصیت کامل خود دستار بند (زاممدار) افغان گردد و ریشه ظلم و استعمار اجنبی را بر کند . و این همان دعای بزرگيست که خوشحال خان در دل داشت و در اشعار خود بدان اشارتی نماید :

که په داد ورمی گوری هغه زهیم چی می داغ په خاطر ایبسی داورنگ دی
 خینی زه لویی دعوی لرم په زه کی ولی خه گرم چی پبستون واره بی ننگ دی
 ترجمه : «درین عصر تنها منم که داغی را بخاطر اورنگ زیب وارد کرده ام . من دعوی بزرگی را در دل دارم ، ولی دریفا که افغانان غیرتی ندارند . »

پوهاند عبدالهی حبیبی

پتہ خزانہ (گنج پنهان)

یا

کشف کتاب مهمی که تاریخ ادب پشتو را

به اوایل دوره اسلامی میرساند

دکتور کنفرانس است که از طرف ښاغلی عبدالهی حبیبی در سالون کنفرانس ریاست مستقل مطبوعات وقت ایراد گردید و موضوع کنفرانس کتاب «پتہ خزانہ» (گنج پنهان) است که تازه در اثر کنجکاوی های کنفرانس دهنده محترم بدست آمده و علاوه براینکه قدامت ادب زبان ملی ما را به ثلث اول قرن دوم هجری میرساند راجع به سه دوره تاریخ ملی مایعنی دوره غوری، هوتکی، لودی روشنی های جدید می اندازد این کتاب در آینده قریب با حواشی ښاغلی حبیبی نشر خواهد شد، پیش ازینکه چشم ما به این اثر قیمتدار و مفیه روشن شود این کنفرانس محاسن و مزایای این اثر نو پیدا او مهم را با دقت تمام تصویر میکنه. مدتها گذشت که در تاریخ ادب زبان ملی مطالعه و کنجکاوی ما داشتیم و در کشف آثار باستانی این زبان جستجو ما نمودم، استقراها کردم. ولی نتیجه مطالعات پانزده ساله

تاریخ ادب پښتو ازمندت سه چهار صد سال بالاتر نرفت ، وما حصل استقرا و جستجوی اولی خود را دفعه اول بنام تاریخچه شعر زبان پښتو بزبان پارسی درسال ۱۳۱۴ در جریده طلوع افغان قندهار نگاشتم .

بعد از آنکه کتاب مذکور نشر شد ، سلسله کنجکاوای های ادبی را قطع نکرده و بامید اینکه آثار باستانی و قدیمتری را درین زبان بدست آورم ، بهر سو ویدم ، و بهر گوشه تجسس و کنجکاوای ها کردم ، زیرا عقیدت را سخی داشتم که این زبان قدیم ، تا ریسخ درخشانی دارد و ادب آن نوزاد و طفل نیست ، این زبان قرن ها پیش از اسلام در کوهسار وطن حیات داشت و ملت دلاور پشتون که اوراق قدیمترین کتب تاریخی ویداً بمدح و ستایش وی مشحون است ، از مدت زیادتر از چهار هزار سال درین سر زمین زندگانی کرده و درین کوهسار نا می دارد و پښتونخوای امروزه بلاشبه همان پکت یکی هرودت است و پښتون امروزه همان پکته ویداً است که بلاشبه بخت ، و بخد ، و باخدی باستانی و باختر تاریخی از نام این ملت غیور ریشه گرفته و مدنیت باستانی وطن ، مرهون نام و سعی و عمل همین کتله بوده است :

در صورتیکه ویدای باستانی وجود ملتی را بنام پکته نشان دهد ، و هرودوت مسکن و سر زمین آنها پکتی ایکا بخواند ، و بعد از اسلام هم قدیمترین مؤرخین وطن نام این ملت غیور و شیردل را بدلاوری بستاید و تاریخ نویسان آل محمود و آشنسب افغان را شهمی بزرگ در تاریخ وطن بدهند ، پس بلاریب و شبیهت گفته میتوانیم که این زبان از قدیمترین ازمینه با این ملت آزاد و آزادیخواه زنده بوده و ادب و شعری داشته است .

باساس این ملاحظات مثبت تاریخی بوده که من همواره در تکاپو و جستجو بودم تا به آثار ادبی باستانی این زبان دست یابم ، و آنرا از زوایای تاریخ مجهولیت بمیدان آورم . چون همواره جوینده یا بنده است ، و سعی وی صحنه گیتی کمتر بی نتیجه مانده ، بنابراین درسال ۱۳۱۸ موقعیکه در یکی از قرای کنار ارغنداو قندهار ، در یکی از حجره های مسجد آن قریه اوراق پارینه را می پالیدم ، و کاغذهای کهنه را ورق میزدم به چارورق بسیار بد خط پښتو پر خوردم و در نتیجه مطالعه و زحمت چندین شب واضح شد که اوراق مذکور

جزو کتاب مفقودی است که از طرف سلیمان ماکو بعد از (۶۱۲ھ) در ارغستان قندهار یعنی ارا کوزی تاریخی بنام تذکره الاولیای پښتون نگارش یافته و اثر مهمی است در ادب و تاریخ رجال پښتون !

اورا ق فر سوڈه مذکور را غنیمت پنداشتم بحل و خواندن آن عثیا السی ادبار - النجوم پرداختم و مشکلات آنرا حل کردم و همان بود که چهار ورق کتاب مذکور تاریکی های پرده های مبرم و متوالی را از چهره تابناک ادب پښتو برداشت و اشعار قدیمی را مانند سرود های الهامی حضرت بیست النجوم پرداختم ، و مشکلات آنرا حل کردم و جزو مهم تاریخ ادبیات پښتو را بما داد ، که حصه بزرگ پښتانه شعرا ، جلد اول را تشکیل میدهد .

این فوز عظیم ادبی ، که در عالم جستجو نصیب گردید زیاده تر بر امید و آرزوی من افزود و شعله امل را در قلب شو قمندان و منتبعین تاریخ ادب تاب و فروغ مزیدی داد همان بود که با امید کامیابی بزرگ و کشف خوبتر و نیکوتری افتادم و در سال ۱۳۲۰ شمسی موقعیکه در قندهار بودم ، سراغی کتابی را یافتم که در تاریخ ادب مهمترین آثار پښتو بشمار میرفت . و برای احیای زبان ، بمنزلت جان شمرده میشد . اینک کتاب مذکور در نتیجه کنجاوی زیاد بدست آمد و امروز مؤده کشف کتاب مذکور را بشمامید هم ، و میخواهم که در اطراف مزایا و محاسن ادبی و غنایم تاریخی که درین خزینه باستانی نهفته ، باذوقمندان ادب ملی صحبت کنم و جواهر گرانبهای آنرا نثار حضور دوستداران ملیت نمایم .

این کتاب پتہ خزانه «گنج مخفی» نام دارد که مرحوم محمد ابن داود خان ابن قادر خان هوتک در سال ۱۱۴۱ هـ ق به امر و خواهش پادشاه ادیب و علم پرور شاه حسین هوتک بن مرحوم حاجی میرویس خان قایم ملی در شهر کهنه قندهار نوشت ، طوری که خود مؤلف در خاتمه و مقدمه کتاب گوید : جدش قادر خان از مرغه به سیوری کلات و از آنجا بکو کران کوچیده و در سال (۱۰۵۸ھ) در آنجا در گذشت ، پدرش داود خان که شخص عالم و باذوق و ادیبی بود در کوکران بسال (۱۰۲۹ھ) زائیده و با مرحوم حاجی میرویس خان در جهاد آزادی همراه بود و در سال (۱۱۲۰ھ) که خسروخان از دربار صفوی با لشکر خون خوار به استیصال

آزادی خواهان قندهار بعد از قتل گرگین خان گماشته شد ، داود خان از طرف قاید ملی قندهار مرحوم حاجی میرویس خان به فراه و سیستان بعیث سپه سالار رفت ، تادر آنجا قبایل افغانی را فراهم آورده و برقوای ایران تاخته ، وبعد ازین مجاهدات ملی بسال (۱۱۳۶ هـ) در کو کران از جهان رفت .

محمد نویسنده کتاب بعد از وفات پدر بامر پادشاه در شهر قندهار ساکن شد ، و وظیفه تحریر مجالس ادبی آن پادشاه جوان و ادیب را داشت و طوریکه خودش اشارت میکند همواره در قصر نارنج که مقر پادشاه بود در مجالس علمی و ادبی آن پادشاه دانشمند و ادب دوست شمولیت داشت و مورد الطاف مخصوص پادشاه و رجال دربار بود . محمد روز جمعه ۶ جمادی الثانی سال ۱۱۴۱ هـ کتاب مهم و مفید خود را آغاز و یکسال بعد در ۲۴ شوال ۱۱۴۲ هـ از نگارش آن فراغ یافت و آنرا بر سه خزانه بنا نهاد : خزانه اول در بیان شعرای قدیم پنبنتو که از اوایل استقرار اسلام تا سنه هزارم هجری پیش از عصر مؤلف گذشته اند خزانه دوم شرح حال و اشعار شعرای معاصر است که با مؤلف هم عصر و رفیق و همراه است خزانه سوم در شرح حال و آثار شاعران پنبنتو است و خاتمه کتاب حاوی حال مؤلف و دودمان اوست . نسخه موجود کتاب در ۱۱۲ صفحه متوسط بخط خوانا اما ناپخته محمد عباس کاسی در شهر کویته بسال ۱۳۰۳ هـ برای حاجی محمد اکبر هوتکی از نسخه نقل شده که بسال ۱۲۶۵ بخط نور محمد خروتی برای سردار ادیب و شاعر ادب پرور مرحوم سردار مهردل خان مشرقی استنساخ شده بود .

مالك نسخه حاضره مرحوم حاجی محمد اکبر هوتک تاجر با ذوق و ادیبی بود که با زبان ملی علاقه خوبی داشت و شصت سال پیش ازین کتاب خانه خوبی از کتب پنبنتو در قندهار فراهم آورده بود و بزبان پنبنتو نیک می نوشت چنانچه برخی از کتب مهمه آن کتب خانه را من پیش اولادوی دیده ام و همین نسخه را هم تاجر با ذوق پنبنتو ذریعه کاتبی استنساخ کرده است . اکنون که معلومات مختصری را راجع به مؤلف و مالك کتاب دادم میروم تا هویت و چگونگی و کیفیت و کمیت اشعار و قیمت

حقیقی کتاب را از نقطه نظر تاریخ ادب آشکارا سازم و همان غنایم ادبی و نفایس آثار زبان ملی که درین گنجینه شاهوار نهفته بمیان آورم :

محاسن این کتاب نایاب و قیمت دار رامیتوان در مواد ذیل خلاصه کرد :

۱- بسی از شعرای زبان ملی را بما معرفی میکند که پس از سال صدم هجری تا عصر مؤلف در اوقات وسنین مختلف زیسته و اشعار گرانبهایی را درین زبان بیادگار گذاشته اند که از آن عصر ها اگر يك جمله یا مصرعی بدست می آید هم غنیمت بود تا چه رسد به قصاید غرا و اشعار و قطعات گرانبها .

۲- خود کتاب نمونه بهترین و شیرینترین نثر زبان است که بعد از تذکره سلیمان ماکو مهمترین کتب منثور پبنتو است و سبک نثر نگاری مؤلف بس متین وسخت پسندیده است .

۳- بسی از الفاظ و کلمات قدیمه زبان ملی را حفظ داشته که از مواد بس غنیمت زبان است و اکنون ما به آن کلمات احتیاج شدیدی داریم و این کلمات را در کتب دیسگر یافته نمی توانیم و در محاوره هم اکنون از تداول افتاده ولی استعمال آن در کلام اساتید قدیم دلالت دارد برینکه زبان در عصور سابق نسبت به لاحق وسعتی داشته و غلبه السنه دیگر بسی از مواد آنرا از بین برده است .

مثلا برای اوقات مانند نماز پیشین و نماز دیگر و نماز شام و نماز خفتن اکنون نامهای موضوعی نداریم .

صور مفغن این کلمات ما پبنین ، مازدیگر، ما بنام ، ما خستن مستعمل است ولی میدانیم که زبان پبنتو این اسمارا از فارسی گرفته و در قالب خود مسبوك ساخته است و این از وقتی است که زبان پارسی غلبه یافته و زبان دربار و دیوان و ادب و چیز نویسی شده است :

از تاریخ بیبھی که کلمات مر کبه نماز پیشین و نماز دیگر در آن آمده پدید می آید که این کلمات عین از عصر آل سبکتگین زندگانی داشت و از همان وقت ها داخل زبان ما و بعد از آن بمرور د هور مفغن گردید .

ولی درین کتاب برای همین اوقات نامهای موضوع غیر مرکبی آمده که نهایت غنیمت است برمل پیشین و لرمل دیگر و تر مل شام است .

کذالك بسی از کلمات و لغاتی دارد که اکنون مرده و از استعمال افتاده مثلا جگر ن عسکر ، ژوبلو ر لشکر مهاجم ، خاتیغ مشرق لوید یغ مغرب .

و بسی از کلمات قدیم آریایی های باستانی در لف اشعار و سرود های قدیم این کتاب پیچیده که میتوان با ستنا د موارد استعمال اینگونه کلمات با حالت و قدامت پنبتو حکم کرد .

مثلا درین کتاب بشکارندوی ابن احمد کوتوال فیروز کوه در مدح محمد سام غوری نسبت به فتوحات و سفر بریهای وی در هند قصیده غرایبی دارد که دریک بیت آن چندی بمعنی شاعر و اشلوک بمعنی شعر و نظم آمده .

وقتیکه مادر اطراف این دو کلمه تحقیق میکنیم دیده میشود که این کلمه ها در آریایی های هندی هم صورت اسمیت علمی و ادبی یافته بود چون آریایی ها از کو هسار وطن ما به میادین سر سبز پنجاب و هند رفتند بنابراین بطور حتم گفته میتوانیم که کلمات مذکور از- اینجا به آنجا رفته و از هند به اینجا نیامده است .

علامه ابوریحان البیرونی که محقق و نقاد بزرگی است و یکپزار سال پیشتر بسی از غنائیم احوال آریایی های هندی را در کتاب الهند فراهم آورده و در آن کتاب باب سیزدهم رابه بیان و شرح کتاب شعرو نحو هندی ها اختصاص داده و معلومات جامع و مفیدی میدهد در آنجا شرحی از علم نظم سازی و شعر گوئی هندی ها یعنی چند دارد .

و بسی از موجدین و مؤلفین آن علم را نشان میدهد و او از ان و افا عیل اشعار آریایی های هندی را با اصول و ضوابط آن علم مفصلامی انگارد و اشلوک را اساس سرود های کتابی میداند .

در صورتیکه چهند علم نظم و شاعری باشد چندی بلاشبیه شاعر و ناظم است و این کلمه است که در پنبتو عمر ادبی آن با ستنا د این قصیده چندی بلا شبیه شاعر و ناظم است و این کلمه

ما به بسی از جوا هر زواهر زبان مشحون و مملو است مثلاً بولله (قصیده) دریخ (منیر) نمزدك (مسجد) بودتون (بتخانه) رپی (بیرق) خندوق (افق) گروه (دین و کیش) ورخلوی (قیامت) سما (انصاف) ټیکنه (عدل) وغیره که شرح آن از حوصله این گفتار مختصر بیرون است .

۴- شرحی از دوره بسیار مهم تاریخ وطن یعنی غورپها دارد و از اجداد سلاطین غورو آل شنسب معلومات خوبی بمامیدهد که در تواریخ دیگر نیامده و اگر آمده پهلوی های ناقص آنرا تکمیل میکند .

۵- این کتاب ثابت میسازد که زبان اجداد غورپها پښتو و این زبان از عصر پیشتر از غزنی هاهم زبان ادب بود .

۶- سلاطین لودیة ملتان و قسمت شمال غربی هند مانند شیخ حمیدو نصر و داود وغیره که مؤرخین متأخر آنها را افغان شمرده اند و برخی از مدققین تاریخ از افغانیت آنها انکار کرده و عرب انگاشته اند این کتاب ثابت میسازد که سلاطین مذکور که بعد از ۳۵۰ هـ تا عصر سلطان محمود حکمرانی داشته افغان و پښتو زبان بوده اند و اشعار دوفتر شان درین کتاب باوثق روایات ضبط است .

۷- بسی از مهمات نکات تاریخی دوره هو تکی را که بر ما مکتشوف نبود واضح میسازد و اوضاع دربار و رجال معروف آن دوره را معرفی میکند .

راجع به شرح حال و حیات قاید نامور ملی حاجی میرو یس خان معلومات دلچسپی دارد تاریخ تولد و وفات اقدامات آزادی خواهانه آن را دمرد نامور ملی را که تاکنون بصورت قطع و یقین در دست ما نبود یک یک نشان میدهد و ازینرو تفصیلات یک دور مهمه تاریخ وطن را با ما می آموزاند و بسا از شکوک تاریخی را زایل میسازد و برای کسانی که تاریخ آندوره را خواهند نوشت یگانه سند قوی و محکمی است که زوایای تاریک را روشن میکند .

۸- مؤلف محقق ما عادت دارد که هیچ سخن را بدون حواله و روایت و عنعنه قوی نمی نویسد یا ماخذ راوی را نشان میدهد و این هم سنت اساتید است که کتب و آثار باقیه شان از نقطه نظر روایت خیلی قوی است مؤلف بسی از معلومات خود را از پدرش که شخص

فاضل، ادیب و سپه سالار دلاوری بود روایت میکند برخی از معلومات وی موقوف بر شما و بهره هم ما حاصل مطالعات است که پسر مرحومش داشت و هم بسی از کتب زیاد را خود مؤلف دیده و از آن نقل کرده است.

بنابر آن گنجینه اش از نقطه نظر اینکه بسی از کتب و مؤلفین گمنام وطن را بمانشان میدهد خیلی ها گرا نبها و پر قیمت است. درین کتاب بسی از مؤلفین وطن و کتب و آثار نافعشان ذکر شده که در کتب تاریخ ادب و کتاب شناسی های قدیم و جدید نامی از آن نیست مثلا :

تاریخ سوری محمد ابن علی البستی.

دخدای مینه شیخ متی متولد ۶۲۳ هجری، اعلام اللودی فی اخبار اللودی شیخ احمد بن

سعید اللودی تألیف سال ۶۸۶ هجری.

کلید کامرانی کامران خان از سلسله اجداد بزرگ احمد شاه بابا که بسال ۱۰۲۸ هجری

در شهر صفای قندهار نوشته شده.

لرغونی پستانه شیخ کته متی زی که کتاب تاریخ سوری رادر بالشتان یافته و آثار نافی از آن کتاب برداشته است و یگانه منبع معلومات مؤلف است در قسمت اشعار قدما.

دسالو و زمه تالیف ابو محمد هاشم ابن زیدا لسروانی البستی متوفی (۲۹۷ هجری) که

کتابی بود در شرح فصاحت اشعار عرب.

بستان اولیا شیخ بستان پریخ که بسال ۹۹۸ هجری در بنورا و قندهار نوشته شده.

مخزن افغانی خواجه نعمت الله نوری هروی تالیف (۱۰۱۸ هـ) بیاض محمد رسول هوتک

قلا.

غریب نامه دوست محمد کاکر که بسال ۹۲۹ هجری نظم شده تحفه صالح الله یار الکوزی تالیف

حدود سنه (۹۰۰ هجری).

دیوان اشعار محمد یونس خان موسی خیل.

حدیقه ختک عبدالقادر خان ختک فرزند خوشحال خان، افضل الطایق، شیخ الاسلام

هوټکی در اصفهان ملا پیرمحمد میاجی القرایض فی ردالرفاض از شیخ الاسلام مو ص و ف دیوان الله یار افریدی .

قصص العا شقین صدر دوران بابو جان بابی که بسال (۱۱۲۹هـ) نظم شده .

محمود نامه یا شهنامه محمودی شامل شرح حرکت حاجی میرویس خان در قندهار و آزادی آن از سلطه اجانب . و فتوحات شهریار محمود هوتک در ایران که بعد از سال ۱۱۲۷ هـ

ریدی خان مهمند قندهاری نظم کرده و هزار طراز حضور شاه حسین سله یافته .

روضه ربانی ملا محمد فاضل بریخ .

محاسن الصلوة محمد عادل بریخ

دیوان اشعار محمد ایاز نیازی .

تحفه واعظ ملا محمد حافظ بار کزی .

دیوان اشعار نصر اندر .

نافع مسلمین ملا نور محمد غلجی استاد دودمان میرویس خان ، ارشاد الفقرا تألیف

میرمن نیکبخته که بسال (۹۶۹هـ) نگاشته شده بوستان پښتو که شاعر ه موحومه زرغونه

بنت دین محمد کاکر بسال ۹۰۳ هـ په پښتو نظم کرده .

دیوان رابعه که در حوالی (۹۱۵هـ) حیات داشت . این بود ذکر مختصر کتبی که تا کنون

بما معلوم نبوده و به مرور زمان از بین رفته و نا پدید شده است .

علاوه بر آن کتب و دوایینی را ذکر کرده که اکنون بدست میاید و معمول و متداول است .

۹- چندین نفر شهر یاران و وزراء و سپه سالاران شاعر و ادیب و عالم و ادب پروری

را بما نشان میدهد و ثابت میسازد که اجداد ما تنها متکی به شمشیر نبودند

علم و ادب هم داشتند :

۱۰- در قسمت شاعرات بعامی فهماند : که نسا افغانی همواره دارای علم بودند و در

ادب پښتو بهره مہمی دارند ، و هم بدیع ترین اشعار پښتو را بما گذاشته اند که از

تقطه نظر علم و ادب و فکر بلند ، خیلی دلچسپ بوده و از غنایم آثار ادبی ماست .

این بود شرح مختصر و نمودار کوتاه محاسن و مزایای کتاب که درده ماده خلاصه شد .

اکنون نمونه های خالص از اشعار ره‌رسته قسمت کتاب با ترجمه آن معروض می‌افند.
یعنی از هر خزانه يك رشته در گرانبها بر-داشته ونموده میشود .

خزانه اول

قسمت متقد مین

نخستین شاعر یکه از حیث قدامت عصر در گنجینه اول کتاب دیده میشود ، جهان پهلوان امیر کرور ابن امیر پولاد سوری غوری است که مؤلف کتاب شرح حال و اشعار وی را از «لرغونی پنبتانه» شیخ کته گرفته و شیخ هم از تاریخ سوری نقل کرده است و گوید: که امیر کرور پسال ۱۳۹ ه در «مندیش» غور امیر شد ، وقلاع غورو بالشتان و خیسهار و تمران و بر کوشک را ضبط کردو به تن تنها با صد نفر جنگاور میجنگید بنا بر آن وی را کرور میگفتند که در پنبتو معنی سخت و محکم دارد و در زمین داور قصری داشت که عیناً مثل قصرمند یش بودو در تاریخ سوری می‌آورند ، که این دودمان قرن هادر غسور وبالشان و بست حکمرانی داشت و از اولاد سهاک اند :

شیخ کته به نقل از تاریخ سوری وفات امیر کرور رادر جنگ های پوشنج پسال ۱۵۴ نوشته که بعد از وی امیر ناصر پسرش غورو سور و بست و زمینداور را در ضبط در آورد .
طوریکه مؤرخ معروف دوره غوری منهاج السراج الجوزجانی هم باستناد او می‌نویسد: «امیر فولاد غوری یکی از فرزندان ملك شنسب بن خرنك بود و اطراف جبال غور در تصرف او بودند و نام پدران خود را احیاء کرد ، چون صاحب الدعوة العباسیه ابومسلم مروزی خروج کرد ، و امرای بنی امیه را از ممالک خراسان از عاج و اخراج کرد . امیر فولاد حشم غور را بمدد ابومسلم برد ، و در تصرف آل عباس و اهل بیت آثار بسیار نمودو مدت ها عمارت مندیش و فرما ندهی بلاد جبال غور مضاف بدو بود ، در گذشت او امارت بفرزندان برادر او بماند ، بعد از آن احوال ایشان معلوم نشد تا عهد امیر بنجی نهاران...»
ازین روایت منهاج السراج برمی‌آید ، که امیر پولاد ودود ما نش در غور حکمرانی و شهرتی داشتند اینکه منهاج السراج در طبقات ذکر می‌کند از پسرش امیر کرور ندارد ، ظاهر است که بوی معلوم نبوده ، چون حین نگارش کتاب از غور دور افتاده بود ، و خودش هم درین

باره ذکری و عذری کرده ، بنابر آن نتوانسته بود که شزحی از اولاد امیر پولاد بدست آورد و از همین سبب است که يك دوره را بعد از امیر پولاد مسکوت آنها گذاشته ، و بعد از آن بشرح حال امیر بنجی نهاران و اولادش پرداخته است .

درینکه شاهان غور از اولاد ضحاک اند، منہاج السراج و اغلب مؤرخین دیگر متفق اند مؤلف ما هم این علم را «سپاک» نوشته ، و ما میدانیم که سپاک در اقوام افغانی تاکنون نام قومی است که در حدود اجرستان تاریخی سکونت دارند ، و هم در اسمای اعلام و رجال افغانی سپک را زیاد ترمی یابیم ، سپاکزی اکنون اسحق زی شده و خرابه های شهر سپاک هم نزدیک بامیان تاکنون بر تاریخی بودن این علم دلالت دارد ، و در ازمئه قبل از اسلام قوم ساکاو سپا کاکه پسا نتر سکستان و سجستان و سیستان از ان کلمه زائیده، موجود بود، پس بدون تردید و شبهت همه این کلمات را بیک ریشه و منبع رجعت داده میتوانیم .

و این موضوع در تاریخ وطن شرح مفصلی لازم دارد ، که کنفرانس علیحدہ را ایجاب میکند ، بنابر آن اکنون از تفصیل آن صرف نظر میشود ، تا از موضوع اصلی دور نرفته باشم .

و اینکه امیر کروپ پسر امیر پولاد در دعوت عباسی بطرفداری سفاح و ابو مسلم خراسانی شرکت داشت ، این کتاب چنین مینویسد : که امیر پولاد در همان دعوت دستی داشت که سفاح بابنی امیه میجنگید و ابو مسلم مدد-گاروی بود ، در تاریخ سوری محمدابن علی البستی چنین نبشته : که در خلال دعوت عباسی که امیر کروپ فتوحاتی زیادی کرد ، این ابیات که آنرا و یارانه یعنی (رجز و فخریه و حماسه) گویند سرود ، که مؤلف ما از شیخ کتسه و او از تاریخ سوری نقل کرده .

حماسه امیر کروپ جهان پهلوان

زہیم زہری پردی نپی له ما اتل نستہ یہ ہندو سئو پر تخار پر کابل نستہ

بل پہ زابل نستہ له ما اتل نستہ

من شیرم و پهلوانتری از من در هند و سندو تخار و کابل و زابل نیست
 غشی دهن می‌خی بر بستا پر میر خمنو باندی په ژوبله یونم پرغالم پر تبستید ونو باندی
 په ماتیدو نو باندی له ما اتل نسته
 تیرهای عزم من مانند برق بر دشمنان میگذرد به پیکار میروم ، و بر گریز ندگان و شکست
 خوردگان مردانه میتازم

* * *

زما دبریو پر خول تاو یزی هسک په نمخ و په ویاړ
 د آس له سوو می مخکه ریردی غرونه گاندم لتاړ
 کړم ایواد ونه او چاړ له ما اتل نسته
 فلک بدوران خود فتوحات من باکمال افتخار و نیایش میچرخد، از سم اسپ من زمین میلرزد،
 و کوه‌های غلظد ، و مملکت ها زیر وز بر میگردد .

* * *

زما د توری تر شیولانندی دی هرات و جروم غرج و بامیان و تخار یولی نوم زما په اودوم
 زه پیژندویم په روم له ما اتل نسته
 هرات و جروم راهاله شمشیر من فرا گرفته، و غرج و بامیان و تخار نام مرا به نیایش و سپاس
 میبرند ، در روم شناسا و نا مورم

* * *

پر مرو زما غشی چاری د بنن را خخه دهریو الرو د په خنو تبستی پلن را خخه
 رپی زپن را خخه له ما اتل نسته
 تیرهای من بر مرو میریزد ، و دشمن از من میترسد ، بر کنار های هر یوالرودی تازم
 و پیادگان از پیش من میگریزند ، دلاوران از ترس من می‌لرزند .

* * *

د زرنج سوبه می دتودی په مخ سوورو کړه په باداری می‌لوپ اوی دکول د سوورو و کړه
 سترمی له تر بورو کړه له ما اتل نسته

به خون ریزی شمشیر بران زرنج را فتح کردم و به باداری دودمان سور را ارتقا دادم .
 خپلو و گپولره لور پیروز ینه کوم دوی په چاږینه ښه بامم یی روزنه کوم
 تل یی ودنه کوم له ما اتل نسته

بر رعایای خود مهر و الطاف دارم، و با اطمینان آنها را تربیه و پرورش میدهم .

* * *

پرلو یوغرومی وینادرومی نه په ځنډو په ټال نړی زما ده نومی بولی پر دریخ ستا یوال
 په ورځو شیو میاشتو کال له ما اتل نسته

حکم من بر کوه های بلند بدون تعطیل جاری است دنیا از آن من است ، و نام مرا در روز

هاو شب ها و ماه ها و سال ها بر منابر می ستایند .

* * *

این بود ترانه حماسی امیر کرور جهان پهلوان که نمونه مهمی است از اشعار قیمتدار
 قدما و از حیث وزن و بحر و عروض هم ملی خالص است ، و احساسات حماسه و رجز ملی
 در آن نهفته و در تمام این شعر يك کلمه از زبانهای اجنبی دیده نمی شود و کلمات قدیم
 زبان را مانند اتل به معنی نابغه و پهلوان، میر ځن دشمن، یونم ویر عالم یعنی سفر میکنم ،
 و میتازم . هسک بمعنی آسمان ، نمځ بمعنی عبادت و ستایش و پلن و زپن بمعنی پیاده و
 دلاور و لور بمعنی مهر و مرحمت و بامل بمعنی تربیه و پرورش ، و دریخ بمعنی منبر و ستایوال
 بمعنی ستاینده ضبط و حفظ کرده است و این شعر از نقطه استحکام بنیت و فصاحت مزایایی
 دارد که در اینجا نمی گنجد .

من که در بند دوم این شعر حماسی آمده غالباً همان من است که تاکنون هم در السنه
 آریایی هند بمعنی دل است و طوریکه ابوریحان البیرونی در کتاب الهند نگاشته ، چون آریایی
 هند محل و مرکز اراده را دل می پنداشتند ، بنابراین عزم و اراده را هم (من) میگفتند و این
 کلمه در پښتو ی قدیم هم جای داشته و از آثار باقیه آریایی ها ی قدیم یکی از منابع
 تاریخ است ، بنابر آن این موضوع خوب مثبت میگردد ، دیگر از شعرای بسیار قدیم
 پښتو که در این کتاب از آن ذکر رفته زبده الفصحاء ابو محمد هاشم ابن زیدالسروانی
 البستی است که مؤلف ما ————— حواله لرغونی پښتانه شرح حال وی را

نگاشته وگوید : ابو محمد هاشم در سروان هلمند بسال ۲۲۳ هـ متولد ودریست از ۱۷اماء
 وفضحا درس خوانده . وبعراق رفت و سالها از این خلاد مشهور بابی العینا در بغداد سماع
 کرد بسال ۲۹۴ هـ پس آمد و سه سال بعدتر دریست از جهان رفت ، ابو محمد به عربی
 وپارسی و پښتو شعر میگفت ، وقتیکه ابن خلاد کورشده ، وی خدمت استاد همی کرد و اشعار
 شیرین را در ادب عرب از وی می شنید و بسی از اشعار استاد خود را به پښتو ترجمه
 ونظم کرده ، این خلاد که شخص ظریف و ادیبی بود دریک شعر در هم را ستود ، و
 ابو محمد آن شعر را به پښتو چنین ترجمه کرد :

ژبو ر و لسه و رخی وینا یی اروی	دخاوند په لاس کی زر او در همو نه
ژبو رو له ورخی وینا یی اروی	ددرهم خاوند ان تلوی په ویاپرونه
که در هم بی خینی وړک سوسی تلی	پرنری بی په خړو پیژ ندو نه
که بپای سونی وپو لی خلک وایی	داوینا ده رښتیا نیه له ریښتونه
که بی وزلی وو ایی رښتا خبره	نور و وایی دا خو سو بی دی تیر ونه
هودر هم ښندی هر چاله لویه برخه	د درهم دخاوند هر ځای پر تمو نه
در هم ژبه ده که څوک ژبو ر کیږی	دهوسله که څوک په کاندی قتالونه

نقل کنند که ابو محمد بزبان پښتو کتابی رادر بیان فصاحت و بلاغت اشعار عرب نوشت
 که دسالو و یمه (نیم ریگستان) نام داشت. طوریکه یاقوت در جلد هفتم صفحه ۶۱ معجم
 الادبامی نگارد : «محمد ابن القاسم وقیل ابن خلاد المعروف بابی العینا الا خیاری الادیب
 الشاعر کان فصیحاً بلیغاً من ظرفاء العالم آیه فی الذکر کاء واللسن و سرعة الجواب،»
 کذا یاقوت تو لد وری ۱۹۱ هـ دراهواز ووفاتش را ۲۸۳ هـ نگاشته ، وخوشبختانه همان شعریکه
 شاگردش به پښتو ترجمه نموده ، یاقوت هم آن را ضبط کرده است. برای اینکه حاضرین
 محترم از هویت اصل شعر هم واقف شوند، بی مورد نیست که قرائت کنم :

من کان یملک در همین تعلمت	شفتاه النواع الکلام فقللا
وتقدم الفصحاً فاستمعوا له	وراینه یمن الوردی مختالا
لولا درا همه التي فی کیسه	لر اینه شر البریه حالا

ان الفنى اذا تكلم كا ذبـا قالو اصدقت و ما نطقت محالا
 واذالفقير اصاب قالو ا لم تصب وكذبت يا هذا وقلت فعلا لا
 فهى اللسان لمن اراد فعلا وهى السلاح لمن اراد قتلا لا

ديگر از شعری قدیم امیر الفصحاً شیخ رضی لودی است : که مؤلف مارا جمع بهوی چنین نوشته : « کامران خان ابن سیدو خان بسال ۱۰۳۸ در شهر صفا کتابی نوشت بنام کلید کامرانی ، ودرین کتاب از تاریخ اعلام المودوعی فی التاریخ اللودی که شیخ احمد ابن سعید اللودی درسال ۶۸۶ هـ نوشته بود چنین نقل میکند : که شیخ رضی لودی برادرزاده شیخ حمید لودی بود . وقتیکه شیخ حمید درملتان بر تخت سلطنت نشست برادر زاده خود را به سوی پشتونخوا فرستاد تا مردم آن کوهسار را به دین اسلام دعوت کند ، شیخ رضی مدت دوسال در کوه کسی (یعنی سلیمان) بود ، مردمی زیادی را مسلمان ساخت چنین نقل کنند که نصر پسر شیخ حمید در ملتان با رسولان ملاحظه نشست ، و عقاید فرقه اسماعیلی والحاد را از آنها آموخت ، و به عقاید شان گردید ، وقتیکه شیخ حمید از جهان رفت نصر بجایش نشست و به تبرویج الحاد کوشید و قرامطه را طلبید شیخ رضی که مسلمان پاکیزه بود ، به بچه کا کایش چنین قطعه شعر نوشت :

دالعا د په لوردی تر بلبل	گروه دی زهونږ وگوراوه
هونږ روڼلی په زیا رنه	تا په تورو تو را و ه
لرغون ولی گرو هیدلی	چی دی گو ښی اډا وه
هغه گروه دی اوس اډه کړ	چی پلر ودی رڼا وه
لودی ستا په نامه سپک سو	که هر خو مو درنا وه
نصره نه هوښی له کپاله	لودی نه یی په گاوه
زهونږ رغاده ستاله گروهه	د و ر څلوی په ر غاوه

یعنی : به الحاد گرائیدی ، و نقش کیش مارازدودی ، مابه زحمت و کوشش روشن ساخته بودیم ، ولی تو آنرا سیاه کردی ، اول چرا قبول کردی ، که پسانتر ملحد میشدی ؟ دینی که پدر انت روشن کردند ، به دین دیگر تبدیل ، و لودی بنام تو پست شد ، ای

نصر از دود مان ما نیستی ، و افعال تو مانند لودی ها نیست ، ما بروز قیامت از تو تبرا
مبجوییم !

نصر جواب شیخ رضی را چنین داد :

زما دښنه هسی تور اگری	دالحاد په تور تـورن سوم
له اسلامه نه تر پلمه	زه لرغون خو ملحد نه یم
گروهمی هغه لر غونـی دی	که ملحدیم ددښنه یم
داسلام په هسک به خلم	تور انو خڅه په تر پله یم
دلو دی ز وی سنتی یم	اوس هم گروپه لر غونه یم
تورانـی دښن چی وایـی	وتو را نو ته تیاره یم
دایی تو تا سی درو هوی	دحمید له لوړ کپاله یم
د ښنو و یـنا وی بغـزه	زه له گروهه په اډه یم
	زه مؤمن ستاسی په تله یم
	زه لود ی یمه خو زه یم

به الحاد مرا افترا کردند ، حال آنکه از ابتدا ملحد نبوده‌ام، دشمنان من چنین تهمت میکنند ، اگر ملحدم ، برای دشمنانم ، از اسلام روی گردان نیستم ، از مفتری ها میگریزم آئین من همان آئینی قدیم است همواره بر سمای اسلام خواهم تافت فرزند سنتی لودی واز دودمان بزرگ حمیدم ، آنچه دشمنان مفتری من میگویند که از دین برگشته‌ام محض افترا ست ، و شمارا میفریبند ، مؤمن کیش شما یم ، سخنان و مفتریات دشمنان را مشنوید ، من لودی ام تا که زنده‌ام .

این بود کلام دو نفر از دودمان معروف یاد شاهان لودی که در عصرالپتگین و سبکتگین در حدود ۳۵۱ تا ۳۹۰ هـ در ملتان و حصص غربی هند حکمداری داشتند ، ناگفته نماند که مورخین محقق اسلامی مانند ابن‌ثیروابن خلدون و دیگران وقتیکه جنگهای سلطان محمود را باین خاندان ذکر میکنند ، به ملیت و نسبت این دودمان اشارتی نکرده اند، حتی خود عبدالحی بن ضحاک گردیزی که زین‌الخبار رادر حدود سال ۴۴۰ ودر غزنه نوشت ، غیر از اینکه داود بن نصر را قرمطی بگوید ، بشرح قومیت و نژادوی نپرداخت ، ودر شرح سلطنت محمود نوشت :

« چون سنهٔ احدی ورا بعماثه اندرآمد ، از غزنین قصد ملتان کردو آنجا رفت، و باقی که از ولایت ملتان مانده بود بشامی بگرفت، و قرامطه که آنجا بودند بیشتر از ایشان بگرفت و بعضی را بکشت و بعضی را دست ببردند و نکال کرد، و بعضی را به قلمها باز داشت، تا همه اندر آن جا بیا بمرزند ، و اندرین سال داؤد بن نصر را بگرفت و بغزنین آورد ، و از آنجا به قلعهٔ غورک فرستاد (تاکنون بهمین نام غرب شمالی قندهار فاصله ۳۰ میل واقع است) و تا مرگ او اندران قلعه بود . »

ابن اثیر و ابن خلدون گویند : که سلطان محمود در ۳۹۶ به ملتان حمله برد ، و ابو الفتح را به الزام الحاد برانداخت . ابو الفتح داؤد پسر همین نصر است که بقول کتاب ماو تمام مورخین دیگر فرزند شیخ حمید بود .

ولی برخی از مدققین جدید که در تاریخ به مسانید قدیمه اتکا دارند مسالهٔ افغانیت این دودمان را جعلی محض پنداشت ، و برای علامه سید سلیمان ندوی مورخ دانشمند معاصر هند که در تاریخ تعلقات هندو عرب صفحهٔ ۳۲۸ نوشتهٔ اینها نسلا عرب و از اولاد همان جلم بن شیبان حکمران عربی نژاد سند اند.

علامهٔ موصوف گوید: که داستان افغانیت این دودمان را محمد قاسم فرشته نمی دانم از کجا تراشید ؟ و بالاتر از فرشته سندی ندارد ، ولی اکنون از تفصیل این کتاب بخوبی ثابت میگردد ، که این دودمان نسلا پښتون ولودی ، و هم پښتو زبان بودند ، و اشعارشان را هم همین کتاب بدست ما داد .

سندیکه مؤلف کتاب در نقل این شرح حال ذکر کرده ، هم محکوم بنظر می آید زیرا کلید کامرانی را خود مؤلف دیده بود ، و اخبار اللودی را مؤلف کلید کامرانی با وضاحت تمام نشان داده ، مؤلف و تاریخ نگارش آنرا هم ناکفته نمانده است و بعد عصر و زمان هم بیسن غزنیها و مؤلف اخبار اللودی ، زیاده از یکتیم قرن نیست ، و بهر صورت این روایت محکمتر بنظر می آید ، و در افغانیت سلاطین لودی ملتان شبیهی نمی ماند .

دیگر از شعرای قدیم پښتو که درین کتاب ذکر رفته ، اجداد بزرگوار خر پښون بن سربن و شیخ اسماعیل بن بیټ نیکه است که سلیمان ما کوهم در تذکره خویش اشعار اسماعیل و پدرش حضرت بیټ نیکه را ضبط کرده .

درین کتاب گوید : که اینها در دامنهای (کسی غر) وگاهی هم در غوره مرغه وکوه غنغان که به جنوب شرق کلات موجوده واقع است می زیستند ، و خرنببون در مرغه بسال (۴۱۱ هـ) از جهان رفت ، وقتی خرنببون به سفر میرفت ، دوست گرامی ووفادارش اسماعیل (بچه کاکای وی) درفراق او این نغمه ها راسرود ، که اشعار خالص پنبتو و بوزن و لهجه قح ملی است :

که یون یون دی - مخکی بیلتون دی	له کسی غره خخه - خی خر ننبون دی
که وروره و روره - خر ننبون وروره!	ته چی بیلتون کپی- زماویی ته گوره
چی خی مر غی له - توری کر غی له	همزولی پاته - خی خه برغی له ؟
خدای دیاره - خر ننبون یاره	چی هیر مو نکپی - زمون کهول واره
زپه می رپیزی - یار می بیلیزی	بیلتون یی اوردی- خان په سوخیزی

ترجمه

وقت وقت سفر است ، و فراق پیشروی ماست ، خرنببون از کوه کسی رخت می بندد، ای برادرم و برادرم خرنببون! در آوازاند و هناك فراق ، آلام مرافرا موش مکن به مرغه میروی به آن سر زمین خشک و سوزان ؟ ما را به که میمانی ؟ عزیزم خر نبون ! برای خدا! تمام دودمان مارا فراموش مکن ، دلم می تپد جدا میشود ، به آتش فراق وی میسوزم .

جواب خرنببون در شعر خلوریخ (مربع)

بیلتانه ناره می وسوه په کور باندی	نه پوهیرم چی بهخه وی پیش به وپرانندی
له خپلوانو به بیلیرم په سرو سترگو	دواپه سترگی می په وینو دی ژپاندی

* * *

اسماعلیه! ستانارومی زپگی سری کی	بیلتانه خر ننبون بیا له تا پردی کی
نه هیر یزی که بیانه ستیادی کی	په چپو دو یربه پری سی دزپه مراندی

* * *

خمه خمه چی اوپ دیون می دی ومخ ته	دیانه خوری به اچوم و ترخ ته
ستاسی یادبه می وی بس دزپه وسخته	که دامخکه غرونه پول سی لاندی باندی

ترجمہ

نفر فراق بگوش میرسد ، نمی دانه چه واقع خواهد شد ؟ با چشمان خون بالا از
دوستانم جدا خواهم فتاد ، و سرشك خونین از دوچشم خواهم افشانند .
ای اسماعیل ! ناله و فریاد تودلم را شکافت و فراق مرا از حضورت دور انداخت فراموش
نمیشوی ، اگر یاد تو به داد دلم نرسد ، همواره به خنجر های اندوه مجروح خواهد بود .
میروم ، میروم . . . سفر طولانی پیش روی است ، زاد سفر به پہلو خواهم بست . و یاد
تو همواره مایه خویش و کا مرانی دل من خواهد بود . . . ولو این زمین و کوهسار زیرو
زبر شود از یاد نخواهی رفت .

درین اشعار دل انگیز احساسات پاک محبت خاندانی و دوستی بنظر می آید ، و بما
واضح میسازد ، که اسلاف و اجداد ما چگونه یکدیگر را تا مرتبه عشق دوست داشتند و به
محبت و دوستداری یکدیگر اشعار آبدار میسرودند ، و این گونه سرودهای بی آرایش و پاکیزه
از خصایض دودمان دوستی آریایی های قدیم است ، که در اشعار الهامی حضرت
بیت نیکه نیز بنظر می آید ، در آنجا که گوید:

دلته دی دغرو لمنی زمون کزن دی دی پکی پلنی
داو گپی دیر گپی خدا یه لویه خدایه ، لو یه خدایه

طوریکه گوستاو لو بون در تمدن هندی نویسد ، آریایی های قدیم دودمان خود را
خیلی مقدس و مرکز تمام نعم و سعادت های دانستند ، و از این يك فقره ریگوید همچنین
احساسات پاکیزه تر اوش میکند : «خداوند مالک الملك ، و بخشا پنده حیات است وی
خاندا نهی شریف نجیب مردم میدهد» .

واز همه این مباحث واضح میشود ، که این اشعار اجداد بزرگوار نماینده روح باستانی
آنها بوده و اصلت و نجابت در کلمات آن مضمون و ملفوف است .

• • •

دیگر از گویندگان مقتدر و شعر ای قصیده سرای پنبنتو شیخ اسعد سوری است که
مؤلف ماسرح حال وی را از لرغونی پنبنتانه گرفته و همین کتاب هم به تاریخ سوری سالف -

الذکر حواله میدهد ، و گوید که شیخ اسعد بسال ۴۲۵هـ در بغنین (شهر تاریخی داورکه تاکنون هم بغنی گویند) وفات یافت ، ووی بدوران پادشاهی سور یهای غور مقام محترمی داشت ووقتیکه سلطان محمود به غور تاخت امیر محمد سوری رادر آهنگران (یکی از قلاع تاریخی و مشهور غور) محصور داشت ، چون بعداز تسلیم شدن آن امیر نامور را محبوس بغزنه فرستاد و در راه از جهان رفت شیخ اسعد که دوست امیر محمد بود ، قصیده دررثای وی سرود . داستان جنگ محمود در غور ، و گرفتن امیرمحمد سوری دربین مؤرخین مشهور است .

منهاج السراج الجوز جانی شرح آنرا در طبقات ناصری مفصلا می نویسد که محمد بعداز محاصره طویل به محمود تسلیم شد ، ولی محمود وی را بقید انداخت و بغزنه فرستاد و در راه وقتیکه بموضع (گیلان یا کیدن) رسید از غیرت حبس جان داد . عنصری هم دریک قصیده مدحیه سلطان محمود باین مسأله اشارتی دارد .

گرفتن پسر سوری و گشادن غور هر آینه نتوان کرد در سخن مضمون

خلاصه : امیرمحمد سوری از شاهان بومی غور و از اجداد سلاطین غوری است و قصیده که اسعد در رثای وی سروده ، از امهات قصاید پبنتو است ، که در بلاغت و سلاست گفتار و احساسات آتشین نظیری ندارد ، اینک قصیده با ترجمه آن :

دفلک له چارو څه وگرم گو کار زمولوی هر گل چی خاندی په بهار

از دست فلک به که بگرم . هر گلیکه در بهار بشگفت . آنرا پژ مرده می سازد .

هر غتول چی په بید یا غور یدوگا ریژوی یی پانی گاندی نار په نار

هر لاله که در صحرا بشگفتند ، بر گهای آنرا میریزاند .

ډیر مځونه دفلک څیره شنه گا ډیر سرونه کاتر خاورو لاندی زار

سیلی دست فلک رخسارهای زیادی را کبود و بسی از سرها رابه خاک سیاه زبون میسازد .

دواکمن له سره خول پرییاسی مړسی دبی وزلو وینی توی گاندی خو نځوار

از سر شاهان تاج می آفکنند و خون بیچارهگان را میریزانند .

چی له بر مه یی زمری رپی څنگلو کی له اوکوبه یسی چاری تیر جبار

هم بی غشی سکنی چال دژو بلور و رستممان ځنی څغلا گاندی په چار

چی می ملاوی نه گز پزی په غښتلیو دا فلک پر وکاخه کاری گوزار ؟
 په یوه گردښت یی پرییاسی له برمه نه یی غشی نه لیندی وی نه یی سپار
 کسیکه ازحشمت وی شیردرجنګل میلرزد، وازعظمتش هر ظالم و جباری میترسد ، کسیکه
 تیروی سپر جنګا وران رامی شکافد و ستم هاز ترس وی میگریزند ، کسیکه تیرو مندان
 نمی توانند کمر شانرا خم سازد ، فلک بدینگونه اشخاص چه ضربت کاری را احواله میکند ؟
 بیک گردش آنها را از فراز عظمت سرنگون ساخته ، تیرو کمان و سلاح را از دست شان
 می افکند .

خه تیری خه ظلم کاندی ای فلکه ! ستاله لاسه نه دی هیخ گل بیله خار
 په ویر ژلو لور نکری په زپه گراپیه! پر نتلیو او روی دغم نا تار
 هیخ روغی می په زپه نسته ستاله خوړه بیلوی په ژپه ژپه مین له یسار
 له تیر یودی او ښی خاشی له اورخو چینی ژپری په ورپه ورپه ستاله شنار
 نه به لاس واخلي له خوړه نه به لوری نه به ملاکری له بیو ز لو له تر ار
 نه به زپه وسو خووی په هیچا باندی نه به پر یوزی له گردښته د مدار
 نه به وصل کړی مین له بل مینه نه به در ملی تپو نه د افگار
 ای فلک ! چه ظلم و تجاوز میکنی ، هیچ گل رابی خار نمی مانی ! بر ماتم زدگان رحمی نداری،
 غم زدگان را بطوفان الم و اندوه فرو می پری ، از جور و ستمت دلی نیست ، که افکار نباشد
 عاشق د لباخته را به فغان از محبو بش دور می اندازی ، از تجاوز تست که ایر همواره
 اشک میریزاند و آبخار ها با نا لهای حزین میگیرید ، از جور و ستم دست نمی کشی و
 بایبچارگان مضطرب همرا می نخواهی کرد . بر هیچکس دلت نخواهد سوخت و از گردش
 خود نخواهی ایستاد ، نه عاشق را به محبوب خویش وصل و نه جراحات افکاری را مداوا
 خواهی کرد .

ستا له لاسه دی پرا ته ژوبل زگیروی کا هر پلو ته تپي زپو نه په خار خار
 کله غوخی کاندی مرا ندی د زپه گیو کله تیر با سی و گری هو ښیا ر
 کله پکی و اچوی په نازو ليو کله خیری کړی گر یوان همنخنې چار
 کله غور خووی واکمن له پلازونو کله کښینو په خاوره کی با د ا ر

از دست تو ای فلک به هر طرف ناله مجروحین بلند است، و بهر سودلهای افکار
نوحه اندوهناک دارند ، گاهی عروق دلها را می‌بری ، وقتی مردم هوشیار را میفریبی !
گاهی بر سر ناز دیدگان صاعقه می اندازی . وقتی گریبان پارسایان خداپرست را می دری
گاهی شاهان مقتدر را از تخت فرومی اندازی و وقتی با دار را بر خاک سیاه می نشانی !

ز مویز په زپو نوودی ن بیا یو غشی و ویشمت
ودی ژوبلله په دی غشی هزار
پرسو ریو بانندی ویر پر یوت له پاسه
محمد و اکمن چی و لاری په بل دار
یو وار سوا سیر په لاس دمیر خمنو
انتقال یی و ک قبر له بل وار
په سماو یی و دان آهنگر ان وو
په ټینکنه یی و د رست جهان او خا ر
دمحمود د ژبلو رو په لاس کښیوت
چی غزنه ته یی با تلی په تلوار

امروز باز بر دل‌های ماتیری زدی ، که هزاران دل را به آن افکار ساختی بر مردم سوری المی
فرو د آمد ، و محمد پاد شاه مقتدر به دار دیگر شتافت ، اول اسیر دست دشمن گردید ، و
بعد از آن به گور انتقال نمود . آن پادشاهی که از انصاف و اصلاح وی آهنگران معمور و
بر تمام جهان به عدالت مشهور بود ، بدست عساکر تازندج محمود افتاد بعجلت وی را بغزنه
بردند .

ننگیا لیو لره قید مرینه ده خکه
سه یی والوتله هسک ته پردی لار
تر نپی غوره خاوری هدیره کا
دزمر یو په بیی یو ، کلهوی شو ا ر
په دی ویر د غورو گری تورنهری سول
په دی ویر رها تیار سول د ښار
گوره خاخی رهی او ښی له دی غرونو
داگر ونگی ساندی لی په شور هار
نه هغه رزغاد غرونو په بید یاده
نه غټول بیا زرغو نیری په لا ښو نو
نه د ز ر گو په مسادی کتپهار
نه را در و می غور ته بیا چوپی د ښار

چون قیدو حبس هم مردم غیور را بمنزلت مرگ است ، بنابراین آن در راه غزنه روانش
به آسمان پرواز کرد ، و خاک سیاه گورستان را از دنیا بر گزید .

زیرا که شیر سرزه در زولانه و زنجیر آرامی ندارد . مردم غور بدین ماتم سیاه پوش گشتند
و روشنی شهر به تاریکی تبدیل شد ، بین که از چشم کو هسار اشک تابناکی می ریزد
و آبشارها به صدای حزین میگرد ، در کوهها و دهن ، همان طراوت و شگفتگی پدیدار نیست

صدای قهقه کبکها بگوش مانمی رسد، لاله در کمر های کوه باز نمی شکفت، و گل بامی در کوهسار نمی خندد . از غرچ کاروان مشک بازمی رسد ، و کاروان های شار (لقب شاهان غرجهستان تاریخی) باز بسوی غور نمی آید .

دپسرلی اوړه تودی او نسی تو یسینه
 داپه څه چی محمد ولاړ له نړیسه
 نه بنسکار یزی هغه سوود سور په لتو
 چی به نجلیو په نخا پکی خند له
 هغه غور په ویر ماتم دواکمن کبینهوست
 مړ غلری به نیسان نکری نسا ر
 په ور یرنه یی سوغو ر ټول سوگوار
 نه خلیری هغه لمر پر دی دیار
 چی په پیغلو کا اتن قطار قطار
 هغه غور سوود جاندم غوندی سور اپ
 ابربهار هم اشک گرمی را می فشاند، و نیسان بعد از این گوهر را نثار نمی کند، چرا که محمد از دنیا رفت ، و بما تمش همه غور سو گوار گردید .

در نواحی سور همان سر و رو طرب بیدار نیست ، و نه همان آفتاب برین دیار می درخشد جاییکه دختر کان رقص کنان در آن می خندیدند و دیار یکه دو شیزگان دران صف صف اتن میکردند ، همان غور پر طرب و نشاط، به اندوه و غم و ماتم پادشاه نشست و مانده جهنم سو زان و آتشین گشت .

لاس دی مات سه ای فلکه چی دی و کا
 شین زپگی فلکه ولی لا و لا پ یی
 مخکی و لی په رین دلونه پریو ځی ؟
 چی زمی غوندی واگمن ځی له جهانه
 ای فلك سنگدل ا چرا هنوز بر قراری ا
 محمد غوندی زمی د مړینی بنگار
 ای د غور غرونو پر څه نسوی غسبار
 لاندی باندی سه چی ورك سی داشعار
 چی څوك نکری په نړی باندی قرار
 ای کوه های غور ! چرا غبار نکشتیدا

ای زمین ا چرا بزلز له نمی افتی ، زیر و زبر شو، تا این شعار از دنیا برداشتی، که پادشاهان شیروش از دنیا میروند ، و درین دار کسی را قرار ی نیست ا

سخ په تا ای محمده دغور لمروی
 ته پر ننگه وی ولار په ننگ کی مرسوی
 په نړی به نه وی ستاد عدل سار
 هم پر ننگه دی په ننگه کا ځان جار

که سوری دی په تگ ویرکاندی ویرمن سول
هم به ویاپی ستا په نوم ستاپه تپار
په جنت که دی وه تون زمون واگمنه
هم په تادی وی پیر لورد غفار

نیکاو خو شا بر تو ای محمد ! تو آفتاب غوربودی ، و همسر عدالت تو در دنیا کسی نخواهد بود بر غیرت استوار بودی ، و هم در آن راه جان دادی ، به حمیت و شہامت خود را فدا ساختی !

اگر اکنون از رحلت تو سور یها غمگین وما تمزده گشتند ، فردا بنام تو، ودودمانست افتخار ما خواهند کرد .

مقر و ماوای تو بهشت برین باد ، ای پاد شاه ما !
رحمت و مهر خدای بخشنده بر تو باد!

این قصیده غرا از حیث سبک و طرز افاده و لغات و کلمات نادری که در آن آمده ، درخور دقت و بازرسی است ، ولی درینجا موقع آن نیست .

دیگر از شعرای قصیده سرای قدیم بنکار ندوی ، بن احمد کو توال فیروز کوه است ، که مؤلف ما اشعار واحوال وی را از لرغونی پښتانه شیخ کپه گرفته، شیخ از تاریخ سوری سابق الذکر نقل فرموده است . بنکار ندوی در عصر سلطان معز الدین محمد سام شخص محترمی بود ، و محمد بن علی نویسنده تاریخ سوری گفته که من درست کتاب ضخیم قصایدوی را دیدم و این قصیده که در مدح محمد سام و فتوحات وی درهند است از آنجاست .

دپسرلی بنگلو تکی بیاکره سینگار ونه	بیایی و لولل په غرونو کی لا لونه
مخکه شنه ، لابنونه لمئی شنی سوی	طیلسان ز مردی واغو سته غرو نه
دنیسان مشاطی لاس د مچیلو دی	مر غلرو باندی و بشکلل بڼو نه
دغٹولو جنہی خاندی وریدی ته	زرغونو بڼو کی ناخی ز لمی جونہ
لکه ناوی چی سور ټیک په تندی و کا	هسی و گا ټل غٹو لو سره پسو لونه
مر غلری چی اوړو و خو نو لیه	په ځلابی سوه را نه خپاره دښتونه
زرغونو مخکو کی ځل کا لکه ستور یه	چی پر هسک باندی ځلیری سپین گلونه
سپینی واوری و یلینه کاندی بهیری	لکه اوږنی دمین په گریو انونہ

مشاطه بهار باز به تزئین پرداخت ، و در کوها لعل هارا پراگند ، زمین ، کوه و کمر و دمن همه سرسبز شد ، و کوهها طیلسان زمردین را پوشید ، مشاطه نیشان درخور دستبوسی است که با غهار ابه در گرانها آراست

لاله گل ریدی میخندد ، در بستانهای سرسبز و خرم جوانان و دوشیزگان میر قصند لاله مانند نو عروس زیبا زیور بر جبین نهاد گوهریکه ابر نیشان نثار نمود ، دشت های وسیع رابه آب و تاب خویش ، تا بناك و روشن گرداند . گلپای سپید در دشتپای سر سبز مانند اختران تابنده فلک بنظر می آید ، برف های سپید می گدازد ، و به اشك عاشق دلباخته که در گریبان سرازیر شود مانند است .

هر پلورنی والی بهاندی خاندی	له خو بشیه سرو هی له سینگر ونه
هر پلو دگلو ویم دی لو نلسی	ته واراغله له ختنه کار وا نو نه
دمسیح په پوبه مروژ و نون بیا هوند	پسر لی مگر مسیح سو په پو گرو نه
له مرو خاورو یی اغلی گل را و یو ست	وچ پید یا اوغری کیم له جتونه
سری جاجی چی را مشت کیم را مشتگرو	گسیخ چونی چی په بن و کاب غو نه
په بر بن چی بزغ دچونو نفونیده سی	ته وا چندی سره پیودی اشلکونه
دزلما تاپی را غلی دی پر چنه یو	لکه پیغله غوتی کاندی مکیزونه
دیو پلومخ کسور کیمی پسر لی دی	یود بل په غاپه اجوی لاسونه
دهند ارو په خیر غرونه سپین و پنگن دی	چی پروورو باندی خل وکا لهر ونه
به غور خنگ غور خنگ له خولی خکونه باسی	لکه شن هانی شنا کاندی سیندونه

آبهای براق بهر سودر جویها روان و خندان است ، و از خوشی سر بسنگ میزند ، به طرف که بوی خوش گل پراکنده میگردد تصور میکنی که کاروان ختن آمد . بهار مگر مسیحا ست ، که اژدم وی مرده زنده میشود و از خاک مرده و بیجان گل زیبارا بر آورد دشت بابر و کوه خشک را مانند بهشت آراست . سحر که که عندلیب در گلستان میخواند بهرامش را مشگران دانا ، به سرودن اشعار دل انگیزی مشغولست . موسم جوانی گل است ، و غنچه مانند دوشیزه زیبا بناز میخندد ، رخسار گل پوپل را بهار غا زه زده دست بگردن یکدیگر

است وقتیکه انوار آفتاب بر برفهای سفید بتابد • کوهپار ۱ مانند آینه می درخشاند •
 دریا مانند پیل مست ، بجست و خیزمیدود، واز مستی کف بدهان است •
 اکنون پس از تثبیت غرا و دلچسپ بمدح سلطان میگریزد :

نه به چوئی په ستا یه د گلو مېړسی نه به مورسم د سلطان په صفتو نه
 دشنسب دکهاله ختلی لمر دی د پسر لی په دود ودان له ده رغونه
 دیندواورویی درست ایواد زرغون کړی له قصداره تر د بيله یی یو نو نه
 په زابل چی دبری پر نیلی سپور سی په لاهور یی دمرانی گذارونه
 نه یی خوگ مخ ته دری دمیر غمنو نه یی توری ته ټینگینی کلک ډالو نه
 داسلام د دین شهاب دنړی لمردی تورستان یی کړی رڼا په جها دو نه
 هره پلا چی دی پر هند دسندیرغل کا رڼوی توره نړی په شها بو نه
 په پسرلی چی یی تیرون پراڅک و کا غاړه غاړه یی تری سو لکه زړو نه
 نه به ده غوندی دوڼ ستوری په هسک خلی که خه پور ته سی له غوره ډیر مړونه
 نه به راولی جگړن د سند په لوری نه به بری خوگ دهند خپاره شهر ونه
 نه به خوگ زلمی دغور سره را غونډکا دداور توری به چیری کا خلو نه
 یو خاوند شهاب الدین دی چی یی وکا به هر لوری هر ایواد ته یر غلونه
 په جو جو جو پوجگړن یی هند ته یون کا چی دغوربا دار په مټوکا زغلو نه
 نن په سیند بانندی تیریری یرغل کاندی په پر تمیی زمری ریردی په خنگلونه
 خپان سیند یی هم له ډاره ایلابی کا پر او ډوړوی دغور یا نو ښه ابر ونه

دشمن باوی مقاومت کرده نمی تواند ، و سپر سخت تاب شمشیر بران وی ندارد. شهاب
 دین اسلام و آفتاب جهان است ، مملکت سیاه رابه جهاد تورانی ساخت هر بار که
 برهند و سند بتاز د • دنیای سیاه را به نور خود روشن میسازد ، درموسم بهار که بر اټک
 گذر کرد دلهای مردم کران تا کران پلی شد تا بران گذرد هر چند از غور را د مردان زیادی
 بر خیزد ، ولی مانند وی اختری بر آسمان نخواهد تافت ، دیگری لشکر را بسوی سیند
 نخواهد برد ، و نه شهرهای وسیع رافتح خواهد کرد، تنها خداوند جهان شهاب الدین است،

که بهر سوو هر مملکت تاخت آورد ، و کاروانهای لشکروی همواره به هند درسفرند ، و بادار غور بهمت و شہامت هجوم میبرد .

امروز که بر سسند میگذرد ، ومی تازد ، از حشمت و جلال وی شیران در جنگل میلرزند

وسند موج ہم به وی منقاد است و کشتی های عسکر وی را بدوش خود می برد .
 به هر گال اٲک دده بنه راغلی کاندی غوپوی په خنم و خپل پاسته سالونه
 پښتو نخوا ښکلی زلمی چی زغلی هندته نوا غلیه کاندی ا تهنو نه
 هر گپیخ چی لمر خر کیزی له خاتیخه خو چی یون کا دلویدیخیه په خنپونه
 که بر یخروی که غرموی که برمل وی له لر مل که لمر لویده که تر ملونه
 دشهاب جگړن به نه کښینی له زغلو نه به پرین دی دا زلمی خپل بهیر و نه
 یا به جگ کا د بر یو ر پی په هند کی یا به پرین دی هم په دی چاره سرو نه
 یابه وران کا بود تونونه د بهنپو یا به سره کاندی په و ینو ایوا دونه
 په رڼا او سی ته تل ددین شپا به ! نوم دی تل وه په دریخ په نمزد گونه
 ستا په زیرمه خاونده لوی خښتن و ی موږ خو ستا په مرسته یونه خو چی یونه

دریای اٲک هر سال وی را پذیرامی گردد و ریک های نرم خود را بر کنار های خود می پراکند و قتیکه جوانان قشنگ پښتونخوا بسوی هند می تازند ، دو شیز گان زیبا از مسرت می رقصدند و کوه ها البسه سبزمی پوشند ، و دشت ها و دامن هم خود را باستقبال شان می آرایند ، سحر که که آفتاب از مشرق برمی آید . تا حین غروب ، در ضحی و چاشت و پیشین و دیگر و شام یعنی در اوقات مختلف جنگاوران شهاب و جوانان غور تاخت هاو هجوم های مردانه خود را پدروند می گویند ، بلی ؟ اینها بمنزلت شیران شرزه اند ، که هیچگاه به تاز ندگان موقع نمی دهند . یا پرچم های پیروزی و ظفر رادر هند نصب خواهند گذاشت ، یا بتخانه را ویران ، یا کشورها را بخون خود گلگون خواهند کرد .

ای شهاب دین ! همواره روشن و تا بنده باش ، و نامت الا بسد بر منا بر مساجد مذکور ! تا که اطراف هند به برق شمشیر توروشن گردد ، و بتخانه هارا از روی د نیا برداری . ای خداوند ! آفر یننده بزرگ یارت باد !

تا ما زنده ایم ، مدد گار توایم .

دیگر شاعر ملی‌ماکه از حیث قدامت عصر اهمیت دارد و درین کتاب ذکر شده مرحوم شیخ تیمن بن کاکر است که مولف ما شرح وی را بروایت پدر خود از بستان الاولیای شیخ بستان پر یخ که در (۹۵۶ هـ) تالیف شده برداشته ، و گوید که تیمن در عصر علاوالدین حسین سام در کجران می زیست طوریکه در تواریخ دوره غوری دیده میشود کجران یا کجوران از بلاد معروف آندوره بود ، و تا کنون هم کجران گویند ، و قوم تایمنی و غیره در آن ساکنند ، پس تیمن بلاشبهت به تایمنی مو جوده ربطی داشته ، و چون عصر حیات علاوالدین حسین از (۵۰۰) تا حدود (۵۵۰ هـ) است ، بنابراین شیخ تیمن هم از شعرای قدیم زبان ملی است .

مؤلف ما این سرود عشقی و نغمه‌غرای وی را بروایت پدر از بستان الاولیای نقل کرده که به لحن ملی سوزانی خوانده و سروده میشود :

گهیخ رها دلهر خیره سوه زما پر کورد و یر ناره سوه

دیلتون ورخ تور تیاره سوه بزغ سوناخاچهچی بیلتون راغی

سحر گاهان که روشنی آفتاب بهر سو - تا بید من صدای هول انگیز فراق شنیدم و روزم در دوری و جدایی تاریک گشت .

* * *

زپه می له دی ویر نی شین دی په ژپا ژاوم خه نا و رین دی

زرغون له او بنومی سادین دی په نول نو گیرم چی تاخون راغی

دل از دردوغم کبوداست میگیریم واز - اشک من مزرعی سر سبز شده واز هجوم آلام می نالم .

نه به بیایم نه به بیا را سی نه به تیاره شپه زما ر نا سی

نه به شمی را ته پخلا سی بیلیری پیری اوس دیون راغی

نوبت ، نوبت فراق است ، نه زنده خواهیم بود و نه باز خواهد آمد و نه شب ، تاریک من روشن خواهد گشت و نه محبوبه من آشتی خواهد شد .

دخستن پاردی هیر می نکری اغلیه مخ چی په یانه کری

اور بل دی پری بنووی وا ته کری پر ما دی بل اور کر وون را غی

خدا را ! ای مجبو به زیبا، وقتی که میروی مرا فراموش مسازی خانمان خود را بدرو د
گفتی ، و مرا به آتش سوزان فراق درد ادی !

* * *

دیگر شخص که در شعرای ملی ما مقام بلند و مرتبت ارجمندی دارد ، مرحوم شیخ
متی بن شیخ عباس بن عمر بن خلیل است، که یکی از اجداد بزرگ قوم خلیل و متی زی
است وفات وی را مؤلف ما بسال (۶۲۳ هـ) بر کنار ترنک نوشته، و بر فراز پشته کلات
امروزه مدفون است این جدبزرگوار یکی از مشاهیر رجال پنبتون است که در اولادوی
بسی از عرفا و علما برآمده اند و در بدنی پشاور سکونت داشتند . شیخ کتبه مؤلف کتاب لرغونی
پنبتانه که از ماخذ مهمه این کتاب است ، و شیخ امام الدین نویسنده کتاب انساب افغانی
و اولیای افغانی که نسخ قلمی آن موجود است و میا نعیم صاحب دیوان اشعار پنبنتو معاصر
شاه زمان و بسی از مشاهیر عرفا و نویسندگان از نژاد این شیخ بزرگوار اند ، طوریکه
مؤلف ما گوید : شیخ متی اشعار زیادی در مناجات و عرفان داشت ، و کتاب وی (دخدای
مینه) تا هجوم مغول بر مزار وی بوده و مردم میخوا نندند ، و قتیکه مغول ها آمدند ، آن کتاب
را بر داشتند ، و معلوم نشد که چه شد ، مؤلف مرحوم ما بروایت پدر خود این شعر
خیلی بلند و الهامی شیخ متی را که با پرور دگار خود راز و نیاز دارد ، نقل کرده که از غنایم
آثار پسندیده ادبی ماست :

په لوی سهار په نیمو شیو کی

پولو یو غرو هم په ذبنتو کی

یادو یر ژلویه شپیلو کی

په غاږه بزغ اوپه شپیلکو کی

د استاد مینی ننداری دی

ټول ستاد یاد ناری سوری دی

بر فراز کو ههای بلند ، و در دشتها ، در سحر گاهان و اواسط شبها از ناله نای
و صفیر پرندگان و از صدای توله ماتمزده گان ناله و فریادی بگوش می آید ، که همه
عبارت از یاد تست و ایهنمه مناظر یست از داستان عشق تو !

* * *

د بر بن خوا ته په خدا دی

جنبی زر غون که په بید یادی

داتول اغیز د مینی ستا دی

ترنک چی خرم دی په ژپ ادی

تـو له بـنـکـلـل دـی سـتا لـله سـه ای د پا سوا لو پا سه پاسه

اگر گل در راغ شکفته ، یادرباغ خندانست ، اگر دریای ترنگ گل‌الودو خرو شانست
این همه آثار یست از مهر تو ، همه زیبایی ها، نتیجه آرایش دست تست ای پادشاه
ونگهدار پادشاهان و نگهدار گان !

* * *

که لمر روئانه مخ یی سپین دی یا دسپون میه تندی ورین دی

که غردی بنکلی پر تمین دی لکه هندراه مخ دسپین دی

ستاد بنکلا دا پلو شه دی دایبی یو سپکه نند اره ده

اگر آفتاب روشن و درخشان است ، اگر جبین ما هتاب نورانی و قشنگ است ، اگر کوه
زیبا و پر شکوه است ، اگر روی دریا مانند آینه درخشان است ، این همه تجلی جمال
تست و نمونه کو چکی از جهان زیبایی و جمال تو !

* * *

دلته لوی غرونه زرغو نیبری دژوند وږ می پکی چلیبری

بور اوی شاو خوا گم پیری ستر می لیدو ته یی هیپیبری

لویه خاونده ! ټوله ته یی تل د نری په بنکلیده یی

اینجا کوههای بلند سرسبز میگردد ، نسیم حیات در آن میوزد ، پرو انگان بهر سو در
طوافند از دیدن این زیبایی ها چشم حیران می ماند . ای خدای بزرگ ! همه تویی ! که
همواره دنیا را زیبا میسازی ، و بهجت و جمال می بخشی !

خا ونده بنکلی ستا جمال دی بنکاره یی لور په لور کمال دی

که ورغ که شپه که پیبری کال دی ستا د قدرت کمکی مثال دی

ستا د لور و نو یوه ر ټا ده دلته چی جوږه تما شا ده !

خدایا ! جمالت زیبا است ، کمال آن به بهر سو نمایان است روز ، شب ، قرن ،
سال ، این همه مثال کوچک قدرت تست روشنی مهر هاو الطاف تست ، که درینجا تما شا گه
بشر است

۹۳

زپہ می داستاد مینی کور دی سوی د عشق پہ سوخند او ر دی
 رب بی و تاتہ ستا پہ لور دی بیلہ دی ہیخ دی ورک یی پلور دی
 ستاد جمال پہ لید و بنا د دی کہ نہ وی دغہ ، نور پر باددی

دلہ قرار گاہ عشق تست ، بہ آتش سوزان محبت سوخته ، برای تو ، و بسوی تو می تپد
 و بدون آن دیگر بهایی ندارد ، از دیدار جمال تو شاد مان است .

* * *

پہ غرو کی ستاد عشق شپیلکی دی ددی نہری پہ عشق سمی دی
 کہ غت کہ ووپ ، کہ پنہنوری دی ستاد جمال خوری هر شی دی
 چی پرد نیامی سترگی پری سوی ستاد جمال پہ ننداری سوی

از کوه ها صغیر عشق تو بگوش میرسد، بہبود دنیا ہم از برکت عشق است ، کلان،
 خورد ، ضخیم و باریک ، هر چیز قاصد جمال و زیبایی تست ، چون چشمی بدنیاش کشودم
 بہ تماشای جمالت مشغولم .

* * *

نہ ہسک نہ مہ کہوہ تور تم و تیارہ خپرہ وہ ، پول عدم و
 نہ دا ابلیس نہ یسی آدم و ستاد جمال سو چہ پر تم و
 چی سو ہنگارہ ہنگلی دنیا سوه دپنخ پر لوری یی رپا سوه

نہ آسمان بودو نہ زمین ، تاریکی مطلق بود ، دنیا را ظلمت فرا گرفته ، نہ این ابلیس
 بودونہ آدم بلکه عدم محض بود ، چون شکوہ و جلال خالص جمال تو آشکار گردید دنیا را
 زیبایی داد ، و تجلی آن بر مخلوق تافت .

* * *

زہ چی خرگند پردی دنیا سوم د ہنگلی مخ پہ تما شا سوم
 ستا پر جمال بانہی شیدا سوم لہ خپلی سہتی را جلا سوم
 پہ ڈپاڈاہم چی بیلتون دی یمہ پر د یسی بل می تون دی

من ہم چون دنیا آمدم بہ تما شای ظلمت زیبا مشغول گشتم . فریفتہ جمال تو شدم ،

از مبدا و موطن اصلی خود دور افتادم ، بنابراین میگیریم ومی نالم ، دردنیای فراق مسافر
و غریبم ، قرار گاه من دیگر است .

وگسپ یوولسی متی ژاپی سوری اوری غسای غای
خه غواپی خه وایی خه باپی ؟ خپل تون او کور و کلی غواپی
چونسی چی بیلسی نیمهخوا سی تل یسی دبني په لور ژپاسی

ای مردم ! میدانید متی چرا میگرد ، که فریاد و فغا نش کران تا کران شنیده می شود
چه میخواهد ؟ چه میگوید ؟ چه آرزو دارد ؟ وطن و ماوای خود را میخواهد. زیرا بلبل چون
از گلستان دور افتد نامراد میگردد. و همواره بیاد آن میگرد .

این بود نمونه های دلچسپی از اشعار کتاب که قرائت و ترجمه کردم ، چون فرصت کوتاه
است و اجازه تطویل کلام نمی دهد ، بنابراین مضامین بقیت کتاب را مختصراً عرض میکنم:
علاوه بر شعری که از آنها بحث کردم ، در خزانه اول ذکر شعرای ذیل با نمونه های
کلام شان ضبط شده :

باباهوتک متولد ۶۶۱ ه . ق متوفی ۷۴۰ ه یکرانه حماسی وی که در جنگ مغول سروده
ضبط شده . شیخ ملکبار بن هوتک یک ترانه بوزن ملی دارای احساسات گرم عشقی .

شیخ بستان بریخ که در حدود ۹۹۸ میزیسته و یک شعر وی به لحن ملی ثبت شده .
شیخ عیسی در حدود ۹۰۰ ه

سلطان بهلول لودی متوفی ۸۹۴ ه

خلیل نیازی معاصر سلطان بهلول :

خوشحال خان ختک مشهور .

زرغون خان نور زایی فراه متوفی (۹۲۱ ه) یک ساقی نامه بسیار بدیع و فصیح وی ضبط
شده . دوست محمد کاکړ د رحود (۹۰۰ ه) عبدالرحمن باباهوتولد (۱۰۴۲ ه) شیخ محمد صالح
در حدود (۱۰۰۰ ه) علی سرور که پیش از سال هزارم هجری حیات داشت .

خزانه دوم

شرح حال شعرايي است که با مؤلف مرحوم معاصر بوده ، و اغلب آنها راهم دیده وبه ملاقات شان رسیده است ، که عبارت از اينهاست :

ملا باز، شاه حسين هوتک پادشاه عصر ، محمد يونس خان، محمد گل مسعود ، عبدالقادر خان ختک بهادر خان سپه سالار شاه حسين در قندهار ، زعفران خان مدار المہام در بارشاه حسين ، ملا محمد صديق ، ملا پير محمد مياجي شيخ الاسلام شاه محمود در اصفهان ، بابوچان صدردوران از مشاهير رجال دربار هو تکی، ريدي خان مہمند ناظم محمود نامہ ياشہنامہ محمودی که شرح حال اقدامات مرحوم حاجی ميرويس خان و فتوحات فرزندش شاه محمود رادر ايران درين کتاب منظوم داشته ، ويک حصہ اين کتاب که خيلي دلچسپ و شيرين است درين کتاب نقل شده .

اللبيارا فریدی ، محمد عادل بريخ ، محمد طاهر جمریالی ، محمد اياز ، محمد عمر ، محمد حافظ و اغظ مشهور قندهار ، نصرالدين خان از مشاهير دربار شاه حسين ، ملانور محمد غلجی استاد دودمان شاهی هوتکی ، حافظ عبداللطيف اخکزی ، سپه سالار معروف و فاتح بزرگ افغان در ايران ، سيدال خان ناصر .

خزانه سوم

خزانه سوم کتاب مشتمل است بر شرح حال شاعرات پښتو که شش نفر از شاعره

های زبان ملی را با نمونه های اشعار شان ذکر ده :

۱- نازو مادر حاجی ميرويس خان هوتک دختر سلطان ملخی توخی که در عصر خود در حدود کلات تا غزنی حکمدار بود ، و نازو دخترش زنی بود مرد صفت و دارای شجاعت و سخاوت، همت بلند، بادانش و شعر، که حاجی ميرويس خان مرحوم را در حجر عصمت خویش بهوی گفته بود ! که پیش از تولدش جد بزرگوار بیست نیکه رادر خواب دید، وبه پرورش صحیح و تربیه درست فرزندش از طرف آن جد بزرگ توصیه شد ، نازو فرزند خود را گفت : که خداوند ترا برای کار های بزرگ آفریده و باید همت بلند داشته باشی تا خلق الله در خدمت تو آرام باشند وقتیکه در (۱۱۱۹ هـ) قاید مرحوم حاجی ميرويس خان

به آزادی وطن موفق آمد ، و دست اجانب را کوتاه کرد ، سجده شکر بجا آورد ، و گفت کار بزرگی که مادرم بمن سپرده بود اکنون انجام دادم ، ناز و دارای دیوان شعر بود تا دو هزار بیت که مؤلف مایک رباعی را از اشعار آن خانم نامور بر گزیده در کتاب خویش ضبط و حفظ کرده .

سحر که وه دنگس لیمه لاندِه خاځکی خا خکی بیله سترگو خځیده

ماویل ځه دی کنبلیه گله ولی ژاپی؟ ده ویل ژوند می دی یوه خوله خندیده

ترجمه

سحر که چشم نرگس پرتم بود ، و قطره قطره اشک از آن میچکیده پرسید مش : که ای گل قشنگ چرا میگری ،

بجوابم گفت : حیات من یک دهن خنده است .

۲- شاعره دیگر حافظ حلیمه دختر پدر پښتو خوشحال خان خټک است که بقول مؤلف

زنی بود عالمه و عابده و اشعار خوبی میثقت و یک غزل ویرا خزانه ما نگهداشته .

۳- شاعره نیکبخته دختر شیخ الل داد موزی که بسال (۹۵۶ ه) از بطن وی قطب دوران

شیخ قاسم افغان که درهند شهر تی دارد زایید و این شاعره مرحومه بسال (۹۶۹) کتاب ارشاد - الفجر ارا به پښتو منظوم کرد .

۴- زرغونه دختر ملادین محمد کاکړی که بوستان سعدی را بسال ۹۰۳ ه به پښتو ترجمه

و منظوم کرد و خطاطه خوبی بود .

۵- رابعه که در حدود (۹۱۵ ه) در قندهار حیات داشت .

۶- بی بی زینب - دختر قاید مرحوم حاجی میرویس خان که زن عالمه و شاعره و صاحبه

رای و تدبیر بوده و با برادرش شاه حسین هوتک در امور جهانداران کمک میکرد .

در نمونه اشعار وی، همان مرثیه بسیار بدیع و قیمت داری ضبط شده که شاعره ما حین وصول

خبر انتقال شاه محمود فاتح ایران سرود ، احساسات افغانی خود را دران مرثیه

کنجانید این مرثیه از امهات آثار ادبی پښتو است و به وزن ملی به لحن سوزانی سروده

میشود .

برای اینکه احساسات شور انگیز ملی خانم افغان خوبتر نموده شود بدت خواهد بود که

چند بند مرثیه رابعه ترجمه آن تقدیم دارم:

ږغ سو چی و روږتیرله دنیا سونا قندهار واپه په ژپا سو نا

۹۷

زپه می په ویر کی مبتلا سو نا
 ناله و فغان برخاست که برادر از دنیا رفت قندهار همه گریا نست چون شاه محمود
 ازمن جدا افتاد دلم بغم مبتلا شد .

* * *

دارون جهان را ته تور تم دی نا
 هوتک غمجن په دی ماتم دی نا
 چی شاه محمود تیر له دنیا سو نا
 زپه دبیلتون په تیغ کرم دی نا
 دپا چپی تاج موبر هم دی نا
 قندهار واپه په ژپا سو نا

جهان روشن در چشم تاریک ، و دلم به تیغ فراق افکار است ، هوتک بدین ماتم غمگین
 و تاج شاهی ما سر نگون است چرا ؟ که شاه محمود از دنیا رفت .

* * *

خوان و میره دتوری جنگ و نا
 دشمن له ده په وینو رنگ و نا
 افسوس چی مرگ دده په خواسونا
 ولاړ د کام په نام و ننگ و نا
 پر میدان شیر و یا پلنگ و نا
 قندهار واپه په ژپا سو نا

جوان و مرد میدان و شمشیر بود ، بر نام و ننگ قوم استوار و دشمن از دست وی
 بخون آغشته بود ، در میدان پیکار به شیر و پلنگ می ماند ، افسوس که مرگ بوی رسید .

* * *

محموده نه یوازی خور ژا پی
 خپلوان لaxe پا چا دی ورور ژاپی
 پښتون دی ټول په واو بلاسو نا
 پرمرگ دی ټوله کلی کور ژاپی
 لښکر سپاه دی پلی سپور ژاپی
 قندهار واپه په ژپا سو نا

ای محمود ! بر مرگ تو تنها خواهرت نی بلکه تمام دود مان میگرد ، خو یشا و ندان
 و برادرت که پادشاه است و لشکر از پیاده تا سوار گریه میکنند . تمام پښتون بما تمت
 نشست .

* * *

اصفهان پا ته تاج نسکور عالمه
 دپښتو لمر سو تیار ه تور عالمه
 چی پاچا و لاړ پښتون گدا سونا
 چی شاه محمودسون په گور عالمه
 راته دشمن به کا پیغور عالمه
 قندهار واپه په ژپا سو نا

اصفهان ماند ، و تاج ما سرتگون گردید ، چون شاه محمود به گور ستان رفت آفتاب

عظمت پنبتون تیره تر گشت ، واکنون دشمن برما تعن و تشنیع خواهد کرد ، که پاد شاه
پنبتون رفت ، وپنبتون بیچاره گردید .

* * *

آسمانه پیادی خه ستم کا خرگند
دشمن دی بیازمون په ویر کاخر سند
وشلاوه تا چی دپنبتون و پیوند
چی شاه محموددی کا په قیر کی بند
قندهار واپه په ژپا سو نا
ای فلک ! باز چه ستم آغاز کردی ، و پیوند پنبتون را از هم گسیختی ، چون شاه محمود
را محبوس قیر کردی ، دشمن را ب ماتم ما خورسند ساختی .

* * *

هوتکو ژاپیء محمود شاه خه سونا
له اصفهانه تر فراه خه سونا
د پنبتنو پرتم فنا سونا
ای هوتک ها ! بگریید ، محمود و سپاه عظیم پنبتون ، و پاد شاه حشمت پناه ما چه شد؟
از اصفهان تا فراه کشور مسخر ماچه شد؟ عظمت پنبتون بر باد رفت و قندهار همه
بگریست .

* * *

محموده خوان وی ولی ولاپل له ما
اصفهان ولی پاته سونا له تا
دشمن ولاپل بیا شا و خوا سونا
له تخت و تاجه ته په خه سوی جلا
سردی راپورته کړه چی خه کړی اعدا
قند هار واپه په ژاپ سو نا
ای محمود ! جوان بودی چرا از من دوری گزیدی و تخت و تاج را پدروود گفتی باری
سرت از خاک بردار و نگاه کن که دشمنانت باز به پای ایستا دند .
این بود برخی از نمونه های اشعار برجسته این کتاب که با تر جمه آن معروض داشتیم
ناگفته نماند که علاوه بر سایر مزایای ادبی این کتاب در قسمت موسیقی ملی نیز حایز اهمیت
است زیرا عده زیادی از سرود های ملی را که مختص موسیقی خالص ماست در برداشته ،
خوانندگان محترم : اشعار و سرود های باستانی که درین کتاب ضبط شده ، بر ما ثابت
میسازد که زبان ملی ما یک زبان تاریخی دارای ادبیات عالی و بسر جسته است .
و این زبان با وجود یک قرن فشار دیده و به کوه پایه ها ستواری گردیده و از میدان
تکامل بدور رفته باز هم مزا یای خود را محفوظ داشته دارای بهترین نمونه های ادبیات
است که باز بانهای پرورش دیده همسری کرده میتواند .